

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет
Кафедра теорії та історії держави і права

ОСНОВИ ПРАВознавства

Навчальний посібник
для здобувачів освіти неюридичних спеціальностей

За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора
М. М. Яцишина

Третє видання, із змінами та доповненнями

Луцьк
Вежа-Друк
2023

УДК 340 (075.8)
О-75

Затверджено до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 14 від 24.11.2022 р.)

Рецензенти:

Давидова Т. О. – к.ю.н., заступник директора науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України

Аніщук В. В. – к.ю.н., доцент кафедри права Луцького національного технічного університету

Кравчук В. М. – д.ю.н., професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки

Основи правознавства : навч. посіб. для здобувачів освіти неюрид. спец. / уклад.: Світлана Євгенівна Булавіна, Юрій Петрович Крисюк, Ольга Михайлівна Юхимюк; за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Яцишина. – 3-тє вид., зі змінами та доповн. – Луцьк : Вежа-Друк, 2023. – 196 с.

ISBN 978-966-940-500-5

Навчальний посібник “Основи правознавства” відповідає чинній програмі як з вибіркового, так і з нормативного ОК “Основи правознавства”, яку включено до навчального плану освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів усіх неюридичних спеціальностей. У доступній, стислій формі викладено опорні конспекти з теорії держави і права та основних галузей права України. Контроль для ефективної перевірки рівня засвоєних знань із використанням представлених тестових завдань організовується на платформі moodle.

Навчальний посібник рекомендований для викладачів та здобувачів освіти неюридичних спеціальностей Волинського національного університету ім. Лесі Українки та інших навчальних закладів, у яких викладається ОК «Основи правознавства».

УДК 340 (075.8)

© Булавіна С. Є., Крисюк Ю. П.,
Юхимюк О. М. (укладання), 2023

© Яцишин М. М. (заг. редакція), 2023

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2023

ISBN 978-966-940-500-5

ПЕРЕДМОВА

Складний і динамічний процес формування незалежної Української держави поставив перед усією системою освіти та виховання складні й водночас надзвичайно важливі завдання. Конституція України в ст. 1 проголосила Україну правовою, демократичною, соціальною державою. Принципами існування такої держави є, зокрема, верховенство права, рівність громадян перед законом, взаємна відповідальність громадянина та держави. Наявність високої правової культури та правосвідомості громадян можливе лише за умови їх достатньої правової обізнаності.

Створення могутньої держави, її успішний розвиток неможливі без активної та свідомої участі в громадському, політичному житті більшості її громадян. На нашу думку, конструктивною та позитивною така участь може бути лише в тому разі, коли громадяни опанують базові знання з теорії та історії держави і права, основ чинного законодавства. Однією з важливих ланок цього процесу є вивчення здобувачам освіти ОК «Основи правознавства», адже вони, як відповідальні громадяни, надалі застосовуватимуть та популяризуватимуть юридичні знання.

Організація навчального процесу з ОК «Основи правознавства» здійснюється відповідно до програми курсу та положень Болонської декларації за модульним принципом і рейтинговою системою оцінювання знань та умінь здобувачів освіти, що дає змогу підвищити якість навчання.

Мета навчального освітнього компонента «Основи правознавства» – засвоєння здобувачами освіти основних теоретичних та історико-правових положень і понять національного права України; розуміння ними змісту Конституції та чинного галузевого законодавства нашої країни; закономірностей побудови правової держави; формування в них високого рівня правової свідомості та правової культури, навиків тлумачення та належної реалізації нормативно-правових актів у практичній діяльності та повсякденному житті; розуміння юридичних фактів та вільного орієнтування в сучасному правовому полі.

Завдання освітнього компонента – надання здобувачам освіти системних знань із базових юридичних наук, виховання в них шанобливого ставлення до Конституції та законодавства України. Адже засвоєння специфічної фахової термінології, певного мінімуму правових знань з основ конституційного, цивільного, сімейного, кримінального, трудового права та права соціального забезпечення України – неодмінна передумова майбутньої ефективної діяльності фахівця.

Програма передбачає вивчення окремих тем і питань, які є актуальними в сучасному суспільстві й відповідають програмі, рекомендованій Міністерством освіти і науки України.

Перевірка знань має теоретико-практичний характер і містить матеріали за такими розділами:

– Розділ I. Основи теорії держави і права;

– Розділ II. Основні галузі права України.

– Розділ III. Тестові завдання для підсумкового контролю.

Опорні конспекти з “Основ правознавства” покликані допомогти здобувачам освіти узагальнити та систематизувати основні поняття правової науки, а також змістовно відтворити їх під час складання екзаменаційного тесту.

Здобувачам освіти рекомендується звертатися насамперед до першоджерел (міжнародних правових актів, Конституції та законів України, підзаконних актів Верховної Ради, Президента та Кабінету Міністрів України). Додаткова та монографічна література пропонується з урахуванням висвітлення основних теоретичних поглядів на відповідні проблеми правової науки, а також з можливістю вільного доступу до неї за допомогою інтернет-ресурсів.

Контрольні тестові завдання покликані систематизувати й перевірити знання здобувачів освіти, рівень його обізнаності в правовій сфері в цілому, а також знання загальних положень окремих галузей вітчизняного законодавства. Тестовий контроль за результатами вивчення дисципліни “Основи правознавства ” організовується на платформі moodle.

ПРОГРАМА КУРСУ

Основи теорії держави і права

Поняття держави, ознаки держави. Основні теорії виникнення держави і права.

Поняття функцій держави. Внутрішні та зовнішні функції держави.

Поняття механізму держави, його структура. Апарат держави, державні органи та їх класифікація.

Класифікація держав за їхньою формою (формою державного правління, формою державного устрою, державно-правовим режимом).

Поняття правова держава, її основні ознаки. Громадянське суспільство та його структура.

Поняття та ознаки права. Право – особливий вид соціальних норм.

Поняття системи законодавства, закони, підзаконні акти. Поняття систематизація нормативно-правових актів, її мета та форми.

Поняття системи права. Поділ права на галузі, інститути та норми права. Норма права, її ознаки та структура.

Поняття правовідносини, їхня структура.

Поняття правопорушення, його ознаки та види. Склад правопорушення.

Поняття юридичної відповідальності, її види. Принципи юридичної відповідальності.

Основні галузі права України

Основи конституційного права України

Поняття та юридичні властивості Конституції України. Правова охорона Конституції України.

Державний суверенітет. Народний суверенітет. Основні принципи демократичної правової держави. Конституційні засади державної мовної політики. Державні символи України.

Єдність і відмінність понять людина, особа, громадянин. Поняття та принципи громадянства України. Набуття та припинення громадянства України.

Конституційні права й свободи людини та громадянина. Конституційні обов'язки людини та громадянина.

Конституційне закріплення права на освіту.

Поняття та форми безпосередньої демократії. Поняття та види референдумів в Україні. Поняття та види виборів. Поняття та принципи виборчого права. Поняття та види виборчих систем.

Конституційна система органів державної влади України.

Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні: функції, повноваження та структура. Конституційно-правовий статус народного депутата України.

Президент України – глава держави. Функції та повноваження Президента України. Підстави дострокового припинення повноваження Президента України.

Система органів виконавчої влади в Україні. Кабінет Міністрів України: склад, порядок формування та повноваження. Центральні органи виконавчої влади. Місцеві органи виконавчої влади.

Поняття та принципи місцевого самоврядування в Україні. Система місцевого самоврядування в Україні. Конституційно-правовий статус територіальної громади.

Цивільне право України

Загальна характеристика Цивільного кодексу України. Відносини, які регулюються цивільним правом. Учасники цивільних правовідносин. Поняття цивільна правоздатність і цивільна дієздатність громадян, їх загальна характеристика. Поняття юридична особа, її ознаки.

Особисті немайнові права громадян та їх цивільно-правовий захист.

Поняття право власності. Форми та види власності в Україні.

Інтелектуальна власність, авторське право та суміжні права, право промислової власності.

Поняття правочину, його форма та види. Поняття договір купівлі-продажу, його характеристика. Договір дарування, договір майнового найму.

Поняття спадкування. Спадкування за законом. Спадкування за заповітом.

Сімейне право України

Загальна характеристика Сімейного кодексу України. Поняття шлюб, умови й порядок його укладення. Шлюбний договір. Підстави й порядок припинення шлюбу, визнання шлюбу недійсним. Майнові й особисті права подружжя. Взаємні права й обов'язки батьків та дітей. Позбавлення батьківських прав. Опіка й піклування. Будинки сімейного типу. Патронат.

Трудове право та право соціального забезпечення України

Загальна характеристика Кодексу законів про працю України. Поняття трудовий договір, його сторони та зміст. Трудові правовідносини. Колективний трудовий договір. Умови та порядок прийняття на роботу. Особливості прийняття на роботу неповнолітніх. Порядок припинення трудового договору з ініціативи працівника. Порядок припинення трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу.

Робочий час і його види. Скорочений та неповний робочий час. Поняття час відпочинку, його види. Робочий час і час відпочинку неповнолітніх.

Трудова дисципліна. Правила внутрішнього трудового розпорядку. Обов'язки працівника. Види дисциплінарних стягнень. Порядок накладення і зняття стягнень. Відповідальність за прогул. Відповідальність за появу на роботі в нетверезому стані. Матеріальна відповідальність працівників за шкоду, заподіяну з їхньої вини підприємству. Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів.

Поняття соціальний захист та право соціального забезпечення в Україні. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Поняття, система, видипенсійного забезпечення в Україні (солідарна система; накопичувальна система; система недержавного пенсійного забезпечення).

Адміністративне право України

Основоположні категорії адміністративного права. Адміністративне право як складова публічного права. Адміністративно-правові відносини. Адміністративне право як галузь, наука та навчальна дисципліна. Джерела адміністративного права. Адміністративне правопорушення та його ознаки. Загальні засади адміністративної відповідальності. Поняття адміністративних стягнень та їх класифікація.

Кримінальне право України

Загальна характеристика Кримінального кодексу України. Кримінальне правопорушення, його ознаки та види. Стадії вчинення кримінального правопорушення. Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні. Співучасть у кримінальному правопорушенні. Кримінальне покарання, його види. Поняття осудності. Кримінальна відповідальність неповнолітніх

Судові та правоохоронні органи України

Поняття та функції судової влади. Конституційний Суд України: правовий статус, повноваження, порядок утворення та склад. Організаційні основи судоустрою в Україні. Верховний Суд.

Правоохоронна діяльність: поняття, ознаки та суб'єкти її здійснення: органи внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України: завдання та система.

Правоохоронні органи спеціального призначення: Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, військова служба правопорядку у Збройних Силах України, прокуратура України, адвокатура та нотаріат в Україні.

ЗМІСТ ТЕОРЕТИЧНОГО КУРСУ

ОСНОВИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Поняття та ознаки держави, основні теорії виникнення держави та права

У різні періоди історичного розвитку суспільство набувало різноманітних форм, змінювалася його структура. Первісне суспільство не знало соціального розшарування за певними ознаками (за рівнем освіти, заняттями, прибутками, релігійною належністю тощо). Тому первісне суспільство могло існувати без держави.

З переходом до цивілізованої форми існування суспільство стає соціально неоднорідним. Держава виникає як соціальний інститут, покликаний протистояти руйнівним силам, керувати виконанням загально-важливих справ, забезпечувати внутрішню та зовнішню безпеку суспільства.

Походження держави – тривалий (інколи впродовж тисячоліть) історичний процес, який у край складно реконструювати через відсутність документальних свідочств про нього. Існує кілька теорій, що з різних позицій висвітлюють і пояснюють появу держави в суспільстві.

Основними причинами виникнення держави стали:

- три великі поділи праці (розподіл землеробства і скотарства, виділення ремесла із сільськогосподарської діяльності, виникнення й розвиток торгівлі);
- поява сім'ї, приватної власності, створення надлишкового продукту й виникнення майнової нерівності окремих індивідумів;
- утворення класів як великих груп людей, що мають свої визначені інтереси, і виникнення міжкласових конфліктів;
- нездатність суспільної влади первісного ладу врегулювати класові суперечності й конфлікти.

Отже, держава виникла у зв'язку з потребою управляти соціальними процесами.

Сьогодні в юридичній науці існують різні **теорії походження держави:**

- 1) теологічна – держава та право виникли з Божої волі, тому вони вічні й непорушні;
- 2) космічна – держава та право є продуктами розвитку матерії (Всесвіту) й інопланетного розуму;
- 3) патріархальна – держава та право виникли як результат історичного розвитку сім'ї; монарх трактується як глава сім'ї-держави;
- 4) договірна – визначає державу як угоду між людьми, а право як результат розвитку держави;

5) органічна – держава трактується як живий біологічний організм, який має свої органи, тому подібно до нього вона народжується, розвивається, старіє і вмирає;

6) психологічна – держава – це властивість людської психіки та психологічних особливостей розвитку людей, коли одні підкоряють своїй волі інших;

7) завойовницька (теорія насильства) – пояснює виникнення держави як результат підкорення однієї людини іншій, одного народу – іншому;

8) технократична – держава – результат розвитку науки й техніки;

9) матеріалістична (класова) теорія ґрунтується на тезі про економічні причини виникнення держави, які породили розкол суспільства на класи з протилежними інтересами та інші.

10) гідравлічна теорія пояснює виникнення держави з потребою забезпечення управління великою кількістю людей у процесі будівництва зрошувальних споруд;

Держава – суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів з опорою, у разі потреби, на легальний примус.

Загальні ознаки держави. Держава – єдина політична організація суспільства, яка має:

- 1) територію (матеріальну основу існування держави);
- 2) населення (громадяни, іноземці, особи без громадянства);
- 3) державний суверенітет (означає верховенство держави і повноту влади всередині країни, незалежність і рівноправність ззовні);
- 4) спеціальний апарат управління та примусу (система державних органів);
- 5) загальнообов'язкові юридичні норми (право);
- 6) єдину грошову систему;
- 7) офіційну систему оподаткування та фінансового контролю;
- 8) формальні реквізити (офіційні символи: прапор, герб, гімн; власна грошова одиниця).

Функції держави, механізм держави, апарат держави

Функції держави – це основні напрями діяльності держави, які розкривають її сутність.

Види функцій:

– за сферою діяльності (гуманітарні, економічні, політичні, культурні, екологічні);

– за часом виконання (постійні, тимчасові).

Усі функції держави за територіальним спрямуванням поділяються на зовнішні та внутрішні.

Внутрішні – відображають роль і призначення держави в середині самої держави (гуманітарна, економічна, культурно-виховна, господарсько-стимулювальна, господарсько-організаційна, екологічна, охорона правопорядку, політична).

Зовнішні – відображають призначення держави у взаємовідносинах з іноземними державами (оборонна: міждержавне співробітництво в питаннях оборони; економічна: економічне співробітництво між державами на рівних засадах; політична: членство та співпраця в межах міжнародних і регіональних організацій; гуманітарна: відповідно до міжнародних стандартів прав людини; екологічна: міжнародне співробітництво в боротьбі з екологічними проблемами).

Функції держави реалізують інституції, які входять до її механізму.

Механізм держави – це система організацій держави, які складають її організаційну основу та здійснюють її функції. До складу механізму держави входять:

- державні установи (школа, лікарня і т. д.);
- державні підприємства;
- апарат держави (державні органи);
- Збройні Сили;
- інші державні організації.

Державний апарат – система органів, які безпосередньо здійснюють управлінську діяльність і наділені для цього державно-владними повноваженнями.

Орган держави – частина державного апарату – група осіб або одна особа, що має юридичне визначену державно-владну компетенцію для виконання завдань і функцій держави. Кожний орган держави створюється для здійснення певного виду державної діяльності, тобто має свої предмет відання, завдання і функції.

Класифікація органів держави:

- за способом утворення: виборні (представницькі органи); призначувані (органи прокуратури); успадковувані (спадковий монарх);
- за строком функціонування: постійні (створюються без обмеження строку дії); тимчасові (створюються для досягнення короткострокових цілей);
- за принципом поділу влади: законодавчі; виконавчі; судові;
- за складом: одноособові (монарх, президент); колегіальні (парламент, уряд);
- за територією дії: загальнодержавні (повноваження яких поширюється на всю територію держави, напр. глава держави); місцеві (діють у межах території адміністративно-територіальної одиниці (місцевої адміністрації, суди).

Класифікація держав за їхньою формою (формою державного правління, формою державного устрою, державним режимом)

Форма держави характеризується формою державного правління, формою державного устрою і формою державно-правового режиму.

Форма державного правління – спосіб організації вищих органів державної влади. За формою державного правління держави поділяються на такі види:

I. Республіка – форма правління, при якій вищі державні органи обираються населенням або формуються загальнонаціональним представницьким органом влади. Республіки бувають:

– президентська (наприклад, США, Мексика – перевага у здійсненні влади надається Президентові);

– парламентська (наприклад, ФРН – перевага в здійсненні влади надається парламентові);

– змішана (парламентсько-президентська/президентсько-парламентська (наприклад, Франція) – баланс повноважень між президентом та парламентом).

II. Монархія – форма правління, при якій главою держави є особа, яка одержує і передає свій пост і титул, як правило, у спадок і довічно. Види монархій:

– необмежена (абсолютна або деспотична) – монарх охоплює всю владу (законодавчу, виконавчу, судову);

– обмежена (дуалістична – монарх поділяє владу з парламентом; парламентська або конституційна, (наприклад, Англія, Японія, Данія, – влада монарха обмежується конституцією та здійснюється переважно парламентом).

Форма державного устрою – поділ держави на складові частини й розподіл влади між ними та державою. Форми державного устрою держави:

– унітарна (проста держава), складові частини якої мають рівний правовий статус без ознак суверенітету (Україна);

– складна держава: федерація – союзна держава, до якої входять державні утворення, що мають певну юридичну й політичну самостійність (Росія, Канада, США); конфедерація – тимчасове об'єднання держав для досягнення певної мети; імперія – примусове об'єднання суверенних держав унаслідок завоювання одної держави іншою.

Державно-правовий режим – сукупність прийомів, методів, форм та способів здійснення державної влади, передбачені правом. Державно-правові режими бувають:

– демократичний (ліберальний, радикальний, консервативний);

– антидемократичний (авторитарний, тоталітарний, диктатура, фашизм).

Правова держава та громадянське суспільство

Правова держава – це політична організація суспільства, у якій право пов'язує і підкоряє собі державну владу, засновану на законах, що приймаються та змінюються законним шляхом.

Правова держава відрізняється від звичайної держави такими характерними рисами-принципами:

1) верховенство права та правових законів над підзаконними нормативними актами, політичною і фізичною силою держави;

2) розподіл влади, яка належить народу, на законодавчу, виконавчу й судову;

3) верховенство громадянського суспільства і його представника – Парламенту – над державою та її апаратом;

4) юридичне закріплення основних прав і свобод людини в Конституції та інших законах і їх фактичне забезпечення;

5) взаємоповага та взаємовідповідальність особи й держави;

6) громадянинові дозволено робити все, що не заборонено законом, а державі та її чиновникам лише те, що дозволено законом;

7) демократичний плюралізм і гласність – діяльність легальних політичних партій і рухів, відносна свобода засобів масової інформації тощо.

Громадянське суспільство – система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції та солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку.

Структуру громадянського суспільства включає п'ять систем, які відповідають певним сферам його життєдіяльності:

– соціальна (сукупність взаємозв'язків між соціальними спільнотами, індивідами, державою);

– економічна (сукупність економічних інститутів і відносин, у які вступають люди в процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання сукупного продукту, реалізації права власності);

– політична (державна, політичні партії, суспільно-політичні рухи);

– духовно-культурна (відносини між людьми, їх об'єднаннями, державою та суспільством загалом стосовно духовно-культурних благ);

– інформаційна (система, яка складається внаслідок спілкування людей та через мас-медіа).

Громадянське суспільство є головним чином, соціально-економічною та особистісною сферою життєдіяльності людей, вільною від державного втручання. В той же час громадянське суспільство пов'язане з державою і є можливим тільки в державно організованому суспільстві. Сучасна концепція громадянського суспільства ґрунтується на тому, що воно є передумовою правової держави.

Право: поняття й ознаки

Право – це система загальнообов’язкових, установлених і гарантованих державою правил поведінки, які визначають права та свободи особистості, засади функціонування держави. Таке право прийнято називати об’єктивним, його мета – підтримка суспільної рівноваги.

Із суб’єктивного погляду, право – це свобода вибору особою своєї поведінки відповідно до психологічних і фізичних особливостей.

Основні ознаки права:

- системність (виступає системою правових норм та засад);
- правила поведінки, установлені або санкціоновані державою;
- приписи, які відображають інтереси й волю політичних сил в державі;
- загальнообов’язковий характер;
- формалізовані (у письмовій формі);
- забезпечення державним примусом.

Право, як система правил поведінки, виникло разом із державою, оскільки держава повинна мати дієві засоби впливу на членів суспільства. Таким засобом стало право. Певному типу держави відповідає відповідний тип права.

Право – особливий вид соціальних норм

Соціальні норми – це норми поведінки, встановлені суспільством як регулятор суспільних відносин, що забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.

Види соціальних норм:

- норми моралі;
- політичні;
- релігійні;
- звичаї і традиції;
- корпоративні;
- норми права.

Норми моралі – це погляди, уявлення, правила, котрі виникли як відображення умов суспільного життя у свідомості людини (справедливість-несправедливість, добро-зло, честь, гідність).

Політичні норми – регулюють відносини між учасниками політичної системи, їх участь у здійсненні державної влади.

Релігійні норми – регулюють відносини у сфері релігії та між різними релігіями, специфічні культові дії, засновані на вірі в існування Бога.

Звичаї та традиції — правила буденної поведінки, що стихійно склалися і передавалися з покоління в покоління (наприклад, весільні обряди).

Корпоративні норми – норми, створені об'єднаннями громадян, трудовими колективами, підприємницькими союзами.

Вцілому соціальні норми утворюють єдину систему. Право й мораль є зосновними асами нормативно-соціального регулювання відносин.

Джерела (форми) права

Джерело (форма) права – це зовнішня форма вираження та існування норм права.

Види джерел права:

1. Правовий звичай – правила поведінки, які склалися в суспільстві внаслідок неодноразового повторення протягом тривалого часу й санкціоновані державою.

2. Правовий прецедент – рішення суду або адміністративного органу, яке стало еталоном (зразком) під час вирішення всіх аналогічних справ у майбутньому. Широкого використання він набув у Великобританії, США.

3. Нормативно-правовий договір – спільний акт-документ, що містить нові норми права, які встановлюються за взаємною домовленістю між правотворчими суб'єктами (результат двосторонньої або багатосторонньої угоди) задля врегулювання певної життєвої ситуації, і забезпечується державою.

4. Нормативно-правовий акт – письмовий документ державного органу, яким встановлюються, змінюються або скасовуються норми права.

Нормативно-правові акти за юридичною силою поділяють на закони й підзаконні акти.

Закон – це нормативно-правовий акт, який приймається вищим представницьким органом державної влади в особливому порядку, регламентує найважливіші сфери суспільних відносин і має вищу юридичну силу стосовно інших підзаконних нормативних актів (Конституція, конституційні закони, звичайні закони, кодекси).

Підзаконний нормативно-правовий акт – це документ компетентного органу держави, що приймається на основі та відповідно до закону з метою його виконання (наприклад, укази, постанови тощо).

Вони можуть бути:

– загальними, що поширюються на всю територію та населення держави (укази, розпорядження Президента (не всі укази президента є нормативними актами));

– відомчими, які діють у певній сфері суспільних відносин (постанови та розпорядження Уряду, накази, інструкції, правила міністерств і відомств);

– місцевими, які діють на певній території держави (рішення, розпорядження місцевих органів влади);

– локальними, що регламентують діяльність конкретних підприємств (статути, положення окремих підприємств).

Підзаконні нормативні акти не повинні суперечити Конституції та законам, але якщо вони суперечать, – визнаються недійсними. Якщо закон суперечить Конституції, таку його невідповідність встановлює Конституційний Суд України.

Поняття система законодавства, систематизація законодавства

Система законодавства – система нормативно-правових актів, які існують у певній державі у вигляді законів і підзаконних актів.

Види законодавства за галузями:

- конституційне (система нормативних актів, яка регулює основи державного ладу);
- цивільне (система нормативних актів, яка регулює цивільні правовідносини – майнові й особисто немайнові відносини);
- адміністративне (сукупність нормативних актів, які регулюють адміністративні правовідносини) й ін.

Систематизація законодавства – діяльність із приведення нормативних актів до внутрішньо узгодженого, логічно пов'язаного єдиного цілого.

Види систематизації:

а) кодифікація (приведення нормативних актів до внутрішньо узгодженої системи зі зміною змісту норм права. Кодифікацію здійснюють тільки ті органи, які мають право видавати нормативні акти (парламент, уряд), результатом кодифікації може бути кодекс, статут та ін.);

б) інкорпорація (спосіб систематизації законодавства, який полягає в зовнішньому впорядкуванні (розташуванні в тому чи іншому порядку) вже наявних нормативних актів без зміни змісту норм права, які містяться в них; може здійснюватись офіційно (державними органами) та неофіційно);

в) консолідація (спосіб систематизації, який полягає в об'єднанні кількох нормативно-правових актів, що діють в одній і тій самій сфері суспільних відносин, у єдиний нормативно-правовий акт, як правило, без зміни змісту).

Поняття системи права, її елементи

Система права – це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями й інститутами.

Первинним елементом системи права є **норма права** – це загально-обов'язкове правило поведінки встановлене державою і гарантоване нею.

Норми права утворюють **правові інститути** – сукупність норм права, які регулюють певну однорідну групу суспільних відносин (право власності – інститут цивільного права, інститут Президентства – інститут конституційного права)). Правові інститути утворюють окремі галузі права.

Підгалузь права — система однорідних предметно-пов'язаних інститутів певної галузі права.

Галузь права – сукупність правових інститутів, які регулюють однорідну групу суспільних відносин. Одна галузь відрізняється від іншої предметом та методом правового регулювання:

1. Предмет окремої галузі права – суспільні відносини, які регулюються нормами відповідної галузі права (відносини влади – предмет конституційного права, майнові (у сфері товарно-грошових форм обігу – цивільного права тощо).

2. Метод правового регулювання – юридичні прийоми й засоби, за допомогою яких право впливає на свій предмет (диспозитивний – метод дозволу; імперативний – метод чіткої регламентації та державного примусу).

Галузі права: конституційне право; цивільне право; кримінальне право; кримінальне процесуальне право; цивільно-процесуальне право; виправно-трудове право; сімейне право та ін.

Норма права: поняття, ознаки і структура

Норма права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою, забезпечується можливими заходами державного впливу, аж до примусу.

Ознаки норми права:

1. регулятивний характер – норма права вводить нове правило;
2. загальнообов'язковість;
3. загальний характер – поширюється на усіх, хто стає учасником відносин, регульованих нормою.
4. формально-визначене правило поведінки – викладене в законах, інших писаних джерелах права;
5. приймається в суворо встановленому порядку;
6. забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу.

Елементи норми права:

1) гіпотеза (частина норми, у якій описуються обставини, за яких норма права застосовується);

2) диспозиція (вказує на права й обов'язки суб'єктів, що виникають за обставин, указаних у гіпотезі);

3) санкція (вказує на негативні наслідки, які застосовуються до правопорушника, наприклад, у ст. 335 Кримінального кодексу: Ухилення від призову на строкову військову службу карається обмеженням волі на строк до трьох років).

I – гіпотеза «Ухилення від призову на строкову військову службу»;

II – диспозиція слово «карається» – «заборона на вчинення дій»;

III – санкція «позбавлення волі на строк до трьох років».

Не всі норми права, викладені в нормативно-правових актах, можуть містити зразу три елементи.

Види норм права:

- виняткові (установлюють винятки з правил);
- зобов'язувальні (наказують здійснювати позитивну дію);
- заборонні (забороняють здійснити певну дію);
- регулятивні (установлюють права й обов'язки суб'єктів);
- правоохоронні (містять заходи примусу за порушення);
- дефінітивні (закріплюють юридичні поняття).

Норми права залежно від галузі права: конституційні; адміністративні; трудові та ін.

Поняття правовідносин, їх структура

Правовідносини – такі суспільні відносини, які врегульовані нормами права.

Елементи правовідносин:

- суб'єкт;
- об'єкт;
- зміст (суб'єктивне право та юридичний обов'язок).

Суб'єкт – учасник правовідносин. Суб'єктами можуть бути громадяни, юридичні особи (це організації, які створені та зареєстровані у встановленому законом порядку), держава в особі державних органів та певних посадових осіб.

Суб'єкти повинні мати **правосуб'єктність** (передбачена нормами права здатність особи бути учасником правовідносин), яка включає:

1. правоздатність (здатність мати права й обов'язки);
2. дієздатність (здатність своїми діями набувати для себе прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе обов'язки);
3. деліктоздатність (здатність нести юридичну відповідальність).

Настання правоздатності фізичної особи пов'язане з народженням, а припинення – зі смертю; юридична особа набуває її в момент реєстрації, а втрачає після ліквідації.

Дієздатність та деліктоздатність фізичних осіб у різних галузях права настає по різному: у цивільному праві повна дієздатність настає із 18 років; у кримінальному праві деліктоздатність виникає із 16 р., а за деякі види злочинів із 14 років; у трудовому праві дієздатність настає із 16 р., але в деяких випадках із 14 чи 15 років.

Об'єкт – блага, на які направлені дії суб'єктів (майно, особисті блага, здоров'я, особиста недоторканність, влада тощо).

Суб'єктивне право – міра можливої поведінки суб'єктів. Для її здійснення суб'єкт має право вимагати відповідної поведінки від інших.

Суб'єктивний обов'язок – міра необхідної поведінки суб'єктів. Вона визначається законом.

Підставами виникнення правовідносин є **юридичні факти** – обставини, із якими пов'язані правові наслідки.

Усі юридичні факти поділяються на події (явища, які не залежать від волі суб'єктів – наприклад, стихійне лихо) і дії (безпосередній наслідок волі суб'єкта – наприклад, договір купівлі-продажу). Дії бувають правомірні та неправомірні.

Види правомірних дій:

1. правовий поступок – дія, яка не спрямована на досягнення правових наслідків, але призводить до них через закон (створення результатів інтелектуальної діяльності – винахід);

2. правовий акт – така дія, яка спрямована на досягнення правових наслідків (договір дарування, купівлі-продажу, заповіт).

Поняття правопорушення, його ознаки, склад і види

Правомірна поведінка – це така поведінка, яка здійснюється в межах установлених правом.

Правопорушення – суспільно небезпечне, протиправне винне каране діяння (дія, бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, за яке настає юридична відповідальність.

Ознаки правопорушення:

- суспільна небезпечність діяння;
- протиправність (порушує норми права);
- винність особи, що його вчинила;
- законом передбачається покарання;
- може вчинятись у формі дії чи бездіяльності;
- деліктоздатність суб'єкта (здатність нести юридичну відповідальність);
- настання юридичної відповідальності.

Види правопорушень за ступенем суспільної небезпеки:

1. Злочини – передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні винні діяння (дія або бездіяльність), вчинені суб'єктом злочину, більш тяжкі, ніж кримінальний проступок;

2. Проступки:

цивільно-правові (протиправне діяння, яким порушуються майнові та особисті немайнові права);

адміністративно-правові (протиправне діяння, яке передбачене адміністративним законодавством: проїзд без квитка, жорстоке поводження з тваринами, порушення правил дорожнього руху);

кримінальні (кримінально каране діяння невеликої тяжкості, яке не несе великої суспільної небезпеки і за вчинення якого передбачене менш суворе покарання, ніж за злочин);

дисциплінарні (протиправне діяння, яке порушує трудову дисципліну або правила внутрішнього трудового розпорядку).

Склад правопорушення:

- 1) суб'єкт – деліктоздатна особа (фізична чи юридична особа);
- 2) суб'єктивна сторона: вина – психічне ставлення особи до вчиненого діяння. Форми вини: умисел (прямий і непрямий) та необережність (протиправна самовпевненість і протиправна недбалість). Факультативними елементами суб'єктивної сторони є мотив і мета;
- 3) об'єкт – відносини, на які посягає правопорушник;
- 4) об'єктивна сторона – протиправне діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між ними. Факультативними елементами об'єктивної сторони є час, місце, спосіб вчинення правопорушення.

Поняття юридичної відповідальності, її види та принципи

Юридична відповідальність – заходи примусового характеру, які застосовуються до деліктоздатної особи в разі вчинення нею правопорушення (адміністративно-правові (штраф, адміністративний арешт, виправні роботи); цивільно-правові (обов'язок відшкодувати шкоду та сплатити штраф); кримінальні – основні (позбавлення волі, виправні роботи, штраф) та додаткові (види покарання, що застосовуються разом з основними (заборона займатися певним видом діяльності, конфіскація майна)).

Для виникнення юридичної відповідальності потрібні фактичні та юридичні підстави:

- 1) фактичні підстави – склад правопорушення, тобто сукупність його елементів;
- 2) юридичні підстави – норма права, що передбачає застосування заходів відповідальності за протиправну поведінку; правозастосовчий акт — рішення конкретного органу (наприклад, вирок суду); відсутність підстав для звільнення від відповідальності та обставин, що виключають юридичну відповідальність.

Залежно від галузевої належності розрізняють такі види юридичної відповідальності:

- 1) кримінальна — застосовується за вчинення кримінального правопорушення: злочину чи кримінального проступку;
- 2) адміністративна — застосовується за вчинення адміністративного проступку;
- 3) цивільно-правова — настає за невиконання договору, заподіяння майнової чи моральної шкоди шкоди, має виключно майновий, компенсаційний характер;
- 4) дисциплінарна — настає за порушення трудової, службової, навчальної дисципліни і носить, як правило, особистий характер

(зауваження, догана, сувора догана, переведення на нижчу посаду, відрахування з навчального закладу тощо);

5) матеріальна відповідальність — полягає в обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну власнику підприємства, установи, організації працівником при виконанні своїх трудових обов'язків.

Цілі юридичної відповідальності:

- охоронна (захищає інтереси потерпілої особи);
- виховна (виховує повагу до закону);
- запобіжна (профілактична, яка спонукає до правомірної поведінки).

Юридична відповідальність ґрунтується на принципах:

1) справедливості – виявляється в таких моментах:

під час установа заходів покарання та стягнення не повинна принижуватися людська гідність;

зворотну дію в часі має лише закон, котрий скасовує відповідальність або пом'якшує її;

за одне правопорушення встановлюється тільки одне покарання.

2) законності – полягає в тому, що юридична відповідальність:

настає за діяння, передбачені законом, застосовується в суворій відповідності з визначеним законом порядком;

припускає наявність складу правопорушення, тобто наявність протиправного, винного діяння;

настає лише передбаченими законом компетентними органами;

припускає конституційність закону, що встановлює міру відповідальності;

незнання законів не звільняє від відповідальності (ст. 68 Конституції України);

3) обґрунтованості – виражається в:

установленні самого факту вчиненого правопорушення протиправного діяння як об'єктивної істини;

установленні інших юридично значущих фактів, пов'язаних із висновками про факт і суб'єкт правопорушення;

3) доцільності – полягає у відповідності обраного заходу впливу на правопорушника цілям юридичної відповідальності (захистити правопорядок, виховати поважне ставлення до права).

4) невідворотності покарання – полягає в:

неминучості настання відповідальності правопорушника;

оперативності застосування заходів відповідальності за вчинені правопорушення;

професіоналізмі й добросовісності діяльності правоохоронних органів;

ефективності заходів, застосовуваних до правопорушників;

5) вчасності – означає можливість притягнення правопорушника до відповідальності протягом строку давності, тобто проміжку часу, не занадто віддаленого від факту правопорушення.

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Поняття та юридичні властивості Конституції України

Конституція (лат. *constitutio* – устрій, установлення, положення) – це єдиний правовий акт, або система актів, за допомогою яких народ чи орган державної влади від імені народу встановлює основні принципи устрою суспільства, форми демократії, визначає статус державної влади і місцевого самоврядування, встановлює права і свободи людини та громадянина та механізм здійснення влади.

28 червня 1996 року прийнято першу Конституцію незалежної України, яка стала основним законом держави, що визначає основи життя суспільства.

Конституція України – це єдиний наділений найвищою юридичною силою та гарантований державою і суспільством правовий акт, через який Український народ і Українська держава виражають свою суверенну волю й реалізують легітимні інтереси, утверджуючи основи конституційного ладу України, конституційні основи розвитку громадянського суспільства та його інститутів, загальні засади конституційно-правового статусу людини, принципи та інститути реалізації народовладдя, встановлюють систему, організацію та повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Конституція України складається з наступних частин:

1. Преамбула – вступна частина до основного змісту Конституції, яка визначає її походження, мету та цілі;

2. Основна частина (15 розділів) – нормативна частина Конституції, яка встановлює та регулює основи конституційного ладу, права і свободи людини, конституційні засади організації та діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових осіб, захист Основного Закону; Перехідні (Розділ XIV) та Прикінцеві (Розділ XV) положення визначають порядок і умови набуття чинності всіма положеннями Конституції та встановлюють державне свято – День Конституції.

Юридичні властивості конституції – це такі її ознаки, що характеризують конституцію як Основний Закон держави та суспільства і відрізняють її від інших нормативно-правових актів.

Серед юридичних властивостей Конституції України найбільш важливими є такі:

1. Нормативність. Як Основний Закон держави Конституція України обов'язкова до виконання всіма суб'єктами права є актом постійної і прямої дії.

2. Установчий характер. У Конституції України закріплюються найважливіші права, свободи та обов'язки громадян, система, принципи діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування.

3. Найвища юридична сила (юридичне верховенство). Усі закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати Конституції України.

4. Особлива юридична природа. Конституція має свій особливий предмет правового регулювання, унормовує найважливіші суспільні відносини.

5. Підвищений ступінь охорони з боку держави. В Україні функціонує Конституційний Суд України, який забезпечує відповідність Конституції України інших правових актів, насамперед законів.

Правова охорона Конституції України

Правова охорона Конституції України – це цілеспрямована, передбачена Конституцією та законами України діяльність Конституційного Суду України щодо вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і офіційного тлумачення Конституції України та законів України.

Правова охорона конституції є неодмінною умовою забезпечення її верховенства і стабільності. Вона здійснюється у двох основних формах – конституційний контроль та конституційний нагляд. Контроль – це перевірка діяльності підконтрольного органу, що проводиться контролюючим органом або вибірково, за власною ініціативою, або за якимось сигналом, а нагляд – постійне спостереження за діяльністю піднаглядного органу.

Державний суверенітет

Державний суверенітет – це верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади держави в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

Ознаки державного суверенітету:

1. верховенство державної влади – відсутність будь-якої іншої, вищої за державну суспільної влади (окрім, народної), здатної приймати загальнообов'язкові рішення;

2. самостійність державної влади – здатність самостійно приймати владні рішення, діючи в межах конституції і законів;

3. повнота державної влади – поширення державно-владного впливу на всі правовідносини, що виникають у державі;

4. неподільність державної влади – єдність і цілісність державної влади з функціональним розподілом її повноважень;

5. незалежність держави – реальна здатність самостійно приймати політичні рішення у зовнішній сфері.

Народний суверенітет

Народний суверенітет – це повновладдя народу, реальне народовладдя; визнання народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі; його верховенство у вирішенні найважливіших питань життя суспільства і держави.

Ознаки народного суверенітету:

1.первинність народної влади – влада народу є первинною по відношенню до усіх видів публічної влади;

2.верховенство народної влади – влада народу визнається найвищою серед усіх видів суспільної влади, а його рішення обов'язковими для усіх без винятку суб'єктів;

3.невідчужуваність народної влади – влада народу не підлягає відчуженню і не ділиться з жодним іншим суб'єктом;

4.повновладдя народу – народ визнається повновладним суб'єктом, єдиним джерелом влади в державі;

5.виключність народної влади – лише народ має виключне право визначати і змінювати конституційний лад у державі.

Основні принципи демократичної правової держави

Конституційна характеристика України як демократичної правової держави:

- проголошення України демократичною, правовою державою;
- визначення утвердження і забезпечення прав і свобод людини головним обов'язком держави;
- визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю;
- принцип, за яким права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави;
- принцип поділу державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу та судову.

Конституційні засади державної мовної політики

Державна мова – закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо.

Конституційне закріплення державної мови (ст. 10 Конституції України):

- державною мовою в Україні є українська мова;

- держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України;
- держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування;
- гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- порядок застосування мов визначається виключно законами України.

Державні символи України

Державні символи – це встановлені Конституцією або спеціальними законами особливі розпізнавальні знаки конкретної держави, які уособлюють її суверенітет, а в деяких випадках сповнені і певного історичного та ідеологічного змісту.

Відповідно до ст. 20 Конституції України державними символами України є:

1. Державний Прапор України – стяг з двох рівновеликих горизонтальних смуг синього й жовтого кольорів;

2. Державний Герб України – це офіційна емблема держави, що зображується на грошових знаках, печатках, на вівісках державних установ, навчальних закладів; Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

3. Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького із словами П. Чубинського, затверджений Законом України «Про Державний Гімн України» від 6 березня 2003 року.

Єдність і відмінність понять людина, особа, громадянин

Людина – біосоціальний індивід, який має інтелект. Характеризується психічними й фізичними якостями. Вона не завжди є громадянином якоїсь держави (оскільки може бути особою без громадянства).

Особа – людина, яка усвідомлює своє місце в житті, розуміє своє призначення, має особистий погляд на життя. Людина стає особистістю, якщо є відповідні умови.

Громадянин – людина, яка має певний правовий зв'язок із державою, який полягає у взаємних правах і обов'язках.

За обсягом прав й обов'язків перед державою громадяни поділяються на:

- громадян певної держави;

- іноземців;
- осіб без громадянства;
- біженців.

Поняття та принципи громадянства України

Громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою та Україною, який виявляється у їх взаємних правах й обов'язках (Закон України “Про громадянство України” від 18 січня 2001 р., із наступними змінами й доповненнями).

Законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах:

1) єдиного громадянства – громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України;

2) запобігання виникненню випадків безгромадянства;

3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України;

4) визнання права громадянина України на зміну громадянства;

5) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;

6) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;

7) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Документи, що підтверджують громадянство України: паспорт громадянина України; свідоцтво про належність до громадянства України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; тимчасове посвідчення громадянина України; проїзний документ дитини; дипломатичний паспорт; службовий паспорт; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу; посвідчення особи на повернення в Україну.

Набуття та припинення громадянства України

Громадянство України набувається:

1) за народженням;

- 2) за територіальним походженням;
- 3) унаслідок прийняття до громадянства;
- 4) унаслідок поновлення в громадянстві;
- 5) унаслідок усиновлення;
- 6) унаслідок установаження над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, у дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя;
- 7) унаслідок установаження над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;
- 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
- 9) унаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства;
- 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Громадянство України припиняється:

- 1) внаслідок виходу з громадянства України;
- 2) внаслідок втрати громадянства України;
- 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Іноземець – це особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав.

Особа без громадянства (апатрид) – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначено у Конституції України, Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р., міжнародних договорах України тощо. Його основою є положення про те, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за певними винятками (наприклад, іноземці не можуть брати участь у виборах, бути членами політичних партій).

В'їзд в Україну для іноземців та осіб без громадянства дозволяється за наявності паспортного документа та одержаної у встановленому порядку візи, якщо інше не передбачено законодавством чи міжнародними договорами України.

В'їзд в Україну іноземцю або особі без громадянства не дозволяється:

- в інтересах забезпечення національної безпеки України або охорони громадського порядку;
- якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають в Україні;

- якщо при клопотанні про в'їзд в Україну така особа подала про себе завідомо неправдиві відомості або підроблені документи;
- якщо паспортний документ такої особи, віза підроблені, зіпсовані чи невідповідають установленому зразку або належать іншій особі;
- якщо така особа порушила у пункті пропуску через державний кордон.

України правила перетинання державного кордону України, митні правила, санітарні норми чи правила або не виконала законних вимог посадових та службових осіб органів охорони державного кордону, органів доходів і зборів та інших органів, що здійснюють контроль на державному кордоні;

– якщо під час попереднього перебування на території України іноземець або особа без громадянства не виконали рішення суду або органів державної влади, уповноважених накладати адміністративні стягнення, або мають інші невиконані майнові зобов'язання перед державою, фізичними або юридичними особами, включаючи пов'язані з попереднім видворенням, у тому числі після закінчення терміну заборони подальшого в'їзду в Україну;

– якщо така особа з порушенням встановленого законодавством України порядку здійснила в'їзд на тимчасово окуповану територію України або дорайону проведення антитерористичної операції чи виїзд з них або вчинила спробу потрапити на ці території поза контрольними пунктами в'їзду/виїзду. Іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, мають право у встановленому порядку вільно залишити територію України.

Виїзд з України іноземцю або особі без громадянства не дозволяється, якщо:

– йому повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або кримінальна справа розглядається судом – до закінчення кримінального провадження;

– його засуджено за вчинення кримінального правопорушення – до відбування покарання або звільнення від покарання;

– його виїзд суперечить інтересам забезпечення національної безпеки України – до припинення обставин, що перешкоджають виїзду.

Розпочатий у 2014 р. Російською Федерацією збройний конфлікт на сході України, що переріс 24.02.2022 р. у збройну агресію, визнання Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим окупованими територіями спричинили появу значної кількості вимушених переселенців, які отримали назву внутрішньо переміщених осіб. Згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р., **внутрішньо переміщена особа** – це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє

місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Для її оформлення внутрішньо переміщена особа має звернутися до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за місцем фактичного проживання із відповідною заявою. Порядок оформлення і видачі довідки затверджений Постановою Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб» від 1 жовтня 2014 р. з наступними змінами і доповненнями.

Довідка переселенця безстрокова, але може бути скасована у випадках, коли внутрішньо переміщена особа:

- подала заяву про відмову від довідки;
- вчинила злочин (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; терористичний акт; втягнення у вчинення терористичного акту; публічні заклики до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи чи терористичної організації; сприяння вчиненню терористичного акту; фінансування тероризму; здійснення геноциду, злочини проти людяності або військового злочину);
- повернулася в покинуте місце постійного проживання;
- виїхала на постійне місце проживання за кордон;
- подала завідомо недостовірні відомості.

Внутрішньо переміщені особи мають широке коло прав і свобод, спрямованих на їхню якнайшвидшу адаптацію в новому середовищі. Це, зокрема, право на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, виборчі права, право на єдність родини, безпечні умови життя і здоров'я, оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу вмістях компактного поселення внутрішньо переміщених осіб; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади тощо.

Водночас, внутрішньо переміщені особи зобов'язані дотримуватися Конституції України та законів України; повідомляти про зміну місця проживання структурний підрозділ з питань соціального захисту

населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за новим місцем проживання протягом 10 днів з дня прибуття до нового місця проживання; у разі виявлення подання внутрішньо переміщеною особою завідомо неправдивих відомостей для отримання довідки про взяття на облік відшкодувати фактичні витрати, понесені за рахунок державного та місцевих бюджетів у результаті реалізації прав.

Конституційні права та свободи людини і громадянина. Конституційне закріплення права на освіту

Конституційні права та свободи людини і громадянина передбачені Конституцією України (Розділ II). Їх умовно можна поділити **на три групи:**

Особисті права та свободи людини і громадянина – це визнані і гарантовані Конституцією та законами України пріоритетні природні можливості людини в користуванні невідчужуваними благами особистого життя та індивідуальної свободи. До них відносяться: право на життя; право на свободу й особисту недоторканність; право на вільний розвиток особистості; право кожного на повагу до його гідності; право на свободу світогляду й віросповідання тощо.

Політичні права та свободи людини і громадянина – це конституційно визначена міра можливої політичної поведінки і діяльності людини, насамперед, щодо об'єднання в політичні партії, участі в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади і органів місцевого самоврядування, в яких особа виступає, перед усе, як громадянин України, учасник суспільно-владних відносин. До них відносяться: право обирати й бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування; право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах; право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації.

Соціально-економічні й культурні права та свободи людини і громадянина – це нормативно визначена міра можливої поведінки або діяльності людини та громадянина в соціальній, економічній та культурній сферах, пов'язана з забезпеченням її життєво необхідних потреб та інтересів. До них відносяться: право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю; право на житло; право на працю; право на відпочинок; право на соціальний захист; право на страйк; право на освіту; право на охорону здоров'я та ін.

Конституцією України передбачено, що кожен має **право на освіту** (ст. 55). Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Конституційні обов'язки людини та громадянина

Конституційні обов'язки людини та громадянина – це визначена нормами Конституції та законів України міра обов'язкової, належної поведінки та діяльності у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній) і інших сферах суспільного та державного життя.

Обов'язки кожної людини:

- не використовувати власність на шкоду інтересам людини і суспільства;
- батьки утримують дітей до їх повноліття;
- повнолітні діти піклуються про своїх непрацездатних батьків;
- отримати повну загальну середню освіту;
- не заподіювати шкоду природі і культурній спадщині;
- сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом;
- неухильно додержуватися Конституції України та законів України;
- не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Обов'язки громадян України:

- захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України;
- шанувати державні символи України;
- відбувати військову службу відповідно до закону;
- щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом;
- сплачувати внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Поняття та форми безпосередньої демократії

Безпосередня демократія (пряме народовладдя) – це система форм безпосереднього вільного волевиявлення народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні шляхом прямої його участі в установленні представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування і безпосередньому прийнятті владних рішень з питань, передбачених Конституцією України та законами України.

Формами безпосередньої демократії в Україні є:

- вибори;
- референдум;
- народні обговорення;
- народні конституційні ініціативи;
- народні законодавчі ініціативи;
- збори, мітинги, походи, демонстрації;
- загальні збори громадян;
- місцеві ініціативи;
- громадські слухання та ін.

Поняття та види референдумів в Україні

Референдум – це пріоритетна форма безпосередньої демократії, зміст якої полягає у прийнятті або затвердженні громадянами України Конституції, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного та місцевого значення шляхом голосування.

В Україні можуть проводитись всеукраїнський та місцеві референдуми.

Всеукраїнський референдум призначає Верховна Рада або Президент у межах їхніх повноважень та за народною ініціативою (на вимогу не менш як 3 млн. громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо проведення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області).

Предметом Всеукраїнського референдуму можуть бути:

- 1) зміни й доповнення до Конституції;
- 2) прийняття законів;
- 3) скасування законів;
- 4) прийняття рішення, яке визначає зміст Конституції, законів й інших нормативно-правових актів;
- 5) лише Всеукраїнський референдум вирішує питання про зміну території України.

Не допускаються референдуми з питань податків, бюджету й амністій.

У голосуванні беруть участь громадяни України, які досягли 18 років, єдієздатними й мають право голосу.

Поняття та види виборів

Вибори в Україні – це передбачена Конституцією та законами України форма прямого народовладдя, яка є волевиявленням народу шляхом таємного голосування щодо формування конституційного якісного і кількісного складу представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Види виборів:

- за територією: загальнодержавні та місцеві;
- за об'єктом: парламентські, президентські та місцеві;
- за часом проведення: чергові, позачергові, повторні та проміжні.

Поняття та принципи виборчого права

Виборче право – це гарантована громадянину державою можливість брати участь у виборах державних органів і органів місцевого самоврядування. Виборче право буває двох видів: *активне* (право обирати) та *пасивне* (право бути обраним).

Конституційні принципи виборчого права:

- принцип вільних виборів означає, що виборець самостійно вирішує питання про те, брати йому участь у виборчому процесі чи ні, і якщо так, то якою мірою;
- принцип загального виборчого права означає, що активне виборче право мають усі громадяни України, які досягли на день проведення виборів 18 років і не обмежені судом у дієздатності;
- принцип рівного виборчого права передбачає, що громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах; кожен виборець має однакову кількість голосів.
- принцип прямого виборчого права означає, що громадяни України обирають депутатів безпосередньо шляхом голосування.
- принцип таємного голосування передбачає заборону контролю за волевиявленням виборців.

Поняття та види виборчих систем

Виборча система – це спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб.

За порядком визначення результатів виборів розрізняють такі **виборчі системи**:

- мажоритарна;
- пропорційна;
- змішана.

Мажоритарна виборча система – обраними вважаються кандидати, що отримали більшість голосів виборців за виборчим округом, де вони балотуються.

За способом визначення більшості голосів, необхідна для обрання кандидата, **розрізняють:**

мажоритарну систему абсолютної більшості (кандидату для перемоги необхідно набрати 50% + 1 голос від загальної кількості поданих в окрузі голосів);

мажоритарну систему відносної більшості (кандидату для перемоги необхідно набрати більше голосів, ніж будь-кому з конкурентів, і не обов'язково більше половини);

мажоритарну систему кваліфікованої більшості (переможцю необхідно набрати заздалегідь встановлену більшість, яка вище половини).

Пропорційна виборча система передбачає, що депутатські мандати розподіляються пропорційно кількості голосів виборців, зібраних партіями у межах виборчого округу.

За впливом виборців на розміщення кандидатів у списку для голосування розрізняють такі види пропорційної системи:

з закритими списками – виборчий список кандидатів формується партією і після його офіційної реєстрації корегуванню не підлягає; депутатські мандати отримують кандидати розташовані у виборчому списку у порядку зростання;

з відкритими списками (з преференціями) – виборці голосують за виборчий список кандидатів та/або за конкретного кандидата у цьому виборчому списку.

Змішана (комбінована) виборча система – частина депутатських мандатів у представницькому органі публічної влади розподіляється за мажоритарною, а інша за пропорційною виборчою системою.

Конституційна система органів державної влади України

Система органів державної влади – це передбачена Конституцією України система державно-владних інституцій, які у своїй сукупності забезпечують виконання функцій та завдань держави

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Стаття 75 Конституції України визначає, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України.

Систему органів виконавчої влади утворюють Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, центральні та місцеві органи виконавчої влади.

Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними судами, утвореними відповідно до закону. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України, здійснює офіційне тлумачення Конституції України.

Особливе місце в системі органів державної влади посідає Президент України, який не входить безпосередньо до жодної з гілок влади.

Функції, повноваження та структура Верховної Ради України

Верховна Рада України – це єдиний виборний колегіальний загальнонаціональний постійнодіючий представницький орган законодавчої влади в Україні.

Відповідно до ч. 1 ст. 76 Конституції України, конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Основними функціями Верховної Ради України є:

1. законодавча;
2. представницька;
3. установча;
4. функція парламентського контролю;
5. зовнішньополітична.

Основний зміст **законодавчої функції** полягає в тому, що Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Представницька функція є органічною функцією Верховної Ради України, оскільки вона є колегіальним органом, який формується шляхом загальнонародних виборів. Верховна Рада України, як загальнонаціональний представницький орган, наділено виключним правом виступати від імені усього Українського народу.

Основними напрямками діяльності Верховної Ради України із здійснення **установчої** функції є:

- участь у формуванні органів виконавчої влади;
- формування органів судової влади та прокуратури;
- створення парламентських структур;
- участь у формуванні інших органів державної влади та державних організацій;
- вирішення питань територіального устрою України й забезпечення формування органів місцевого самоврядування.

Основними напрямками реалізації **функції парламентського контролю** є:

- усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту);
- затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України; заслуховування звіту уряду про хід і результати її виконання;
- розгляд питання про відповідальність Кабінету Міністрів України, прийняття за його результатами резолюції недовіри уряду;
- контроль за виконанням Державного бюджету України;
- висловлення недовіри Генеральному прокурору України, що має наслідком його відставку;
- проведення парламентських слухань – з метою вивчення питань, що становлять суспільний інтерес тощо.

Конституційно-правовий статус народного депутата України

Народний депутат України – це обраний представник Українського народу у Верховній Раді України і уповноважений ним протягом строкудепутатських повноважень здійснювати повноваження передбачені Конституцією України та законами України.

Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Народні депутати України наділені депутатською недоторканністю (імунітетом), правовим наслідком якої є неможливість затримання, арешту та притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України без попередньої згоди Верховної Ради України.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково в разі:

- 1) складення повноважень за його особистою заявою;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- 4) припинення його громадянства або його виїзду на постійне проживання за межі України;
- 5) якщо протягом двадцяти днів з дня виникнення обставин, які призводять до порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, ці обставини ним не усунуто;
- 6) невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції;
- 7) його смерті.

Президент України – глава держави

Главою Української держави згідно з ч. 1 ст. 102 Конституції України є Президент України.

Президент (лат. praesidens – той, хто сидить попереду) – це глава держави або глава держави і виконавчої влади.

Президент України – це загальнодержавний, представницький, виборний, одноособовий, постійно діючий орган державної влади, який визнається главою держави.

Функції та повноваження Президента України

Представницькі функції – права та обов'язки Президента України як глави держави здійснювати загальне представництво держави яку межах державного кордону, так і в зовнішньополітичних відносинах. Наприклад, представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України тощо.

Законодавчі функції – права та обов'язки Президента України у сфері розробки, прийняття і набуття чинності законами України. Наприклад, має право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України; визначає законопроекти невідкладними, що зумовлює позачерговий їх розгляд Верховною Радою України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховній Раді України; підписує закони, прийняті Верховною Радою України; на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Установчі функції – права та обов'язки ПУ у сфері утворення, реорганізації та ліквідації інших державних органів. Наприклад, вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України; призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора України; призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; утворює суди у визначеному законом порядку та інші.

Контрольні функції – права та обов'язки ПУ у сфері нагляду за дотриманням законності у діяльності інших органів державної влади. Наприклад, припиняє повноваження ВРУ у випадках, передбачених Конституцією; скасовує акти Ради Міністрів АРК; пропонує Верховній

Раді України розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України.

Підстави дострокового припинення повноважень Президента України (ст. 108 Конституції України)

Конституція України передбачає можливість і дострокового припинення повноважень Президента в разі:

1) відставки. Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України;

2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я. Юридичний факт неможливості виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я як підстава дострокового припинення його повноважень має встановлюватися на засіданні Верховної Ради України в умовах гласності й відкритості. Цей факт має підтверджуватись рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу. Підставою для прийняття такого рішення Верховною Радою України є письмове подання Верховного Суду України за зверненням Верховної Ради України і медичний висновок;

3) усунення з поста в порядку імпічменту. Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину. Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України. Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину;

4) *смерті*.

Система органів виконавчої влади в Україні

Виконавча влада в Україні – це представлена державними виконавчими органами самостійна та незалежна в системі поділу влади, відмінна від законодавчої та судової гілки державної влади, що утворена для виконання Конституції та законів України, оперативного управління суспільними і державними справами.

Систему органів виконавчої влади в Україні утворюють:

Кабінет Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади (ч. 1 ст. 113 Конституції України);

до системи центральних органів виконавчої влади України входять міністерства, служби, агентства, інспекції та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом;

виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації (ч. 1 ст. 118 Конституції України) – місцевий або територіальний рівень. Крім того, до цього рівня належать органи спеціальної (галузевої та функціональної компетенції), які безпосередньо підпорядковані і центральним органам виконавчої влади, і відповідним місцевим органам виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України: склад, порядок формування, повноваження

Відповідно до ст. 113 Конституції України, Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Він відповідальний перед Президентом України й Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України, а також указами Президента України, постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України визначає Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 21.12.2006 р.

Склад Кабінету Міністрів України: Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, Віце-прем'єр-міністри України, міністри Кабінету Міністрів України, секретаріат Кабінету Міністрів України.

Порядок формування Кабінету Міністрів України. Прем'єр-міністр України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 КУ, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість

народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України. Інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Конституційні завдання Кабінету Міністрів України (ст. 116 Конституції України):

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

5) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону; розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

6) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

7) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

8) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

9) утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

10) призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України;

11) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Центральні органи виконавчої влади

Центральні органи виконавчої влади – це міністерства України та інші органи виконавчої влади України, які утворюються в порядку, визначеному Конституцією та законами України та здійснюють одну чи

декілька функцій і повноважень органів державної виконавчої влади в одній або кількох сферах.

Міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України. Центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як: служби, агентства та інспекції.

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба.

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як агентство.

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як інспекція.

Центральними органами виконавчої влади зі спеціальним статусом є: Антимонопольний комітет України; Фонд державного майна України; Державний комітет телебачення і радіомовлення України.

Місцеві органи виконавчої влади

Виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі здійснюють обласні, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації.

Організацію, повноваження та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій визначає Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р., зі змінами й доповненнями.

Місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади.

Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

Місцеві державні адміністрації в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують:

1. виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня;
2. законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян;

3. виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;
4. підготовку та виконання відповідних бюджетів;
5. звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;
6. взаємодію з органами місцевого самоврядування;
7. реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

На територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – **військові адміністрації**. Рішення про утворення військових адміністрацій приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування

Поняття та принципи місцевого самоврядування в Україні

Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах:

- народовладдя;
- законності;
- гласності;
- колегіальності;
- поєднання місцевих і державних інтересів;
- виборності;
- правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених законами;
- підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб;
- державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування;
- судового захисту прав місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування в Україні

Система місцевого самоврядування України – це визначена Конституцією та законами України сукупність суб'єктів місцевого самоврядування, які, відповідно до Конституції та законів України, здійснюють основні функції місцевого самоврядування.

Відповідно до Конституції України (ст. 140) місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ та міст і безпосередньо, і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також районні й обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Отже, територіальні громади й органи місцевого самоврядування є основними елементами системи місцевого самоврядування в Україні.

Проте система місцевого самоврядування в Україні територіальними громадами й органами місцевого самоврядування не вичерпується. Як окремі елементи цієї системи Закон про місцеве самоврядування називає ще сільського, селищного, міського голову, а також органи самоорганізації населення. Що ж до міст із районним поділом, то там за рішенням територіальної громади міста або міської ради можуть утворюватися ще й районні в місті ради, а ці останні – утворювати свої виконавчі органи.

Конституційно-правовий статус територіальної громади

Територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста.

Територіальні громади в порядку, встановленому законом, можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати відповідно сільського, селищного, міського голову.

Територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, можуть вийти із складу об'єднаної територіальної громади в порядку, визначеному законом.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи і посадових осіб – шляхом поєднання прямої і представницької форм демократії.

Міжнародно-правові гарантії захисту прав і свобод людини

Важливе значення в сфері забезпечення реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина в сучасних умовах розвитку людської цивілізації належить міжнародно-правовим гарантіям, що є різновидом юридичних гарантій і являють собою систему загально визнаних принципів та норм, що регулюють сферу забезпечення прав і свобод окремих індивідів та соціальних спільностей (народів, націй), а також міжнародні установи і організації, які наділені відповідними функціями та повноваженнями. Вони передбачені міжнародними договорами, конвенціями, деклараціями, іншими міжнародними документами і є системою міжнародних норм, принципів, правових і організаційних засобів, умов та вимог.

Міжнародно-правові гарантії поділяються на дві категорії:

- міжнародні нормативно-правові;
- міжнародні організаційно-правові.

Міжнародні норми, які регулюють сферу забезпечення прав і свобод людини, формуються шляхом укладення багатосторонніх міжнародних угод. Основний зміст міжнародно-правових гарантій прав і свобод людини знайшов своє відображення в **Статуті Організації Об'єднаних Націй та Міжнародному Біллі про права людини**, який включає в себе ряд окремих нормативно-правових актів:

- Загальну декларацію прав людини;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права;
- факультативні протоколи до міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Головною метою названих документів є здійснення міжнародного співробітництва у справі вкорінення загальної поваги та дотримання прав людини і основних свобод для всіх.

Міжнародні акти про права людини можна **класифікувати** за різноманітними підставами:

- 1) Міжнародні документи **універсального характеру**, а саме:
  - Міжнародний білль про права людини;
  - документи, що закріплюють права людини в рішеннях міжнародних конференцій;
  - міжнародні акти, що закріплюють право на самовизначення і права народів;
  - акти, спрямовані на попередження дискримінації;
  - акти, що закріплюють принципи правосуддя;
  - акти, що регулюють права осіб, що були піддані затриманню або тюремному ув'язненню;
  - акти, що регулюють права жінок;
  - акти, що регулюють права дітей;

- акти, що закріплюють економічні та соціальні права;
- акти, що закріплюють права на користування досягненнями культури, інформацією, свободу асоціацій;
- акти, що регламентують захист прав людини в збройних конфліктах;
- акти, що встановлюють міжнародні військові злочини і злочини проти людства;
- акти, що регулюють заборону рабства, підневільного стану, примусової праці.

2) Документи регіонального характеру:

- документи Ради Європи;
- документи Організації з безпеки і співробітництва в Європі;
- документи Співдружності Незалежних Держав;
- Американська конвенція про права людини;
- Африканська Хартія прав людини і народів.

У статуті Організації Об'єднаних Націй вказується, що ООН має на меті розвиток поваги до основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії.

Одним з перших в історії міжнародних відносин нормативним документом, депроголошено широке коло основних прав і свобод людини, є **Загальна декларація прав людини**, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у Парижі 10 грудня 1948 р. – дата, яка вважається Днем прав людини. **Міжнародний пакт про громадянські та політичні права** був прийнятий 16 грудня 1966 р. та набув чинності (включаючи Україну) 23 березня 1976 р. В ньому йде мова про те, що держави, беручи до уваги принципи, проголошені Статутом ООН щодо визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї тарівних і невід'ємних їх прав, які складають основу свободи, справедливості та загального миру, визнають, що ці права випливають з властивої людській особі гідності. Проголошено ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та злиднів. Вказано, що реалізація громадянських, економічних, соціальних, політичних прав і свобод можлива лише за створення сприятливих умов. Тому держави зобов'язані заохочувати загальну повагу і додержання свобод людини, добиватися додержання визнаних свобод із огляду на те, що кожна людина має обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить. Далі в пакті викладено громадянські і політичні свободи людини.

Важливе значення для механізму забезпечення міжнародних свобод людини має **«Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права»**, який було прийнято і відкрито для підписання, ратифікації та приєднання 16 грудня 1966 р. Він набрав чинності 23 березня 1976 року і для України чинний з 25 жовтня 1991 р. Протоколом закріплений порядок прийняття і розгляду Комітетом з прав людини повідомлень від окремих осіб, які твердять, що

вони є жертвами порушень якогось із прав, викладених у «Пакті про громадянські і політичні права».

15 грудня 1989 р. було прийнято **«Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари»**. Цей документ став іще однією сходячкою у сфері захисту прав людини.

На регіональному європейському рівні головним документом з прав людини є **«Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод»**. Вона була прийнята в Римі 4 листопада 1950 р. та вступила в силу 1953 р. Після її ухвалення було створено два незалежних органи: Європейська комісія з прав людини (1954) та Європейський суд з прав людини (1959). Вони повинні були слідкувати за дотриманням прав людини, що гарантувались Конвенцією. Під час Віденського саміту у 1993 р. було ухвалено рішення про створення нового Європейського суду з прав людини, який замінить колишню двоступеневу систему. Україна як член Ради Європи ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 р. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод складається з преамбули та 59 статей. Основний текст Конвенції доповнюють протоколи, які поступово розширюють перелік прав та свобод або вносять зміни до Конвенції. Особливістю Конвенції є те, що вона забезпечує права і основоположні свободи на національному рівні та гарантує дієву та ефективну систему їх захисту на наднаціональному (міжнародному) рівні.

Так, приєднавшись до Конвенції, наша держава зробила її положення частиною національного законодавства і взяла на себе зобов'язання гарантувати та захищати передбачені Конвенцією права і свободи.

Якщо особа вважає, що Україна порушила свої зобов'язання, вона має право, після вичерпання національних засобів юридичного захисту, оскаржити такі дії або бездіяльність до міжнародної судової установи – Європейського суду з прав людини, який здійснює контроль за виконанням Україною взятих за Конвенцією зобов'язань. Крім названої конвенції, існує ряд інших документів європейського регіонального рівня.

Зокрема, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.), Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (1995 р.), Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.), Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (1977); Європейська хартія регіональних мов або меншин 1992 р.; Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (1998 р.) тощо.

Країни, які є членами Організації Об'єднаних Націй, покладають на себе зобов'язання по втіленню основних положень підписаних ними міжнародних договорів з питань охорони та захисту прав людини. Особам,

які постраждали внаслідок порушення тих чи інших прав і свобод, надається цілий комплекс засобів по відновленню порушених прав.

Згідно з Пактом про громадянські та політичні права, кожна держава-учасник зобов'язується забезпечити будь-кому ефективні засоби правового захисту. Питання засобів і механізмів захисту прав людини самостійно регулюються правовою системою кожної держави і обумовлені різними факторами: рівнем розвитку демократії, суспільного ладу, історичних традицій тощо.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна характеристика цивільного законодавства України

Основним нормативним актом цивільного законодавства є Цивільний кодекс України (ЦК), який прийнятий 16 січні 2003 р., набрав чинності 1 січня 2004 р. Він регулює майнові відносини у сфері товарно-грошової форми обігу й особисті немайнові відносини (право на життя, ім'я, честь, гідність тощо). Цивільний кодекс України складається з шести книг:

- 1) Загальні положення;
- 2) Особисті немайнові права фізичних осіб;
- 3) Право власності та інші речові права;
- 4) Право інтелектуальної власності;
- 5) Зобов'язальне право;
- 6) Спадкове право.

Крім цього, існує низка законів, у яких закріплено норми цивільного права.

Характеристика відносин, які регулюються цивільним правом

Предметом цивільного права є суспільні відносини у сфері приватного життя, які ґрунтуються на принципах рівності. Ці відносини поділяються на дві групи:

- 1) майнові, які опосередковують товарно-грошову форму обігу (договір купівлі-продажу; спадкування);
- 2) особисті немайнові відносини, які тісно пов'язані з майновими (авторське право) та які не пов'язані з майновими (захист честі, гідності, право на ім'я тощо).

Учасники цивільних правовідносин

Учасниками (суб'єктами) цивільних правовідносин можуть бути:

- 1) фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства);
- 2) юридичні особи;
- 3) держава та територіальні одиниці (в особі юридичних осіб – державної формивласності, або комунальної форми власності).

Усі вони можуть бути суб'єктами тільки за умови, якщо мають такі властивості, як цивільна правоздатність і цивільна дієздатність.

Правоздатність – це здатність мати цивільні права й цивільні обов'язки. Виникає з моменту народження – для фізичних осіб і з моменту державної реєстрації – для юридичних осіб. Припиняється з моменту смерті фізичної особи чи з моменту виключення юридичної особи з державного реєстру.

Правоздатність не може бути обмежена, крім випадків, прямо передбачених у законі: як санкція за правопорушення (позбавлення якогось права на певний час – усунення від спадщини); обмеження для певної категорії посадових осіб на період виконання службових обов'язків, наприклад, Президент, народні депутати не можуть займатися підприємницькою діяльністю.

Дієздатність – це здатність своїми діями набувати цивільні права і нести обов'язки.

Для юридичних осіб правоздатність та дієздатність виникають із моменту державної реєстрації.

Цивільна дієздатність фізичних осіб поділяється на окремі категорії. Повна цивільна дієздатність виникає для громадян з моменту досягнення повноліття (18 років), із моменту реєстрації шлюбу до досягнення 18 років, а також шляхом емансипації – визнання неповнолітньої особи дієздатною за рішенням органу опіки й піклування та за згодою батьків або за рішенням суду, за умови, що особа досягла 16 років і має намір займатися підприємницькою діяльністю або працює за трудовим договором.

Неповнолітні до 14 років (малолітні особи) вважаються такими, що мають часткову дієздатність, за них усі угоди вчиняють законні представники.

Самостійно вони можуть:

1) учиняти дрібні побутові правочини (правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість);

2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Неповна цивільна дієздатність належить фізичній особі віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Такі особи, крім повноважень, передбачених для малолітніх осіб, мають право:

1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом й інші можливості, передбачені законом.

Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. А також суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо й тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб,

яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, установлюється піклування, така особа може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини.

Громадянин може бути визнаний судом недієздатним, якщо він унаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатен усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Над недієздатною особою встановлюється опіка, така особа не має права вчиняти будь-якого правочину, а відповідальність за неї несе опікун.

Поняття «юридична особа»

Юридична особа – один із суб'єктів цивільних правовідносин, організація, створена й зареєстрована у встановленому законом порядку. Ознаки юридичної особи:

- 1) організаційна єдність (ю. о. має свою внутрішню узгоджену структуру);
- 2) відокремлене майно, яке належить їй на праві власності;
- 3) власне найменування (фірмова назва), під яким юридична особа зареєстрована в Реєстрі юридичних осіб (під цим ім'ям вона виступає в цивільному обороті);
- 4) може бути відповідачем і позивачем в суді;
- 5) самостійна майнова відповідальність у межах майна, яке належить юридичній особі.

Юридичні особи можуть бути створені в різних організаційно-правових формах:

- товариства – така форма, де засновник сам бере участь в управлінні;
- установи – така форма, де засновник не бере участі в управлінні.

Юридичні особи діють на підставі статутів або засновницьких договорів. За формою власності вони можуть бути державними, приватними або заснованими на змішаній формі власності.

Особисті немайнові права

Особисті немайнові права – це такі права, які не мають економічного змісту й тісно пов'язані з особою. Вони поділяються на такі групи:

- права, що належать юридичним особам (фірмове найменування);
- права, що належать фізичним особам (життя, здоров'я, честь);
- права, що можуть належати і юридичним особам, і фізичним особам (ділова репутація).

Цивільний Кодекс передбачає окрему книгу, присвячену особистим немайновим правам фізичних осіб. Це є значним надбанням українського суспільства, оскільки значно збільшує засоби захисту прав особи. До таких

прав належать право на життя, право на охорону її здоров'я, право на свободу, право на особисту недоторканність, право на сім'ю, право на ім'я, право на місце проживання та ін.

Право власності та інші речові права

Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК).

Термін «право власності» традиційно використовується у двох значеннях: в об'єктивному і в суб'єктивному. Право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини щодо набуття, володіння, користування та розпорядження матеріальними благами, що існують в суспільстві.

Правовласності в суб'єктивному розумінні становлять такі правомочності – правоволодіння, користування і розпорядження. Право володіння означає можливість власника мати майно у своєму віданні, у своєму господарстві.

Право користування – це можливість використання майна та вилучення з нього корисних властивостей.

Право розпорядження – це можливість власника самостійно визначати юридичну і фактичну долю речі (продати, викинути, знищити). Суб'єктами права власності є Український народ, фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Всім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав. Власник, здійснюючи свої права, зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати права та охоронювані законом інтереси громадян, юридичних осіб і держави. При здійсненні своїх прав і виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержувати моральних засад суспільства.

У випадках і в порядку, встановлених законодавчими актами України, діяльність власника може бути обмежено чи припинено, або власника може бути зобов'язано допустити обмежене користування його майном іншими особами.

Усім власникам гарантуються рівні умови захисту порушених прав. Саме цей принцип втілюється при застосуванні способів захисту цивільних прав, при застосуванні позовної давності тощо.

Відповідно до ст. 328 ЦК право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом.

У літературі поширеним є поділ підстав набуття права власності на первинні (первісні) та вторинні (похідні).

До первинних відносять підстави, за якими право власності виникає вперше, або незалежно від волі попередніх власників. Прикладом таких підстав можна назвати створення нової речі, а саме виробництво, специфікацію – переробка речі, знахідка, скарб тощо.

Вторинні підстави (похідні) – це такі підстави, за яких набуття права власності на майно ґрунтується на правах попереднього власника. Прикладом цих підстав можна навести договір дарування, довічне утримання, спадковий договір, купівля-продаж, міна, приватизація державного житлового фонду тощо. При вторинному способі набуття права власності до нового власника переходять не лише права на це майно, а й обов'язки, які мав попередній власник.

Припинення права власності регулюється гл. 25 ЦК. Перелік підстав припинення права власності визначено ст. 346 ЦК.

До них належать такі підстави:

- 1) відчуження власником свого майна;
- 2) відмови власника від права власності;
- 3) припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;
- 4) знищення майна;
- 5) викуп пам'яток культурної спадщини;
- 6) примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону;
- 7) звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника;
- 8) реквізиція, тобто примусове з метою суспільної необхідності відчуження у власника майна на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин;
- 9) конфіскація – позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення у випадках, встановлених законом;
- 10) припинення юридичної особи чи смерті власника.

Перелік підстав припинення права власності є невичерним, оскільки право власності може бути припинене в інших випадках, встановлених законом.

Форми та види власності

У ЦК визначено такі форми власності:

– **право власності Українського народу** (ст. 324 ЦК). Відповідно суб'єктом такої форми власності є Український народ. Від імені

Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Об'єктом права власності Українського народу є земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони;

– **право приватної власності**(ст. 325 ЦК). Суб'єктом права приватної власності є фізичні (громадяни, іноземні громадяни, особи без громадянства) та юридичні особи (підприємства, установи, організації різних форм власності). Об'єктом є будь-яке майно, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати (психотропні речовини, зброя тощо). Склад, кількість і вартість майна не є обмеженими, проте розмір земельної ділянки законом може бути обмеженим;

– **право державної власності**(ст. 326 ЦК). Суб'єктом права державної власності є держава Україна, від імені та в інтересах якої право власності здійснюють відповідні органи державної влади. Управління майном, що є в державній власності, здійснюється державними органами, а у випадках, передбачених законом, може здійснюватися іншими суб'єктами. Об'єктом права державної власності є майно, у тому числі грошові кошти;

– **право комунальної власності**(ст. 327 ЦК). Суб'єктом права комунальної власності є територіальна громада. Управління майном здійснюють безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування. Об'єктом права комунальної власності є майно, в тому числі грошові кошти.

Володіння, користування та розпорядження майном може здійснюватися як особисто, так і кількома особами. Саме наявність множинності осіб, які можуть набувати право власності на один об'єкт, і породжує виникнення спільної власності.

Правом спільної власності називають право співвласників спільно володіти, користуватися і розпоряджатися належним їм майном. Суб'єктами спільної власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальна громада, якщо інше не встановлено законом. На можливість набуття права спільної власності поширюються загальні вимоги щодо правосуб'єктності.

Законодавець передбачає два види спільної власності: спільну часткову та спільну сумісну.

Під **спільною частковою** власністю необхідно розуміти власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності. У ч. 4ст. 355 ЦК презюмується, що спільна власність вважається частковою, якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно.

Такі частки можуть визначатися в різний спосіб: пропорціями, відсотками, вдробовому співвідношенні, з урахуванням вкладу кожного з співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна. У випадку

якщо нідоговором ні законом не встановлено частки то існує презумція, що такічаски у праві спільної часткової власності вважаються рівними.

Відповідно до ч. 3 ст. 358 ЦК кожен із співвласників має право на надання йому у володіння та користування тієї частини спільного майна в натурі, яка відповідає його частці у праві спільної часткової власності. У разі неможливості цього він має право вимагати від інших співвласників, які володіють і користуються спільним майном, відповідної матеріальної компенсації.

Особи, яким належить на праві спільної часткової власності певне майно, наділяються відповідно до законодавства не лише певними правами, а й обов'язками, зокрема брати участь у витратах на управління, утримання та збереження спільного майна, у сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), а також нести відповідальність перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними із спільним майном.

Спільною сумісною власністю вважається власність двох або більше осібна майно (річ) без визначення часток кожного з них у праві власності.

Право спільної сумісної власності виникає з підстав не заборонених законом. До них можна віднести закон, договір, рішення суду, заповіт тощо.

У спільній сумісній власності частки у праві власності на майно співвласників не визначені. Право кожного з них поширюється на все майно. Частки співвласників визначаються у разі припинення правовідносин (поділу, виділу).

За ознакою суб'єктного складу виокремлюють два види спільної сумісної власності (ст. 368 ЦК):

- спільна сумісна власність подружжя;
- спільна сумісна власність членів сім'ї.

Так майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. За правилами ст. 60 Сімейного Кодексу майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самотійного заробітку (доходу).

Проте, Сімейний Кодекс передбачає випадки коли майно, набуте подружжям за час шлюбу, не може бути спільною сумісною власністю, а є особистою приватною власністю лише одного із подружжя. Так, відповідно до ст. 57 Сімейного Кодексу **особистою приватною власністю дружини, чоловіка є:**

- 1) майно, набуте нею, ним до шлюбу;
- 2) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- 3) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто.

Особистою приватною власністю дружини та чоловіка також є:

– речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя;

– премії, нагороди, які вона, він одержали за особисті заслуги (за винятком випадку коли в судовому порядку буде встановлено, що другий з подружжя сприяв своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) їх одержанню);

– кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, якій, йому належала, а також як відшкодування завданої їй, йому моральної шкоди;

– страхові суми, одержані нею, ним за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них;

– плоди, приплід або доходи (дивіденди) одержані від речі, що належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди) тощо.

Суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин.

Якщо у придбання майна вкладені, крім спільних коштів, і кошти, що належали одному з подружжя, то частка у цьому майні, відповідно до розміру внеску, є його особистою приватною власністю.

Також необхідно пам'ятати, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя та виникнення у них права спільної сумісної власності на майно.

У такому випадку право спільної власності на майно може бути визнано лише в судовому порядку за рішенням суду.

Відповідно до ст. 369 ЦК співвласники (подружжя чи інші члени сім'ї) майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників. У разі вчинення одним із співвласників правочину щодо розпорядження спільним майном вважається, що він вчинений за згодою всіх співвласників.

Згода співвласників на вчинення правочину щодо розпорядження спільним майном, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена.

Співвласники мають право уповноважити одного з них на вчинення правочинів щодо розпорядження спільним майном. Правочин щодо розпорядження спільним майном, вчинений одним із співвласників, може бути визнаний судом недійсним за позовом іншого співвласника у разі

відсутності у співвласника, який вчинив правочин, необхідних повноважень.

Припинення права спільної сумісної власності може відбуватися в таких випадках:

- виділу в натурі частки із майна;
- звернення стягнення кредитора на таке майно;
- за рішенням суду;
- у випадку смерті фізичної особи;
- на підставі договору про поділ майна, що є у спільній сумісній власності (договір про поділ нерухомого майна, що є у спільній сумісній власності, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню) тощо.

Іншими речовими правами є права на чуже майно. Права на чуже майно є складовою більш загальної категорії речового права, яка, крім цих прав, містить також право власності.

Отже, речові права на чуже майно – це сукупність прав на майно (рід), що є власністю іншої особи, можливість її використовувати з метою задоволення певних потреб, зокрема особистих, господарських тощо.

Речові права на чуже майно мають такі ознаки:

- є похідними від права власності;
- їм характерна властивість слідування за рідчю;
- вони обтяжують майно власника та покладають на нього обов'язок невчиняти дій, які можуть перешкоджати здійсненню права уповноваженою особою;
- речові права, які обтяжують певне майно (рід) є непорушними і переходять від одного власника до іншого;
- слугують задоволенню особистих господарських та інших потреб особи щодо якої таке право встановлено;
- можуть передбачатися лише законом;
- користування такими правами може мати строковий чи безстроковий характер, може бути оплатним чи безоплатним;
- виникають з підстав, визначених законом.

Зміст речового права на чуже майно полягає в тому, що уповноважена особа має право використовувати майно (рід) у визначених законом межах.

У ЦК встановлено такі види речових прав на чуже майно:

1) **право володіння.** Суб'єктом права володіння чужим майном є особа, яка фактично тримає його у себе. Такими особами можуть бути одночасно два або більше суб'єктів. Право володіння чужим майном може виникати з договору з власником або особою, якій майно було передане власником та на інших підставах, встановлених законом. Підставами припинення права володіння є: відмова володільця від володіння майном; витребування майна від володільця власником майна або іншою особою; знищення майна; інші випадки, встановлені законом;

2) **право користування (сервітут)**. Під сервітутом необхідно розуміти певний обов'язок, зобов'язання власника майна надати іншій особі – невластнику право користування певним його майном з метою задоволення власних потреб та інтересів, у випадку, якщо в інший спосіб такі потреби та інтереси не можуть бути задоволені. ЦК виділяє два види сервітуту – особистий та земельний. Особистий сервітут – це право певної особи невластника користуватися чужим майном з метою задоволення певних потреб. Об'єктом такого користування є нерухоме майно, крім земельних ділянок та природних ресурсів, оскільки останні є об'єктами на які встановлюється земельний сервітут;

3) **право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)**. Таке право може встановлюватися договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування, крім випадків коли право користування земельною ділянкою державної або комунальної власності для сільськогосподарських потреб не може бути відчужено її землекористувачем іншим особам, внесено до статутного фонду, передано у заставу;

4) **право забудови земельної ділянки (суперфіцій)**. Суперфіцій – це право користування чужою земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель. Таке право виникає на підставі договору або заповіту. Землекористувач законодавством наділяється правом відчужувати або передавати у порядку спадкування земельну ділянку. Але якщо земельна ділянка відноситься до комунальної чи державної власності то право користування нею не може бути відчужено її землекористувачем іншим особам (крім випадків переходу права власності на будівлі та споруди, що розміщені на такій земельній ділянці), внесено до статутного фонду, передано у заставу

Інтелектуальна власність

Інтелектуальна власність – закріплені законом права на об'єкти, які є результатом інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, літературній і художній сферах.

Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом та іншим законом. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається Цивільним кодексом та іншим законом.

До об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, належать:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування напівпровідникових виробів;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до Цивільного кодексу, іншого закону чи договору.

Авторське право та суміжні права, право промислової власності.

Авторське право — це передбачена законом сукупність прав, які належать автору у зв'язку зі створенням і використанням твору літератури, науки, мистецтва.

Об'єктами авторського права є твори, а саме:

- 1) літературні та художні твори, зокрема:
  - романи, поеми, статті та інші письмові твори;
  - лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
  - драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори;
  - музичні твори (з текстом або без тексту);
  - аудіовізуальні твори;
  - твори живопису, архітектури, скульптури та графіки;
  - фотографічні твори;
  - твори ужиткового мистецтва;
  - ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки;
  - переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів;
  - збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;
- 2) комп'ютерні програми;

3) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

4) інші твори.

Первинним **суб'єктом авторського права** є автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства). Суб'єктами авторського права є також інші фізичні та юридичні особи, які набули прав на твори відповідно до договору або закону.

Суміжні права — це передбачена законом сукупність прав виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення

Об'єктами суміжних прав без виконання будь-яких формальностей щодо цих об'єктів та незалежно від їх призначення, змісту, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження є:

а) виконання;

б) фонограми;

в) відеограми;

г) програми (передачі) організацій мовлення.

Первинними **суб'єктами суміжних прав** є виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми, організація мовлення.

Право промислової власності – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що складаються у процесі створення, оформлення та використання результатів науково-технічної творчості.

Основними **об'єктами права промислової власності** є: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин, породи тварин, комерційна таємниця, ноу-хау тощо.

Суб'єктами прав на винахід, корисну модель чи промисловий зразок та інші об'єкти права промислової власності є автор (автори) результату, а також його правонаступники – фізичні і юридичні особи, яким автор (автори) передав своє суб'єктивне майнове право на результати творчої праці.

Поняття правочину, його форми та види

Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Види правочинів:

1) односторонній – дія однієї конкретної особи, наприклад: заповіт, довіреність, вексель.

2) двосторонній (або договір) – дія двох або більше сторін, інтереси яких збігаються, наприклад, договір купівлі-продажу, міни, дарування.

Правочин може вчинятися усно або в письмовій формі (простій або нотаріально посвідченій).

Усно можуть учинятися правочини, які повністю виконуються сторонами в момент їхнього вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність.

У письмовій формі належить учиняти:

- 1) правочини між юридичними особами;
- 2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, які повністю виконуються сторонами в момент їхнього вчинення;
- 3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, які повністю виконуються сторонами в момент їхнього вчинення;
- 4) інші правочини, щодо яких законом встановлено письмову форму.

Цивільний договір – це двосторонній правочин, за яким виникають, змінюються або припиняються цивільні правовідносини, наприклад: договір купівлі – продажу, дарування, майнового найму тощо.

За розподілом прав та обов'язків між сторонами договори бувають:

- 1) двосторонній (або взаємний) – договір, у якому в обох учасників (сторін) є взаємні права й обов'язки (наприклад, договір купівлі-продажу);
- 2) односторонній – договір, за яким в однієї сторони є тільки права, а в іншої – лише обов'язки, наприклад, договір позики, у якому одна сторона (позичкодавець) має лише право дати, позичити гроші й має право вимагати повернення позики, а інша сторона (позичальник) має тільки обов'язок повернути гроші.

Залежно від моменту виникнення прав й обов'язків у сторін:

- 1) консенсуальний – такий договір, за яким права й обов'язки у сторін виникають із моменту досягнення домовленості, наприклад, договір купівлі – продажу, якщо продавець домовився про продаж речі, то він зобов'язаний її передати покупцеві – передумати він не має права;
- 2) реальний – договір, за яким права й обов'язки в сторін виникають із моменту вчинення дії, що означає: до вчинення дії договір не вважається укладеним, наприклад: договір дарування, позики.

Залежно від оплатності:

- 1) безоплатний – договір, за яким одна сторона надає майно або послуги, а інша – не здійснює зустрічних дій, тобто отримує безоплатно (договір дарування, за яким одна сторона передає майно у власність іншій безоплатно; договір позики, у якому одна сторона дає гроші іншій на деякий час);
- 2) оплатний – договір, за яким одна сторона надає майно, послуги, роботу, а інша у відповідь передає еквівалент – гроші або іншу роботу, послуги, майно (договір купівлі-продажу: “продавець” передає “покупцеві” товар, а “покупець” передає за це “продавцеві” гроші – еквівалент товару).

Поняття договору купівлі-продажу, його характеристика

Договір купівлі-продажу – це договір, за яким одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Форма договору купівлі-продажу залежить від різновиду цього договору. Договір роздрібної купівлі-продажу, як правило, укладається в усній формі. Договори купівлі-продажу між юридичними особами та інші договори повинні укладатися в письмовій формі. Договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Предметом договору купівлі-продажу може бути товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. **Сторонами договору** купівлі-продажу є продавець та покупець, ними можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Продавець має основний обов'язок передати покупцеві у встановленій договором кількості; у погодженому асортименті; у відповідній комплектності та в комплекті товару, якщо це передбачено договором; встановленої якості товару; у строк, встановлений договором купівлі-продажу. Основними обов'язками покупця є прийняти товар та сплатити за нього певну грошову суму.

Основними **видами договору купівлі-продажу** є:

- роздрібна купівля-продаж;
- поставка;
- контрактація сільськогосподарської продукції;
- постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу;
- міна (бартер).

Договір дарування, договір майнового найму

Договір дарування – це договір, за яким одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Дарунком можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, а також нерухомі речі.

Договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення може бути укладений усно. Договір дарування нерухомої речі укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Сторонами у договорі дарування можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада.

Договір найму (оренди) – це договір, за яким наймодавець передає або зобов’язується передати наймачеві майно у володіння та користування за плату на певний строк.

Предметом договору найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні. Законом можуть бути встановлені види майна, що не можуть бути предметом договору найму.

За найм (оренду) майна з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму.

Договір найму укладається на строк, встановлений договором. Якщо строк найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк.

До видів договору найму належать прокат, найм (оренда) земельної ділянки, будівлі, транспортного засобу, житла, лізинг та ін.

Поняття спадкування. Спадкування за законом і за заповітом

Спадкування – це перехід прав й обов’язків від померлої особи до її спадкоємців.

Спадкування може бути:

за законом;

за заповітом.

За законом спадкування має місце в таких випадках:

- коли нема заповіту;
- коли заповіт визнаний недійсним повністю або частково;
- коли спадкоємці за заповітом відмовилися від спадщини або позбавлені спадщини, або не прийняли спадщину;
- коли заповідане не все майно.

Спадкування за заповітом чинне, коли складено заповіт і посвідчено в нотаріуса. Заповідач може залишити своє майно будь-кому, підпризначити спадкоємця (крім основного вказується додатковий спадкоємець на випадок смерті першого), позбавити спадщини спадкоємців за заповітом шляхом мовчання або прямої вказівки, зробити заповідальний відказ (доручити виконати якусь дію на користь третьої особи) й інші розпорядження.

Заповіт – особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Заповіт є одностороннім письмовим правочином, обов’язково нотаріально посвідченим, інакше буде визнаний недійсним.

Малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують,

незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка)

Усі спадкоємці за законом поділяються на п'ять черг:

У *першу* чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки.

У *другу* чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід і зі сторони батька, і зі сторони матері.

У *третю* чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця.

У *четверту* чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

У *п'яту* чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, які віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа.

У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Племінники спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Частки в спадщині кожного зі спадкоємців за законом є рівними.

СІМЕЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна характеристика Сімейного кодексу України

Сімейний Кодекс України (СК) прийнятий 10 січня 2002 р., набув чинності з 1 січня 2004 р. Включає в себе близько 200 статей і складається:

Розділ 1. Загальні положення;

Розділ 2. Шлюб. Права та обов'язки подружжя;

Розділ 3. Права та обов'язки матері, батька й дитини;

Розділ 4. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування;

Розділ 5. Права та обов'язки інших членів сім'ї;

Розділ 6. Застосування Сімейного кодексу України до іноземців та осіб без громадянства. Застосування законів іноземних держав та міжнародних договорів в Україні.

Кодекс регулює такі відносини :

- 1) відносини, які випливають зі шлюбу;
- 2) які випливають з сімейних відносин;
- 3) відносини, прирівняні до сімейних (усиновлення, опіка, піклування);
- 4) реєстрація актів громадянського стану й ін.;
- 5) патронат.

Поняття «шлюб», умови й порядок його укладення

Шлюб – правовий зв'язок між жінкою і чоловіком з метою спільного життя та створення сім'ї, зареєстрований в органах реєстрації актів громадянського стану.

Умови укладення шлюбу:

досягнення шлюбного віку (чоловіки – 18 років, жінки – 18 років);

вільна згода на шлюб чоловіка й жінки;

поінформованість про стан здоров'я.

Особи, які не можуть бути в шлюбі між собою:

– недієздатні;

– які є родичами прямої лінії споріднення;

– рідні, а також двоюрідні брат і сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;

– усиновлювачі та усиновлена ним дитина.

У ст. 104 СК України встановлений вичерпний перелік підстав для припинення шлюбу.

Під припиненням шлюбу розуміється припинення правовідносин між подружжям, що викликані настанням певних юридичних фактів.

Чинним законодавством передбачені наступні підстави для припинення шлюбу:

- 1) внаслідок смерті або оголошення в судовому порядку померлим одного з подружжя;
- 2) внаслідок розірвання шлюбу.

Шлюб може розриватися в судовому порядку або через державні органи РАЦСу.

Державні органи РАЦС розривають шлюб у таких випадках:

- 1) за спільною заявою подружжя, яке не має дітей;
- 2) за заявою одного з подружжя, якщо другий із подружжя:
  - визнаний безвісно відсутнім;
  - визнаний недієздатним;
  - засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менш як три роки.

У всіх трьох ситуаціях право на розірвання шлюбу виникає з моменту набрання чинності відповідним рішенням або вирокі суду. Однак наявність цих обставин не є “запрошенням” до розірвання шлюбу. Кожна з них створює лише право, яке особа може здійснити за власним розсудом, тобто вона сама вирішує скористатися їй цим правом чи ні.

Суд розриває шлюб у таких випадках:

- 1) за спільною заявою подружжя, яке має дітей. До заяви має бути поданий письмовий договір про те, з ким із них будуть проживати діти і як у їх утриманні та вихованні братиме участь той із батьків, хто буде проживати окремо;
- 2) за позовом одного з подружжя. Не може бути поданий позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини.

При розгляді справи про розірвання шлюбу суд має встановити дійсні мотиви розлучення, з'ясувати фактичні взаємини подружжя і зобов'язаний вжити заходів щодо їх примирення. Шлюб розривається лише в тому разі, якщо суд дійде до висновку про неможливість подальшого спільного проживання подружжя.

Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», що набув чинності 27 липня 2010 р., більш ґрунтовно регулює сімейні стосунки громадян. Зокрема, простішою стала процедура розірвання шлюбу за рішенням суду. Раніше відділи РАЦС проводили державну реєстрацію, але, у зв'язку з прийняттям цього закону, державна реєстрація не проводиться. Тобто остаточним документом про розірвання шлюбу є рішення суду.

Відтак після судової ухвали громадянам вже не потрібно йти до органів РАЦС, аби отримати свідоцтво, як це було раніше. Якщо шлюби розірвані судом до 27 липня, то і процедура їх анулювання оформлюється за старим порядком.

Отже рішення суду про розірвання шлюбу – це акт, який припиняє шлюбне право-відношення, а свідоцтво про розірвання шлюбу – це документ єдиної форми, який засвідчує припинення шлюбу.

Загалом жінка та чоловік, шлюб між якими було розірвано, мають право подати до суду заяву про поновлення їхнього шлюбу, за умови, що жоден з них не перебував після цього у повторному шлюбі. Поновлення шлюбу засвідчується виданням нового свідоцтва про шлюб.

Визнання шлюбу недійсним

Шлюб є недійсним:

- якщо шлюб було укладено без наміру створити сім'ю (фіктивний шлюб);
- зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною;
- зареєстрований між особами, що є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідним братом і сестрою.

До суду з позовом про визнання шлюбу недійсним можуть звернутися:

- подружжя;
- батьки, опікуни;
- орган опіки й піклування;
- інші особи, права яких порушені у зв'язку з реєстрацією шлюбу.

Правові наслідки визнання шлюбу недійсним:

- 1) не породжує права й обов'язки між подружжям;
- 2) майно, нажите під час такого шлюбу, розділяється за нормами цивільного законодавства (належить їм на праві спільної часткової власності);
- 3) аліменти підлягають поверненню;
- 4) зміна прізвища є незаконна.

Майнові права подружжя

Поділяються на три групи:

- 1) майно, нажите за період спільного життя, є спільною сумісною власністю подружжя, якщо інше не передбачене шлюбним договором;
- 2) кожен із подружжя зобов'язаний утримувати інше з подружжя, якщо воно непрацездатне й потребує догляду;
- 3) між собою подружжя може укласти будь-які правочини (продавати один одному, дарувати й інші ст. 64 Сімейного кодексу).

У період спільного життя, щоб виділити частку в спільному майні, подружжя може звернутися про поділ майна до нотаріуса (про що й укладається угода). Якщо є спір, то майно розділяє суд.

Кожен із подружжя може вільно розпоряджатися спільним майном, але щоб розпорядитися квартирою, дачею, машиною, будинком (тобто тоді, коли треба нотаріальне посвідчення угоди), потрібна письмова згода сторін на відчуження майна іншого подружжя.

Усе майно, нажите кожним із подружжя до шлюбу або подароване й отримане в спадок, є власністю кожного з подружжя і таким майном можна розпоряджатися без згоди іншого подружжя.

Аліментні обов'язки. Право на утримання має той з подружжя, який потребує допомоги і є непрацездатним. Це право зберігається і після розірвання шлюбу. Розмір утримання (аліментів) на подружжя в частковому відношенні (до доходу, але не менше 1/2 неоподаткованого мінімуму) від матеріального становища кожного з подружжя. Виплачується за рішенням суду щомісяця в частковому відношенні до (доходу) у твердій сумі.

Взаємні права й обов'язки батьків та дітей

Майно дітей відокремлене від майна батьків. При житті дітей батьки не мають права на їхнє майно, і діти при житті батьків не мають права на їх майно. Батьки до досягнення дітьми 18 років управляють майном дітей, продавати можуть, але за згодою опікунської ради й в інтересах дитини. Гроші зараховуються на ім'я дитини.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до досягнення 16 років, якщо вони навчаються.

Після 18 років працездатні діти повинні утримувати своїх батьків, якщо вони непрацездатні й потребують допомоги.

Частина заробітку, яка стосується аліментів, виплачується із совокупного доходу батьків (або за рішенням суду).

Розмір аліментів визначається за рішенням суду. Можуть сплачуватися добровільно:

- а) з рук у руки;
- б) через поштові перекази;
- в) утримань із заробітної плати або за рішенням суду – виконавчий лист направляється на роботу.

Аліменти на непрацездатних батьків призначаються в частковому відношенні до доходу за рішенням суду, але не менше 1/2 неоподаткованих мінімумів громадян.

Особисті права батьків:

- батьки мають право вибирати ім'я своїй дитині при народженні, якщо є спір, то його вирішує опікунська рада в інтересах дитини;
- брати участь у вихованні дитини, якщо є спір, то вирішується в судовому порядку;
- вимагати дитину у всіх осіб, які незаконно утримують їх у себе;
- прописувати дитину в одного з батьків без згоди інших членів сім'ї та наймодавця в державному житловому фонді.

Дитина може:

- досягнувши 16 років, змінити ім'я, прізвище, по батькові;
- у дитини запитують, чи хоче вона змінити громадянство, коли його змінюють батьки (досягнувши 14 років);

- при отриманні паспорта (16 років) вибрати собі національність одного з батьків (хоча цієї графи в новому зразку паспорта немає);
- право на особистість, якщо батьки порушують права дитини, то вона може звернутися або до суду, до Уповноваженого з прав людини при Верховній Раді України, або до прокурора, або в опікунську раду про захист свої законних інтересів, але, як мінімум, щоб реалізувати свої права, дитина про них повинна знати, тобто вона має бути освіченою в правовому відношенні;
- усяляти непрацездатних батьків у своє житло без будь-яких обмежень, установлених законом.

Позбавлення батьківських прав

Позбавлення батьківських прав – сімейно-правова санкція, яка застосовується судом до батьків, які не належним чином виконують батьківські обов'язки.

Підстави:

- ухилення від виконання батьківського обов'язку;
- жорстоке поводження з дітьми;
- ухилення від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- жорстоко поводитися з дитиною;
- батьки – хронічні алкоголіки чи наркомани.

Особи, які мають право звернутися з позовом до суду:

- один із батьків або опікун;
- піклувальник;
- особа, у сім'ї якої проживає дитина;
- навчальний заклад, у якому вона перебуває;
- орган опіки та піклування;
- сама дитина, якщо вона досягла 14 років.

Порядок позбавлення батьківських прав:

- обов'язкова участь прокурора;
- висновок органу опіки й піклування та їхня участь щодо справи.

Наслідки:

- втрачаються всі батьківські права;
- залишаються обов'язки з утримання;
- ця міра тимчасова: якщо відпадуть обставини, які були підставою для позбавлення батьківських прав, то можливе поновлення в батьківських правах, якщо дитина не усиновлена.

Опіка, піклування та патронат

Під опікою та піклуванням слід розуміти правовий інститут, тобто сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з

установленням опіки й піклування, здійсненням функцій опіки й піклування та припиненням опіки й піклування.

Інститут опіки й піклування має комплексний характер. Його норми мають і сімейно-правовий, і цивільно-правовий характер, а також адміністративно-правовий, тобто регулюють відносини між органами опіки і піклування, з одного боку, і опікунами, і піклувальниками – з іншого.

У зв'язку із цим загальні положення про опіку та піклування перенесенні до Цивільного кодексу України (ст. 55–79). У Сімейному кодексі залишені лише норми про опіку й піклування над дітьми, які позбавлені батьківського піклування (ст. 243–251).

Опіка й піклування – це правові форми захисту особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб, які залишилися без батьківського піклування.

Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років (малолітня), а піклування – над дитиною віком від 14 до 18 років (неповнолітня).

Опікуном чи піклувальником дитини може бути за її згодою тільки повнолітня дієздатна особа, переважно з близьких підопічному осіб. Опікуна та піклувальника завжди призначає орган опіки й піклування, навіть тоді, коли опіку чи піклування встановив суд.

Опікун (піклувальник) має право й зобов'язання виховувати підопічного, піклуватися про його здоров'я, захищати його права й інтереси. Обов'язки з опіки та піклування виконуються без оплати.

Не може бути опікуном, піклувальником особа, яка не досягла 18 років, недієздатна, позбавлена батьківських прав, зловживає спиртними напоями чи наркотичними засобами, а також особа, інтереси якої суперечать інтересам дитини.

Особа може бути звільнена від обов'язків опікуна або піклувальника дитини за особистою заявою, за заявою особи, над якою встановлено піклування та за заявою органу опіки та піклування в разі невиконання нею своїх обов'язків, у разі поміщення підопічного до навчального закладу або закладу охорони здоров'я.

Опіка припиняється:

1) після досягнення підопічним 14 років (цьому разі опіка автоматично перетворюється в піклування);

2) у разі повернення підопічного на виховання батькам на підставі рішення органу опіки й піклування;

3) у разі смерті підопічного;

4) у разі смерті опікуна.

Піклування припиняється:

1) після досягнення підопічним 18 років;

2) у разі повернення підопічного на виховання батькам на підставі рішення органу опіки й піклування;

- 3) у разі реєстрації шлюбу з підопічною особою;
- 4) у разі смерті підопічного;
- 5) у разі смерті піклувальника.

Ст. 252 СК України передбачає і таку форму правового захисту дітей як патронат.

Патронат – альтернативна форма сімейного виховання дитини, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування і передається на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення нею повноліття за плату.

На відміну від опіки й піклування, що встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у встановлених законом випадках, патронат устанавлюється за договором про патронат, що укладається між органом опіки й піклування та особою, яка дала згоду взяти дитину на виховання. Договір про патронат є різновидом сімейного договору. Сторонами договору є, з одного боку, орган опіки й піклування, а з іншого – патронатний вихователь. Предметом договору є прийняття у свою сім'ю чужої дитини й забезпечення її сімейним вихованням. Кінцевим строком дії договору є досягнення дитиною повноліття. Дитина, звичайно, може залишитися і після цього в сім'ї колишнього патронатного вихователя, але вже на іншій правовій підставі. Договір про патронат може бути укладений не обов'язково на весь період неповноліття дитини.

Договір про патронат не є перешкодою до усиновлення дитини. У свою чергу, усиновлення дитини є підставою для припинення цього договору.

На патронатного вихователя законодавством покладено коло обов'язків, а саме:

- 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;
- 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;
- 3) захищати дитину, її права й інтереси як опікун або піклувальник, без спеціальних на те повноважень.

Договір про патронат припиняється:

- 1) у разі відмови від нього вихователя або дитини, яка досягла 14 років;
- 2) за взаємною згодою сторін;
- 3) за рішенням суду в разі невиконання вихователем своїх обов'язків або якщо між ним і дитиною склалися стосунки, які перешкоджають виконанню обов'язків за договором;
- 4) у разі досягнення дитиною повноліття;
- 5) у разі появи матері, батька й повернення їм дитини;
- 6) у разі смерті підопічного;
- 7) у разі смерті патронатного вихователя.

Прийомна сім'я

Основні положення щодо прийомної сім'ї містяться у гл. 20-1 СК «Прийомна сім'я» (ст.ст. 256-1-256-4) та у постанові Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю». Відповідно до ст. 256-1 СК **прийомна сім'я** – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У разі утворення прийомної сім'ї прийомні батьки беруть за плату прийомних дітей на власну житлову площу за наявності відповідних санітарно-гігієнічних та побутових умов (належного стану житлового приміщення, необхідної житлової площі, належного санітарного стану, наявності необхідних меблів, побутової техніки та інших предметів тривалого вжитку, наявності умов для проживання, виховання та розвитку дитини).

Прийомними батьками можуть бути подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Ними повинні бути повнолітні та працездатні особи.

Прийомні батьки виконують обов'язки щодо виховання та розвитку дітей, передбачені ст. 150 СК, а саме:

- 1) батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини;
- 2) батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;
- 3) батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;
- 4) батьки зобов'язані поважати дитину;
- 5) передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї;
- 6) забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини;
- 7) забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Прийомними батьками не можуть бути особи, зазначені у ст. 212 СК. Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники. Прийомними дітьми вважаються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї.

На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її

влаштування до прийомної сім'ї з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ. Прийомні діти проживають і виховуються у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а у разі навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації – до його закінчення. За прийомними дітьми зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку із втратою годувальника, які вони мали до влаштування до прийомної сім'ї. Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Рішення про створення прийомної сім'ї приймається органами місцевого самоврядування в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. Одному з прийомних батьків виплачується грошове забезпечення у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Дія договору припиняється у разі виникнення у прийомній сім'ї несприятливих умов для виховання дітей та спільного проживання (тяжка хвороба прийомних батьків, зміна їх сімейного стану, відсутність взаєморозуміння батьків з дітьми, конфліктні стосунки дітей), невиконання прийомними батьками обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей, порушення схеми антиретровірусної терапії дитини, повернення дітей рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновителю), досягнення дитиною повноліття, досягнення батьками пенсійного віку, виявлення обставин щодо навмисного виведення дитини з прийомної сім'ї з метою усиновлення її іноземцями, за винятком ситуацій, якщо іноземець є родичем дитини, за згодою сторін, з інших причин, передбачених договором, а також за наявності обставин, зазначених у ст. 212 СК, та у разі, коли прийомним батькам або членам сім'ї, з якими вони проживають на спільній житловій площі, у тому числі малолітнім та неповнолітнім дітям, діагностовано захворювання (глибокі органічні ураження нервової системи, хворі на СНІД (крім сімей, які беруть на виховання дітей, уражених ВІЛ-інфекцією), відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади).

У разі припинення дії договору сім'я позбавляється статусу прийомної, а питання про подальше влаштування дітей вирішується органом опіки і піклування, який вживає вичерпних заходів до запобігання поверненню (влаштуванню) дітей в інтернатні заклади.

Орган, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, зобов'язаний контролювати виконання прийомними батьками своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей.

Дитячий будинок сімейного типу

Положення щодо дитячих будинків сімейного типу містяться у гл. 20-2 СК «Дитячий будинок сімейного типу» (ст.ст. 256-5 – 256-8), Постанові Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564. «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу», тощо.

Відповідно до ст. 256-5 СК **дитячий будинок сімейного типу**– це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менше ніж п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Відповідно до СК виховання дітей забезпечується **батьками-вихователями**. Ними можуть бути подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для виховання та спільного проживання. Батьками-вихователями повинні бути повнолітні та працездатні особи Середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, що передували місяцю звернення із заявою про утворення дитячого будинку сімейного типу, не може бути менший ніж розмір прожиткового мінімуму, встановлений законом для відповідних соціальних і демографічних груп населення.

Батьками-вихователями не можуть бути особи, зазначені в ст. 212 СК, а також особи, з якими проживають члени сім'ї (у тому числі малолітні та неповнолітні діти), які мають глибокі органічні ураження нервової системи, алкогольну та наркотичну залежність, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства.

Батьки-вихователі виконують обов'язки щодо виховання та розвитку дітей, передбачені ст. 150 СК, є законними представниками дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники. Для потреб дитячого будинку сімейного типу батькам-вихователям позачергово надається обладнаний індивідуальний житловий будинок або багатокімнатна квартира за нормами, встановленими законодавством, а також виплачується грошове забезпечення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Вихованцями дитячого будинку сімейного типу є діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Згода дитини на влаштування її до дитячого будинку сімейного типу з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності батьків-вихователів і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

Вихованці проживають і виховуються у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійнотехнічному, вищому навчальному закладі I-IV рівнів акредитації – до його закінчення.

До дитячого будинку сімейного типу в першу чергу влаштовуються діти, які:

1. перебувають між собою в родинних стосунках, за винятком випадків, коли за медичними показаннями або з інших причин їх не можна виховувати разом;
2. перебувають на первинному обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на відповідній адміністративно-територіальній одиниці;
3. перемістилися з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції.

Дітей із числа внутрішньо переміщених осіб за відсутності документів влаштовують до дитячого будинку сімейного типу на підставі витягу зобліково-статистичної картки дитини. Зазначений витяг подається обласною службою у справах дітей, в якій дитина перебувала на первинному обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, або Мінсоцполітики на письмовий запит відповідної служби у справах дітей.

Влаштування дітей у дитячий будинок сімейного типу проводиться з урахуванням віку батьків-вихователів та дітей за умови, що на час досягнення обома батьками-вихователями пенсійного віку всі вихованці досягли віку вибуття з дитячого будинку сімейного типу. У разі досягнення пенсійного віку одним з батьків-вихователів час перебування дітей визначається за віком молодшого з батьків. В окремих випадках за згодою сторін дитячий будинок сімейного типу може функціонувати і після досягнення батьками-вихователями пенсійного віку, але не більше ніж протягом п'яти років.

За вихованцями дитячого будинку сімейного типу зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку із втратою годувальника, які вони мали до влаштування до дитячого будинку сімейного типу.

Вихованці мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Рішення про створення дитячого будинку сімейного типу приймаються органами місцевого самоврядування в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Між батьками-вихователями та органом, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, на основі типового договору укладається **договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу**. Орган, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, зобов'язаний контролювати виконання батьками-вихователями своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей. Дія договору припиняється у разі, коли в дитячому будинку сімейного типу виникають несприятливі умови для виховання та спільного проживання дітей (тяжка хвороба батьків-вихователів, відсутність взаєморозуміння з дітьми, конфліктні стосунки між дітьми, невиконання батьками-вихователями обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей), повернення вихованців рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновителю), досягнення дитиною повноліття, виявлення обставин щодо навмисного виведення дитини із дитячого будинку сімейного типу з метою усиновлення її іноземцями, за винятком ситуацій, коли іноземець є родичем дитини, за згодою сторін, з інших причин, передбачених договором, за рішенням суду, а також за наявності обставин, зазначених у ст. 212 СК.

Дія договору також припиняється у разі, коли батькам-вихователям або членам сім'ї, з якими вони проживають на спільній житловій площі, у тому числі малолітнім та неповнолітнім дітям, діагностовано захворювання (глибокі органічні ураження нервової системи, алкогольну та наркотичну залежність, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства).

У разі припинення дії договору питання про подальше влаштування вихованців вирішується органом опіки і піклування, який вживає вичерпних заходів влаштування дітей у сім'ї громадян України – на усиновлення, підопіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. У разі зменшення кількості вихованців внаслідок вибуття їх за віком або з інших причин за згодою сторін договору вирішується питання про поповнення дитячого будинку сімейного типу вихованцями, або переведення його в статус прийомної сім'ї.

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

ОСНОВИ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Загальні положення трудового права.

Трудові правовідносини

Трудове право – це галузь права, сукупність правових норм, що регулюють трудові й тісно пов'язані з ними суспільні відносини, незалежно від форми власності, господарювання чи галузевої підпорядкованості підприємств, установ, організацій.

Основними завданнями трудового законодавства є: регулювання трудових відносин усіх працівників; сприяння зростанню продуктивності праці та поліпшення якості роботи; підвищення ефективності суспільного виробництва та матеріального і культурного рівня трудящих; зміцнення трудової дисципліни; охорона трудових прав працівників.

Основною функцією трудового права є захист трудових прав працівників, які працюють за наймом. З цією метою трудове законодавство встановлює систему правових гарантій та правил охорони праці усіх працюючих.

Трудові відносини являють собою врегульовані нормами права відносини щодо застосування праці громадянина як працівника, який уклав трудовий договір з підприємством, установою, організацією або фізичною особою. Ці відносини регулюються нормами трудового права. Правовідносини – це завжди двосторонній зв'язок конкретно визначених суб'єктів, у якому одна сторона має право, а інша – відповідні обов'язки, виконання яких забезпечується примусовою силою держави.

Трудові правовідносини – це врегульовані нормами трудового права суспільні відносини між працівником і власником або уповноваженим органом чи фізичною особою, у яких одна сторона – працівник – зобов'язується виконувати роботу за певною спеціальністю, кваліфікацією чи посадою відповідно до внутрішнього трудового розпорядку, а друга – власник або уповноважений ним орган чи фізична особа – зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, передбачені законодавством, колективним договором і угодою сторін.

Зміст трудових відносин становлять права та обов'язки їх суб'єктів.

Стаття 43 Конституції України проголошує, що кожен громадянин має право на працю. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою праця військова або альтернативна (невійськова), а також робота, яка виконується за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний та надзвичайний стан. Кожен має право на безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законодавством.

Стаття 44: «Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів».

Стаття 45: «Кожен, хто працює, має право на відпочинок».

Стаття 65 Господарського кодексу України містить визначення трудового договору, колективного договору і порядок їх укладення.

Загальна характеристика Кодексу законів про працю України

Кодекс законів про працю України (КЗпП) – це єдиний систематизований законодавчий акт, в якому містяться норми права, що регулюють галузь суспільних трудових відносин працівників і закріплюють суспільну організацію праці.

Основними видами джерел трудового права є Конституція, Кодекс законів про працю та інші закони України, постанови Верховної Ради України, укази й розпорядження Президента України, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України. Особливим джерелом є міжнародні договори. Але найважливішу роль у регулюванні трудових відносин відіграє Кодекс законів про працю України (КЗпП), який є найзмістовнішим нормативно-правовим актом, що регулює трудові відносини працівників. КЗпП України прийнято 10 грудня 1971 року, а набрав чинності 1 червня 1972 року. Поза сумнівом, він не відображає всі особливості розвитку історичних подій, що відбуваються в державі. Тому його понад 60 разів змінювали й доповнювали. За роки, що пройшли після його прийняття, він доповнений главами 3-А, 16-А, а також змінена назва глави 15. Змінені й доповнені майже усі статті Кодексу, а до окремих статей зміни вносилися по декілька разів.

Чинний кодекс складається з преамбули та 18 глав (265 статей):

Глава 1. Загальні положення.

Глава 2. Колективний договір.

Глава 3. Трудовий договір.

Глава 3-А. Забезпечення зайнятості вивільнюваних працівників.

Глава 4. Робочий час.

Глава 5. Час відпочинку.

Глава 6. Нормування праці.

Глава 7. Оплата праці.

Глава 8. Гарантії і компенсації.

Глава 9. Гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації.

Глава 10. Трудова дисципліна.

Глава 11. Охорона праці.

Глава 12. Праця жінок.

Глава 13. Праця молоді.

Глава 14. Пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням.

Глава 15. Індивідуальні трудові спори.

Глава 16. Професійні спілки. Участь працівників в управлінні підприємствами, установами, організаціями.

Глава 16-А. Трудовий колектив.

Глава 17. Державне соціальне страхування.

Глава 18. Нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю.

У зв'язку з тим, що значна кількість законодавчих актів про працю залишається поза КЗпП можна зробити висновок, що чинний Кодекс є не зведенням усього законодавства про працю України, а лише зібранням найбільш важливих законодавчих норм, що мають визначальне значення в правовому регулюванні праці.

Колективний договір, трудовий договір

Колективний договір – це нормативно-правовий договір, що укладається на виробничому рівні між роботодавцем і найманими працівниками з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин та узгодження інтересів суб'єктів соціального партнерства.

Колективний договір укладається між роботодавцем і одним або кількома профспілковими (чи іншими уповноваженими на представництво трудовими колективами) органами, а у разі відсутності таких органів – представниками трудящих, обраних та уповноважених трудовим колективом. Колективний договір традиційно вважається одним із основних інститутів трудового права.

Колективний договір підлягає реєстрації органами державної виконавчої влади. Він набирає чинності від дня підписання його сторонами або від дня, зазначеного в ньому, і діє до часу укладення нового договору чи перегляду чинного.

Контроль за виконанням здійснюється безпосередньо сторонами, які його уклали, або уповноваженими представниками. Щорічно у строки, передбачені колективним договором, сторони звітують про його виконання.

Працівники реалізують право на працю через укладання трудового договору.

Трудовий договір – це така двостороння угода, за якою працівник зобов'язується особистою працею виконувати обумовлену договором роботу з дотриманням встановленого трудового розпорядку, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівникові відповідну заробітну плату та забезпечити належні умови праці, визначені трудовим законодавством, колективним договором та угодою сторін. Трудовий договір – основний інститут у системі трудового права, він є підставою для виникнення трудових правовідносин, а також формою залучення до праці.

Зміст трудового договору формулює взаємні зобов'язання його сторін. Основною вимогою до договірних умов є правило ст. 9 КЗпП: умови трудового договору не повинні погіршувати становище працівника порівняно з тим, що вже встановлено чинним законодавством.

Трудовий договір потрібно відрізнити також від цивільно-правових договорів, і зокрема, договору підряду. Головне в цьому відмежуванні полягає у тому, що об'єктом цивільного договору є конкретна річ, майновий результат праці, і особа виконує певну роботу за власними правилами, у той час як об'єктом трудового договору є сам процес праці робітника за певної спеціальністю чи класифікацією з обов'язковим підпорядкуванням правилам внутрішнього трудового розпорядку.

Сторонами (або учасниками) трудового договору є:

– з однієї сторони – фізичні особи, які у законодавстві визначаються поняттям "працівник". Суб'єктом трудового договору може бути працівник, який має трудову правоздатність і дієздатність, тобто здатність мати і набувати певні права та нести юридичні зобов'язання. Визначальним для виникнення правосуб'єктності фізичних осіб є вік. За загальним правилом, учасником трудових правовідносин може бути особа, яка досягла 16-річного віку (ст.188 КЗпП). Як виняток, за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, трудовий договір можуть укласти особи, що досягли 15 років. Чинне законодавство також допускає, що за згодою одного з батьків, у вільний від навчання час на роботу можуть прийматися учні після досягнення ними 14-річного віку;

– з іншої сторони – юридична особа, а також фізична особа, тобто інший громадянин (роботодавець).

Умови змісту трудового договору поділяють на два види: необхідні (обов'язково відображені у трудовому договорі) та факультативні (необов'язкові, додаткові).

Обов'язкові умови трудового договору, оплата праці, місце роботи, трудова функція працівника (вид роботи або посада, виконання чи заміщення яких можливе з огляду на професію, спеціальність, кваліфікацію).

Факультативні умови трудового договору не повинні погіршувати становище працівника. Це, як правило, умови про неповний робочий час, про сумісництво чи суміщення, про випробувальний строк та ін. З'являються нові сучасні умови: володіння іноземною мовою, наявність власного автомобіля, нерозголошення комерційної таємниці тощо.

Види трудових договорів розрізняють в залежності від строку укладання. Відповідно до ст.23 КЗпП трудовий договір може бути:

- 1) безстроковим, що укладається на невизначений строк;
- 2) строковий, тобто укладеним на визначений строк, встановлений за погодженням сторін;
- 3) укладеним на час виконання певної роботи.

Порядок укладення трудового договору

Громадянин зобов'язаний подати паспорт, трудову книжку, а у випадках, передбачених законодавством, – документ про освіту, документ про стан здоров'я.

Забороняється вимагати відомості про партійну та національну приналежність, походження, прописку та документи, надання яких не передбачено законодавством.

Зміна умов трудового договору – переведення працівника на іншу роботу, посаду, чи на інше підприємство, в іншу місцевість, тимчасові переведення на іншу роботу в разі виробничої потреби – допускається лише за згодою працівника.

Власник може перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди, якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я строком до одного місяця лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, виробничих аварій, а також за інших обставин, які можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей.

Основним документом про трудову діяльність працівника є трудова книжка. Трудові книжки ведуться на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації усіх форм власності або у фізичної особи понад п'ять днів. Трудові книжки осіб, які працюють за сумісництвом, ведуться тільки за основним місцем роботи. Працівникам, що влаштовуються на роботу вперше, трудова книжка оформляється не пізніше п'яти днів після прийняття їх на роботу.

До трудової книжки заносяться відомості про роботу, заохочення та нагороди за успіхи в роботі на підприємстві, в установі, організації; відомості про стягнення до неї не заносяться.

На Заході практикується така додаткова умова, як заборона працівнику одночасної роботи на іншого роботодавця, що означає заборону **сумісництва**. Чинне трудове законодавство України не містить спеціальних обмежень щодо роботи за сумісництвом.

Строк випробування – встановлюється з метою перевірки професійної придатності працівника.

КЗпП встановлює перелік категорій осіб, яким випробування при прийнятті на роботу не може бути встановлене (ст. 26): особи, які не досягли 18 років, молоді спеціалісти після закінчення вищих навчальних закладів, особи, звільнені у запас з військової чи альтернативної служби, та ін.

Загальний випробувальний строк не повинен перевищувати 3 місяці, для робітників – 1 місяць; за погодженням із профспілковим комітетом він може бути продовженим до 6 місяців. Для державних службовців випробувальний строк встановлений до 6 місяців.

У період випробування працівник користується усіма правами і на нього покладаються обов'язки, визначені трудовим законодавством. Якщо протягом строку випробування виявлено невідповідність працівника виконуваній роботі, то роботодавець до закінчення цього строку має право звільнити його з роботи. Якщо роботодавець не ставить питання про припинення випробувального строку, то вважається, що випробування витримане і жодних додаткових наказів не видається. Трудові відносини тривають далі.

Контракт – особливий вид трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови розірвання трудового договору, у тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін.

Контракт укладається письмово у двох примірниках і підписується сторонами, які його уклали.

Припинення трудового договору

Відповідно до ст. 36 КЗПП підставами припинення трудового договору є угода сторін; закінчення строку договору; призов або вступ працівника або роботодавця – фізичної особи на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу, крім випадків, коли за працівником зберігаються місце роботи, посада; розірвання трудового договору з ініціативи працівника (статті 38, 39 КЗПП), з ініціативи роботодавця (статті 40, 41 КЗПП) або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (стаття 45 КЗПП); переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду; відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці; набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи; підстави, передбачені трудовим договором з нефіксованим робочим часом, контрактом; інші підстави, передбачені законами.

Працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це роботодавця письмово за два тижні. У разі, коли заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу (переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до закладу освіти; неможливість проживання у даній місцевості, підтверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною з

інвалідністю; догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку або особою з інвалідністю I групи; вихід на пенсію; прийняття на роботу за конкурсом, а також з інших поважних причин), роботодавець повинен розірвати трудовий договір у строк, про який просить працівник.

Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані **роботодавцем** лише у випадках:

1) змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників;

2) виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі відмови у наданні допуску до державної таємниці або скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

3) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного стягнення;

4) прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і родах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

6) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) вчинення за місцем роботи викрадення (в тому числі дрібного) майна роботодавця, встановленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення;

10) призову або мобілізації роботодавця – фізичної особи під час особливого періоду;

11) встановлення невідповідності працівника займаній посаді, на яку його прийнято, або виконуваній роботі протягом строку випробування.

Додатковими підставами розірвання трудового договору з **ініціативи роботодавця** з окремими категоріями працівників за певних умов є одноразове грубе порушення трудових обов'язків керівником

підприємства, установи, організації всіх форм власності; винні дії працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку роботодавця; вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи; припинення повноважень посадових осіб; неможливість забезпечення працівника роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку із знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій та ін..

Правове регулювання робочого часу

Робочий час – це норма тривалості часу, протягом якого працівник повинен виконувати трудові обов'язки відповідно до закону і правил внутрішнього розпорядку, обумовлених трудовим договором.

Розрізняють основний робочий час – встановлена законом або трудовим договором тривалість робочого часу, яку безумовно повинен відпрацювати працівник (існує: нормальний, скорочений та неповний робочий час); неосновний робочий час – законодавчо закріплене відхилення від основного робочого часу (це надурочні роботи, тривалість робочого часу у вихідні, святкові та неробочі дні).

Нормальний робочий час не може перевищувати 40 годин на тиждень (ст. 50 КЗпП).

Скорочена тривалість робочого часу встановлюється:

1) для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) – 24 години на тиждень. Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абзаці першому цього пункту для осіб відповідного віку;

2) для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, – не більш як 36 годин на тиждень.

Неповний робочий час встановлюється за погодженням між працівником та роботодавцем (неповний робочий тиждень, неповний робочий день). Оплата праці в цьому випадку проводиться пропорційно відпрацьованому часу.

Надурочні роботи – роботи понад встановлену тривалість робочого дня.

Поняття часу відпочинку, його види

Стаття 45 Конституції України визначає: кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого

відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня для окремих професій, скорочення тривалості роботи у нічний час.

Трудове право України визначає такі **види відпочинку**: перерви протягом робочого дня; щоденний відпочинок після роботи; щотижневий безперервний відпочинок (вихідні дні); щорічні (святкові) неробочі дні; щорічні відпустки та ін.

Перерви протягом робочого дня надаються працівникам для відпочинку і харчування (обідня перерва, як правило, через 4 год після початку роботи). Перерва не включається в робочий час. Початок і закінчення перерви встановлюються правилами внутрішнього трудового розпорядку.

Працівники використовують час перерви на свій розсуд, на цей час вони можуть піти з роботи. Якщо через умови виробництва перерву встановити неможливо, працівникові має бути надана можливість прийняття їжі протягом робочого часу. Перелік таких робіт і місце обідньої перерви визначаються керівником за погодженням із профспілковим комітетом.

Щоденним відпочинком є перерва в роботі після закінчення робочого дня. Тривалість такого відпочинку залежить від конкретного режиму робочого часу. У всіх випадках мінімальна тривалість щоденного відпочинку разом із часом обідньої перерви має бути не меншою за подвійну тривалість робочого часу в робочий день, що передує відпочинку.

Щотижневий відпочинок. Вихідні дні надаються усім працівникам. Загальним вихідним днем є неділя. Другий день може визначатися графіком роботи організації, погодженим і профспілковим комітетом і, як правило, має надаватися підряд із загальним вихідним днем.

Законодавство про працю забороняє роботу у вихідні дні. Залучення до роботи у ці дні допускається лише з дозволу профспілки і лише у виняткових випадках за письмовим наказом керівника.

У святкові й неробочі дні допускаються роботи, припинення яких неможливе через виробничо-технічні умови. На бажання працівника, який працював у цей день, йому може бути наданий інший день відпочинку або оплачена робота у подвійному розмірі.

Щорічні відпустки встановлюються відповідно до Закону України «Про відпустки» (1996). Право на відпустку мають громадяни України, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами незалежно від форм власності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи. Законом України «Про відпустки» встановлюються такі види щорічних відпусток: основна відпустка; додаткова відпустка за роботу зі шкідливими умовами праці та ін.

Щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менше як 24 календарних дні за робочий рік. Право на щорічну відпустку у

перший рік роботи настає після закінчення 6 місяців безперервної роботи на підприємстві.

Промислово-виробничому персоналу промисловість з особливими умовами праці вугільна, металургійна та ін. встановлена щорічна відпустка від 28 робочих днів. Керівні, педагогічні працівники мають відпустку 56 календарних днів. Особам віком до 18 років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день.

Відпустка без збереження заробітної плати (до 15 календарних днів на рік) може бути надана працівникові на його прохання за угодою сторін у зв'язку з сімейними обставинами та з інших поважних причин.

Закон України «Про відпустки» передбачає випадки, коли відпустки без збереження заробітної плати надаються працівникові на його прохання в обов'язковому порядку:

- 1) особам, які беруть шлюб (до 10 календарних днів);
- 2) для закінчення санаторно-курортного лікування відповідно до медичного висновку);
- 3) у разі смерті рідних тривалістю, залежно від ступеня спорідненості із померлим, від 3 до 7 днів;
- 4) для складання вступних екзаменів у вищі навчальні заклади та у ряді інших випадків.

Робочий час і час відпочинку неповнолітніх

Неповнолітні, тобто особи, що не досягли вісімнадцяти років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України.

Не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років.

Забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.

Забороняється також залучати осіб молодше вісімнадцяти років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми.

Для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) – 24 години на тиждень.

Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абзаці першому цього пункту для осіб відповідного віку.

До надурочних робіт забороняється залучати осіб до 18 років. Надурочними вважаються роботи понад встановлену тривалість робочого дня.

Тривалість щотижневого безперервного відпочинку повинна бути не менш як сорок дві години. Особам віком до вісімнадцяти років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день. Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років надаються у зручний для них час.

Батьки, усиновителі і піклувальники неповнолітнього, а також державні органи та службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси.

Правила внутрішнього трудового розпорядку

Трудовий розпорядок на підприємствах, в установах, організаціях визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які затверджуються трудовими колективами за поданням роботодавця і виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) на основі типових правил.

Правила внутрішнього трудового розпорядку є локальним нормативним актом, що має на меті забезпечити правове регулювання трудових відносин на підприємстві, організацію його діяльності, визначає взаємні права та обов'язки адміністрації та працівників. Колом дії правил внутрішнього трудового розпорядку документа є всі працівники підприємства незалежно від виду трудового договору, виконуваної роботи, посади та інших умов.

До основних питань, врегульованих Правилами внутрішнього трудового розпорядку належать порядок прийняття на роботу та звільнення з роботи працівників, основні обов'язки працівників та роботодавця, права працівників та роботодавця, робочий час і час відпочинку, заохочення за успіхи в роботі, відповідальність працівників за порушення Правил внутрішнього трудового розпорядку, правила використання майна підприємства під час трудової діяльності (за потреби), принципи організації трудової діяльності та взаємовідносини між роботодавцем і працівниками (за потреби) та ін.

Правила внутрішнього трудового розпорядку мають затверджуватися на загальних зборах трудового колективу за поданням роботодавця.

Трудова дисципліна

Трудова дисципліна полягає у точному, неухильному і сумлінному виконанні кожним працівником покладених на нього трудових обов'язків. Це правила поведінки працівників, з яких складається внутрішній трудовий розпорядок підприємств.

Трудова дисципліна передбачає взаємні зобов'язання двох сторін трудового договору: обов'язок роботодавця – створювати працівнику умови праці, необхідні для найбільш ефективного виконання трудової функції; обов'язок працівника – неухильно дотримуватися правил поведінки, встановлених законодавчими актами.

Загальні обов'язки працівника визначені у ст. 139 КЗпП України.

Методи забезпечення трудової дисципліни. Трудова дисципліна забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної продуктивної праці методами переконання, виховання, а також заохочення за сумлінну працю. До окремих несумлінних працівників вживаються заходи дисциплінарного і громадського впливу.

Заохочення для сумлінних працівників (своєрідна форма позитивної оцінки результатів праці): оголошення подяки, нагородження цінним подарунком або грошовою премією тощо.

За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано один із видів дисциплінарного стягнення – догана або звільнення. Керівник має право вимагати письмове пояснення. Стягнення оголошується в наказі і повідомляється працівникові під розписку. Якщо протягом року з дня накладення стягнення працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він вважається таким, що не має дисциплінарного стягнення. Протягом строку дії стягнення заохочення не застосовуються.

Дисциплінарні стягнення

За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення:

- 1) догана;
- 2) звільнення.

Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення.

Дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника.

Дисциплінарне стягнення застосовується роботодавцем безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його

виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку.

До застосування дисциплінарного стягнення роботодавець повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмові пояснення. За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення. При обранні виду стягнення роботодавець повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку. Дисциплінарне стягнення може бути оскаржене працівником у порядку, встановленому чинним законодавством.

Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення. Якщо працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте до закінчення одного року. Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються.

Матеріальна відповідальність працівника за шкоду, заподіяну з його вини підприємству

Юридична відповідальність полягає в обов'язку суб'єктів трудових правовідносин відповідати за недотримання трудової дисципліни (наприклад, поява на роботі працівника у нетверезому стані, вчинення працівником прогулу тощо). Залежно від негативних наслідків трудового правопорушення – наявності чи відсутності майнової шкоди – застосовуються санкції дисциплінарної або матеріальної відповідальності.

За одне й те саме трудове правопорушення може бути застосоване лише одне стягнення в межах одного виду юридичної відповідальності.

Матеріальна відповідальність полягає в обов'язку кожної зі сторін трудових правовідносин відшкодовувати шкоду, заподіяну Іншій стороні внаслідок невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків у встановленому законом розмірі та порядку.

Правила матеріальної відповідальності містяться у ст. 130 – 138 КЗпП України. Матеріальна відповідальність за трудовим законодавством настає тільки за пряму дійсну шкоду, під якою потрібно розуміти втрату, погіршення або зниження цінності майна, необхідність для підприємства здійснити затрати на відновлення, придбання майна чи інших цінностей або провести зайві, тобто викликані внаслідок порушення працівником трудових обов'язків, грошові виплати. Приклади прямої шкоди: недостача

і знищення цінностей; зіпсоване чи знищене майно роботодавця (обладнання, транспортні засоби тощо), недобір грошових сум, тобто неповне отримання роботодавцем грошових надходжень, які йому належали, внаслідок недбалого ставлення працівника до своїх обов'язків; знецінення документів внаслідок пропуску строку позовної давності і неможливості у зв'язку з цим стягнення за документами, які підтверджують наявність заборгованості.

Трудове законодавство передбачає обставини, які виключають матеріальну відповідальність працівника. Так, якщо шкода була завдана роботодавцю діями працівника в результаті нормального виробничо-господарського ризику, крайньої необхідності чи необхідної оборони, правовідносини матеріальної відповідальності не виникають.

Працівник може добровільно відшкодувати шкоду (повністю або частково) або за згодою роботодавця передати рівноцінне майно чи полатодити пошкоджене.

Обмежена матеріальна відповідальність настає за шкоду, заподіяну при виконанні трудових обов'язків. Працівники, з вини яких заподіяно шкоду, несуть матеріальну відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більшу свого середнього місячного заробітку. Якщо дійсна шкода перевищує заробіток працівника, відповідальність настане у межах заробітку.

Повна матеріальна відповідальність працівника полягає у покладенні на нього обов'язку відшкодувати пряму дійсну шкоду в повному обсязі без будь-яких обмежень. Стаття 134 КЗпП встановлює вичерпний перелік підстав повної матеріальної відповідальності працівника.

Матеріальна відповідальність підприємства настає за шкоду, заподіяну працівникам каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ними трудових обов'язків.

Відшкодування шкоди полягає у виплаті грошових сум у розмірі заробітку (або відповідної його частини), якого працівник позбувся внаслідок втрати працездатності або її зниження. Нараховується пенсія по інвалідності у зв'язку з трудовим каліцтвом, а також компенсація на додаткові витрати, викликані ушкодженням здоров'я.

Потерпілого за його згодою можуть тимчасово перевести на більш легку нижче оплачувану роботу. Йому виплачується різниця між попереднім і новим заробітком до відновлення працездатності або встановлення довготривалої і постійної працездатності. Якщо керівник у цей період не надає відповідної роботи, потерпілий має право на відшкодування шкоди у розмірі середньомісячного заробітку, який він отримував до настання трудового каліцтва.

Якщо трудове каліцтво настало не тільки з вини організації, й внаслідок грубої необережності потерпілого, розмір відшкодування має бути зменшений залежно від ступеня вини потерпілого.

Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів

У трудовому процесі можуть виникати конфліктні ситуації між суб'єктами трудового процесу, так звані трудові спори. Вони можуть відбуватися між окремими індивідами і між цілими трудовими колективами.

Трудові спори – розбіжності між працівником і роботодавцем з приводу застосування трудового законодавства або встановлення чи зміни умов праці, які не вдалося врегулювати при взаємних переговорах.

Порядок вирішення розбіжностей між сторонами законодавством не врегульований.

Індивідуальні трудові спори виникають з приводу застосування трудового законодавства або з приводу встановлення умов праці.

Індивідуальні трудові спори розглядаються комісіями по трудових спорах та місцевими судами.

Комісія по трудових спорах – це орган досудового розгляду спорів, який обирається загальними зборами" чи конференцією трудового колективу підприємства з числом працюючих не менше 15 осіб. Працівник має звернутися до комісії у тримісячний строк з дня, коли дізнався про порушення своїх прав. Комісія розглядає спір у десятиденний строк з дня подання заяви у присутності працівника і приймає відповідне рішення. Якщо працівник чи роботодавець не згодні з рішенням комісії, вони можуть звернутися до суду. Працівник може звернутися до суду і не звертаючись до комісії.

Колективний трудовий спір (конфлікт) – це розбіжності, що виникли між сторонами трудових відносин щодо: встановлення або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; укладення чи зміни колективного договору; виконання вимог законодавства про працю (у разі невиплати зарплати тощо).

Страйк застосовується як крайній захід, коли всі інші можливості вирішення колективного трудового спору вичерпано.

Страйк – це тимчасове, колективне, добровільне припинення роботи працівниками на підприємстві з метою вирішення трудового спору. Право на страйк – це конституційне право громадян, закріплене у ст. 44 Конституції України.

І, нарешті, кожен працівник має право на соціальний захист, який гарантований Конституцією України (ст.46).

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

Поняття соціального захисту та права соціального забезпечення в Україні.

Виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці та зайнятості, шлюбу і сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки (п. 6 ст. 85 Конституції України).

Важливо зазначити, що відповідно до ст. 17 Конституції України, держава забезпечує також соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. За такого формулювання визнається необхідність посиленого їх соціального захисту з огляду на особливий вид їх службової діяльності, пов'язаної з ризиком для життя.

Міжнародно-правові договори. Окреме місце посідають положення ратифікованих Україною міжнародно-правових договорів (односторонні та багатосторонні), які відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

За Конституцією України (ст. 46) громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Соціальний захист також включає гарантії права на житло(ст.47 Конституції України): громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Таким чином соціальний захист населення є головним пріоритетом у функціонуванні держави та її органів, і саме в Конституції (ст.46) йдеться про право на соціальний захист, а не право на соціальне забезпечення.

У широкому розумінні соціальний захист - це діяльність держави, спрямована на забезпечення соціальних, економічних, політичних та інших прав і гарантій людини незалежно від її статі, раси, віку, національності, місця проживання. Отже, соціальному захисту підлягають усі конституційні права і свободи людини.

У вузькому розумінні соціальний захист – це сукупність економічних і правових гарантій, які забезпечують додержання найважливіших соціальних прав особи та досягнення соціально прийняттого рівня життя. Право соціального захисту традиційно розглядають у кількох аспектах: як науку, як навчальну дисципліну і як галузь права.

Соціальний захист має ряд ознак.

По-перше, це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів. (страхування).

По-друге, соціальний захист здійснюється державою за рахунок коштів суспільства. (державне соціальне забезпечення).

По-третє, кошти надаються замість заробітної плати або як додаток до неї у випадках, передбачених законодавством, у разі втрати чи зниження заробітку, додаткових витрат або неможливості працевлаштування.

Таким чином, поняття “соціальний захист” охоплює соціальні права людини такі як:

1. право на працю;
2. право на освіту;
3. право на відпочинок;
4. право на безпечне довкілля;
5. право на охорону здоров'я;
6. право на достатній життєвий рівень;
7. право на безпечні умови праці;
8. право на зарплату не нижчу ніж встановлено державою та ін.

Соціальне забезпечення є системою створюваних державою правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на компенсацію чи мінімізацію наслідків змін матеріального чи соціального стану громадян, а у випадках, передбачених законодавством України, інших категорій фізичних осіб, унаслідок настання обставин, що визнаються державою соціально-значимими.

Право соціальне забезпечення виражається у конституційному обов'язку держави надати кожній людині засоби до існування в обсязі, необхідному для гідного життя.

Предмет права соціального забезпечення формують відносини:

1. матеріальні розподільчі (майнові). До них відносять пенсійні відносини по забезпечення громадян страховими та державними пенсіями, відносини із забезпечення страховими та державними допомогами, відносини з надання соціальних послуг непрацездатним, особам з інвалідністю, та особам похилого віку.

2. Відносини з соціального страхування. Йдеться про коло осіб, які підлягають обов'язковому страхуванню, визначаються можливості добровільної участі громадян у страхуванні, розмір страхових внесків, створення, діяльність та управління фондами соціального страхування, використання коштів фондів соціального страхування, визначення видів соціального забезпечення, які надаються застрахованим особам при настанні страхового випадку. Кошти фондів соціального страхування не державні кошти, тому всі питання всі відносини по збору та розподілу цих

коштів на цілі соціального забезпечення повинні регулюватись нормами права соціального забезпечення.

3. Процедурні відносини. Це відносини з приводу встановлення юридичних фактів, які мають значення при вирішенні питання про право на той чи інший вид забезпечення..

4. Процесуальні відносини, які виникають з приводу поновлення порушеного права громадянина на той чи інший вид соціального забезпечення.

Таким чином, весь комплекс вищевказаних відносин становить предмет самостійної галузі – права соціального забезпечення.

Правові норми, які регулюють предмет права соціального забезпечення, внутрішньо взаємопов'язані, оскільки базуються на єдиних принципах.

Принципи права соціального забезпечення визначаються політичною та економічною системами, які закріплені Конституцією України:

1. загальні (галузеві) – як галузі права можна поділити на змістові і формальні (змістові – формулюють загальні засади змісту права на соціальний захист; формальні – відображають якість юридичного механізму забезпечення такого права).

2. міжгалузеві, що охоплюють дві або більше галузей права, які близько пов'язані між собою;

3. галузеві, що притаманні одній галузі права ;

4. внутрішньогалузеві, що стосуються певного підрозділу галузі права. Зокрема, загальнообов'язкове соціальне страхування та державна соціальна допомога.

Функції права соціального забезпечення (охоронна і регулятивна)

економічна (полягає в компенсації заробітку, втраченого у зв'язку з віком, непрацездатністю, втратою годувальника; частковій компенсації особі додаткових видатків при настанні визначених законом життєвих обставин; наданні мінімальної грошової допомоги чи соціальних послуг малозабезпеченим громадянам);

політична (сприяє підтриманню соціальної стабільності в суспільстві, для якого характерний значний розрив у рівні життя різних груп населення);

демографічна (покликана стимулювати відновлення народонаселення, необхідного для нормального розвитку держави);

соціально-реабілітаційна (спрямована на відновлення громадянського статусу інвалідів та інших соціально незахищених громадян).

Відповідно до конституції видами соціального забезпечення є:

1. Пенсії – це грошове зобов'язання держави чи уповноваженого нею суб'єкта, що виплачується особі для її утримання з підстав та на умовах, передбачених законом у розмірі, що залежить від страхового стажу особи та її доходу.

2. Соціальна допомога – це одна з основних форм підтримки державою осіб, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим межі забезпеченості, визначеної законодавством.

Допомога – це такі грошові виплати (крім пенсій) громадянам у випадках, передбачених законом, що надаються з фондів соціального страхування та за рахунок державного бюджету.

Підтримка населення, яке знаходиться у скрутному матеріальному становищі, може виходити від держави у вигляді забезпечення державними соціальними допомогам за рахунок державного та місцевих бюджетів, а може відбуватися за рахунок фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Метою надання таких допомог є матеріальна підтримка осіб, доходи яких є нижчими від прожиткового рівня, або частково компенсують витрати, що їх понесла особа у зв'язку з настанням соціального ризику чи необхідністю оплати комунальних послуг (наприклад, допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям з інвалідністю та особам з інвалідністю з дитинства).

Основна мета соціального страхування – забезпечити достатній рівень компенсації доходу працюючих у разі втрати ними працездатності (повної, часткової чи тимчасової) або роботи й проведення у зв'язку з цим реабілітаційних заходів.

Суб'єктами соціальної допомоги та загальнообов'язкового державного соціального страхування є фізичні особи, які потребують такої допомоги та відповідні органи, які зобов'язані призначити і надавати матеріальне забезпечення. У зв'язку з цим існують відмінності за суб'єктами призначення та отримання виплат за державною соціальною допомогою та державним соціальним страхуванням.

Право на матеріальне забезпечення за державним соціальним страхуванням забезпечується особам, які застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та сплачують відповідні внески до страхових фондів – єдиний соціальний внесок.

Суб'єктами соціального страхування є страховики – цільові страхові фонди (Фонд соціального страхування України, Фонд соціального страхування на випадок безробіття України), а також Пенсійний фонд України, страхувальники (роботодавці, а в окремих випадках – застраховані особи), застраховані особи, а в окремих випадках – члени їх сімей.

Видами страхових соціальних допомог:

1. допомога у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності;
2. допомога у зв'язку з безробіттям;
3. допомога на поховання.

Право на державну соціальну допомогу мають особи, які не застраховані у системі загальнообов'язкового соціального страхування, а

також особи, які хоч і є застрахованими, але їхні доходи внаслідок об'єктивних причин знизилися нижче за прожитковий мінімум, встановлений законом.

Рішення про надання державної соціальної допомоги приймається органами соціального захисту населення. Виплати у рамках соціального страхування здійснюються переважно на підприємствах, в установах, організаціях роботодавцями, тобто за місцем роботи застрахованої особи, за рахунок коштів страхових фондів.

Фінансове забезпечення при соціальному страхуванні особи здійснюється за рахунок страхових внесків роботодавця і працівника, які акумулюються у соціальних страхових фондах, а при забезпеченні соціальною допомогою – за рахунок державного й комунальних бюджетів.

Державні соціальні допомоги не пов'язані із загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Вони мають так званий адресний характер і їх розмір, як правило, значно нижче, ніж страхові виплати. Отже, в умовах переходу України до ринкової економіки соціальна допомога слугує додатковим до виплат із фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування джерелом матеріального підтримання життєвого рівня населення.

Зверніть увагу, що державні допомоги мають такі ознаки:

- джерелом виплати є кошти Державного бюджету чи місцевих бюджетів;
- законодавче визначення суб'єктів, які мають право на допомоги, нормативне визначення умов та порядку надання; метою надання є матеріальна підтримка або компенсація витрат, пов'язаних з настанням соціального ризику;
- розмір допомог, як правило, співвідноситься з величиною прожиткового мінімуму або гарантованим забезпеченням такого мінімуму;
- адресний характер.

Видами державних соціальних допомог:

1. Допомога по вагітності та пологах.
2. Допомога при народженні дитини .
3. Допомога при усиновленні дитини.
4. Допомога на дітей одиницями матерям.
5. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.
6. Допомога особі, яка доглядає за хворою дитиною.
7. Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів.
8. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.
9. Допомога особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу.
10. Допомога на дітей, хворих на тяжкі захворювання.
11. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю тощо.

3. Соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особи/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг.

Порядок організації надання соціальних послуг затверджується Кабінетом Міністрів України. (Закон України "Про соціальні послуги" документ 2671-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 27.04.2022, підстава – 2193-IX)

Основні цілі надання соціальних послуг.

1. Соціальні послуги надаються для досягнення таких цілей:

- 1) профілактика складних життєвих обставин;
- 2) подолання складних життєвих обставин;
- 3) мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин.

Основні принципи надання соціальних послуг.

1. Надання соціальних послуг здійснюється на принципах:

- 1) дотримання прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю;
- 2) гуманізму;
- 3) забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- 4) поваги до честі та гідності;
- 5) толерантності;
- 6) законності;
- 7) соціальної справедливості;
- 8) доступності та відкритості;
- 9) неупередженості та безпечності;
- 10) добровільності;
- 11) індивідуального підходу;
- 12) комплексності;
- 13) конфіденційності;
- 14) максимальної ефективності та прозорості використання надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів;
- 15) забезпечення високого рівня якості соціальних послуг.

Класифікація соціальних послуг

Соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на:

- 1) соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;
- 2) соціальну підтримку – сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;
- 3) соціальне обслуговування – мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

Базовими є такі соціальні послуги:

- 1) догляд вдома, денний догляд;
- 2) підтримане проживання;
- 3) соціальна адаптація;

- 4) соціальна інтеграція та реінтеграція;
- 5) надання притулку;
- 6) екстрене (кризове) втручання;
- 7) консультування;
- 8) соціальний супровід;
- 9) представництво інтересів;
- 10) посередництво-Пункт 10 частини шостої статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1875-ІХ від 16.11.2021
- 11) соціальна профілактика;
- 12) натуральна допомога;
- 13) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору;
- 14) переклад жестовою мовою;
- 15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних;
- 16) супровід під час інклюзивного навчання;
- 17) інформування;
- 18) медіація. Частиною шостої статті 16 доповнено пунктом 18 згідно із Законом № 1875-ІХ від 16.11.2021

Фінансування надання соціальних послуг.

1. Фінансування надання соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань) та інших джерел, не заборонених законом.

4. Соціальні пільги є вид соціального забезпечення, що передбачає урегульоване законодавством повне або часткове звільнення особи або сім'ї від виконання певних обов'язків або надання додаткових прав, що зумовлено їх особливим статусом, пов'язаним з обставинами, що порушують їх нормальну життєдіяльність (соціальним ризиком).

Для визначення поняття соціальних пільг важливим є питання їх суттєвих ознак, що відрізняють їх від інших видів соціального забезпечення.

Такими ознаками соціальних пільг є:

- додатковий характер;
- численність нормативно-правових актів, що закріплюють право на соціальні пільги;
- відсутність спеціально уповноваженого органу у цій сфері;
- організаційний характер (полегшення доступу до соціальних благ, спрощення процедури реалізації конституційного права на соціальний захист).

В Україні пільги встановлені для певних категорій працівників у зв'язку а їх професійним статусом (народні депутати, депутати місцевих рад, військовослужбовці, працівникам поліції, судді, прокурори, слідчі прокуратури та ін.), та у зв'язку з особливим соціальним статусом

окремих категорій населення (ветерани війни, ветерани праці, ветерани органів внутрішніх справ та військової служби, особам з інвалідністю та ін.).

За сферою суспільного життя пільги поділяють:

1. житлово-комунальні(першочергове або позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, звільнення або зменшення плати за житло,..);
2. медико-реабілітаційні(безоплатне та пільгове придбання ліків...);
3. транспортні (право на безкоштовний проїзд усіма видами пасажирського (комунального) та приміського транспорту);
4. соціально-побутові (право на безоплатне або пільгове встановлення телефонів...);
5. пенсійні(надбавки до трудової чи соціальної пенсії..);
6. соціально-трудова (право на позачергове..; поза конкурсне...)
7. податкові;
8. освітні (право на позаконкурсне або першочергове зарахування до вищих навчальних закладів при одержанні позитивних оцінок) і т.п.

2. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування

З 1 січня 2023р.в Україні набула чинності реформа системи соціального страхування. Одна з ключових новацій – припинення існування Фонду соціального страхування.(Про загальнообов'язкове державне страхування: Закон України від 1999, 31.03.2023р. № 2849-IX(дата оновлення) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>)

Хто тепер виплачуватиме?

З 1 січня 23 року функції фонду соцстрахування переходять до пенсійного фонду, а соцстрах починає свою процедуру ліквідації.

Отже, відтепер Пенсійний фонд України виплачуватиме:

- допомогу з тимчасової втрати працездатності ("лікарняні");
- допомогу з вагітності і пологів ("декретні");
- допомогу на поховання застрахованим особам, в т. ч. потерпілим на виробництві;
- одноразові та щомісячні страхові виплати потерпілим на виробництві, членам їхніх сімей.

Цей Закон відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючим громадянам щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, у разі нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, охорони їхнього життя та здоров'я.

Соціальне страхування здійснюється за принципами ст.3:

- 1) законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування;
- 2) обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом;
- 3) державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;
- 4) обов'язковості фінансування витрат, пов'язаних із наданням страхових виплат та соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим Законом;
- 5) формування та використання коштів соціального страхування на засадах солідарності та субсидування;
- 6) диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу;
- 7) економічної заінтересованості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;
- 8) цільового використання коштів соціального страхування;
- 9) відповідальності роботодавців та страховика за реалізацію права застрахованої особи на страхові виплати та соціальні послуги згідно з цим Законом.

Види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (далі – страхування від нещасного випадку);
  - медичне страхування;
  - виплати допомоги по вагітності та пологах;
  - право на допомогу на поховання.

3. Поняття, система, види пенсійного забезпечення в Україні

Під пенсійним забезпеченням слід розуміти вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний з виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам в зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством.

Змістом пенсійного забезпечення є надання непрацездатним громадянам грошових виплат – пенсій.

Пенсійне забезпечення є одним з основних видів соціального забезпечення непрацездатних громадян, єдиним або головним джерелом засобів для їх існування. Достатній рівень пенсійного забезпечення є одним з мінімальних державних соціальних стандартів, який забезпечується за рахунок коштів системи загальнообов'язкового

державного пенсійного та соціального страхування, а також за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів.

Під пенсійним страхуванням слід розуміти систему матеріального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогами, іншими видами забезпечення та обслуговування в разі настання страхових випадків, передбачених законодавством (старість, інвалідність, втрата годувальника та ін.), за рахунок страхових внесків до пенсійних та соціальних фондів

Терміни «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування» не є тотожними. Основна їх відмінність полягає в тому, що пенсійне забезпечення уявляє собою вид, а пенсійне страхування форму (спосіб) соціального забезпечення.

Поняття «пенсія» має латинське походження і у буквальному перекладі означає «платіж (виплата)». Беручи за основу таке її розуміння, вчені-правники визначають пенсію як щомісячну (регулярну), періодичну виплату, що надається громадянам у грошовій формі. Цікаво, що у польській мові слово «пенсія» використовується для позначення заробітної плати, яка виплачується працівникові у трудових правовідносинах. А пенсія у тому значенні, яке надається їй в українській мові, польською звучить як «емеритура», або «рента»..

Пенсійна система України в сучасному вигляді започаткована в січні 2004 року і містить у собі відносини по формуванню, призначенню і виплаті пенсій в трирівневій пенсійній системі.

З прийняттям законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про недержавне пенсійне забезпечення» в 2004 розпочато впровадження пенсійної реформи, сутність якої полягає в переході до трирівневої пенсійної системи:

Перший рівень — це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, в якій усі кошти, що перераховуються підприємствами та застрахованими особами до Пенсійного фонду України, одразу ж виплачуються нинішнім пенсіонерам.

Другий рівень — накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Частина обов'язкових пенсійних відрахувань (до 7% від заробітної плати працівника) буде спрямована на персональні рахунки громадян. Ці кошти будуть інвестуватися в українську економіку, а інвестиційний дохід збільшуватиме розмір майбутніх пенсійних виплат (не введена в дію).

Третій рівень — система недержавного пенсійного забезпечення. В цій системі можуть брати участь добровільно як фізичні особи, так і юридичні особи-роботодавці.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Солідарна система

За законом, солідарна система — це система, яка базується на засадах солідарності, субсидування та виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та у порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Отже, Пенсії, фінансуються з двох джерел:

а) із солідарної системи (Пенсійним фондом) — у розмірі страхової пенсії;

б) із Державного бюджету України — різниця між розміром пенсії, призначеної за спеціальною пенсійною програмою, та розміром страхової пенсії. (за спеціальними законами).

Суб'єктами Солідарної системи є:

- 1) застраховані особи, члени їх сімей та інші особи, визначені законом;
- 1) страхувальники;
- 2) Пенсійний фонд;
- 3) уповноважений банк;
- 4) підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Солідарна система страхування передбачає пенсійне забезпечення таких видів:

- 1) пенсії за віком;
- 1) пенсії за інвалідністю;
- 2) пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Умовами призначення пенсії є:

1. досягнення пенсійного віку встановленого законами;
2. настання інвалідності внаслідок загального захворювання (травми, не пов'язаної з виробництвом чи з дитинства);
3. втрата годувальника;
4. наявність у особи необхідного страхового стажу.

Страховий стаж – період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок. До страхового стажу прирівнюється трудовий стаж, набутий працівником за час роботи на умовах трудового договору (контракту).

Пенсії за віком у солідарній системі

Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 24.06. 2004, №1878-IV, дата оновлення: № 2981-IX від 20.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n464>

Стаття 26. Умови призначення пенсії за віком

1. Особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу не менше 15 років по 31 грудня 2017 року.

Починаючи з 1 січня 2018 року право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років мають особи за наявності страхового стажу:

- з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2018 року – не менше 25 років;
- з 1 січня 2019 року по 31 грудня 2019 року – не менше 26 років;
- з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року – не менше 27 років;
- з 1 січня 2021 року по 31 грудня 2021 року – не менше 28 років;
- з 1 січня 2022 року по 31 грудня 2022 року – не менше 29 років;
- з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року – не менше 30 років;
- з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року – не менше 31 року;
- з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року – не менше 32 років;
- з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року – не менше 33 років;
- з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року – не менше 34 років;
- починаючи з 1 січня 2028 року – не менше 35 років.

До досягнення віку, встановленого абзацами першим і другим цієї частини, право на пенсію за віком за наявності відповідного страхового стажу мають жінки 1961 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

- 55 років – які народилися по 30 вересня 1956 року включно;
- 55 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року;
- 56 років – які народилися з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року;
- 56 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року;
- 57 років – які народилися з 1 квітня 1958 року по 30 вересня 1958 року;
- 57 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1958 року по 31 березня 1959 року;
- 58 років – які народилися з 1 квітня 1959 року по 30 вересня 1959 року;
- 58 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року;
- 59 років – які народилися з 1 квітня 1960 року по 30 вересня 1960 року;
- 59 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1960 року по 31 березня 1961 року;
- 60 років – які народилися з 1 квітня 1961 року по 31 грудня 1961 року.

2. У разі відсутності, починаючи з 1 січня 2018 року, страхового стажу, передбаченого частиною першою цієї статті, право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 63 роки мають особи за наявності страхового стажу:

- по 31 грудня 2018 року – від 15 до 25 років;
- з 1 січня 2019 року по 31 грудня 2019 року – від 16 до 26 років;
- з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року – від 17 до 27 років;
- з 1 січня 2021 року по 31 грудня 2021 року – від 18 до 28 років;

з 1 січня 2022 року по 31 грудня 2022 року – від 19 до 29 років;
з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року – від 20 до 30 років;
з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року – від 21 до 31 року;
з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року – від 22 до 32 років;
з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року – від 23 до 33 років;
з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року – від 24 до 34 років;
починаючи з 1 січня 2028 року – від 25 до 35 років.

3. У разі відсутності, починаючи з 1 січня 2019 року, страхового стажу, передбаченого частинами першою і другою цієї статті, право на призначення пенсії за віком мають особи після досягнення віку 65 років за наявності страхового стажу:

з 1 січня 2019 року по 31 грудня 2019 року – від 15 до 16 років;
з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року – від 15 до 17 років;
з 1 січня 2021 року по 31 грудня 2021 року – від 15 до 18 років;
з 1 січня 2022 року по 31 грудня 2022 року – від 15 до 19 років;
з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року – від 15 до 20 років;
з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року – від 15 до 21 року;
з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року – від 15 до 22 років;
з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року – від 15 до 23 років;
з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року – від 15 до 24 років;
починаючи з 1 січня 2028 року – від 15 до 25 років.

Пенсії по інвалідності в солідарній системі

Умови призначення пенсії по інвалідності(ст.30)

1. Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності за наявності страхового стажу, передбаченого статтею 32 цього Закону.

{Частина перша статті 30 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2148-VIII від 03.10.2017}

2. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

3. Пенсія по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначається відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності".

Умовами для призначення пенсії в разі інвалідності є: засвідчений у встановленому порядку факт інвалідності особи (причина, група, час настання інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи (МСЕК) згідно із законодавством); наявність пенсійного страхового стажу.

Групи інвалідності(ст.31)

Залежно від ступеня втрати працездатності визначено три групи інвалідності (причина, група, час настання інвалідності, строк, на який

встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи згідно із законодавством).

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника в солідарній системі

Умови призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника(36)

1. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті особи, яка виконала функцію донора анатомічних матеріалів людини, пенсіонера або осіб, зазначених у частині другій статті 32 цього Закону, у разі смерті (загибелі) особи внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), та непрацездатним членам сім'ї особи, якій відповідно до Закону України "Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин" надано правовий статус особи, зниклої безвісти за особливих обставин, – незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Умовами призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника є:

1. належно підтверджена смерть годувальника, визнання його у встановленому законом порядку безвісно відсутнім або оголошення померлим;

2. наявність у годувальника на день смерті законодавчо визначеного пенсійного страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії в разі інвалідності.

Пенсії призначаються органами Пенсійного фонду за місцем проживання особи.

В умовах воєнного стану екстериторіальний принцип + автоматичне призначення пенсій, можливість звернутись онлайн.

Накопичувальна пенсійна система (не діє) є законопроект, який очікує розгляду <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41768>

Обов'язкова накопичувальна система є принципово новим елементом системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування не тільки для України, а й для багатьох країн світу, що протягом останніх 20 років реформували свої пенсійні системи.

Головною ознакою цієї системи є те, що в ній, на відміну від солідарної, не відбувається негайної виплати пенсійних коштів, які надійшли у вигляді страхових внесків. Такі кошти спрямовуються на формування реальних індивідуальних накопичень застрахованих осіб.

Суб'єктами Накопичувальної системи пенсійного забезпечення є:

- особи, на користь яких здійснюються накопичення, включаючи перерахування внесків, та інвестування коштів (учасники);
- особи, які або від імені яких здійснюються перерахування внесків (вкладники);
- Накопичувальний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;
- юридичні особи, які здійснюють діяльність із адміністрування недержавних пенсійних фондів, управління та зберігання пенсійних активів.
- страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника;
- банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків.

Недержавне пенсійне забезпечення

Система недержавного пенсійного забезпечення — це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

1. недержавними пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів відповідно до цього Закону;

1. страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до цього Закону та законодавства про страхування;

2. банківськими установами укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень.

НПФ у багатьох країнах світу є одним з основних інструментів для підвищення рівня пенсійного забезпечення населення.

Недержавний пенсійний фонд – це фінансова установа, призначена для накопичення коштів на додаткову недержавну пенсію та здійснення пенсійних виплат учасникам фонду.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

1. Основоположні категорії адміністративного права

Публічне адміністрування як форма реалізації публічної влади

П'ять із половиною тисячоліть тому людство вступило в державноправову дійсність. На сьогодні майже не залишилося людей, які живуть поза межами цих феноменів. Тим самим держава і право характеризуються прогресивністю, в іншому разі вони б не утвердилися на всій території Землі та не охопили би своїм впливом усіх людей.

До основних ознак держави належать:

- 1) територія, що визнана світовою спільнотою;
- 2) люди, які пов'язані з державою громадянством (підданством);
- 3) публічна влада;
- 4) норми права;
- 5) податки;
- 6) державний примус, який може застосовуватися публічною владою для захисту від порушень норм права чи несплати податків;
- 7) зовнішні атрибути (прапор, гімн, герб).

Ці ознаки є універсальними, властивими будь-якій державі.

Визначаються також ознаки, що характеризують публічну владу:

- > об'єднує народ (населення країни) за територіальною ознакою, створює територіальну організацію підвладних;
- > здійснюється спеціальним апаратом, відокремленим від суспільства, для керівництва ним із застосуванням різних владних методів (заохочення, переконання і примусу);
- > відзначається суверенітетом, який означає незалежність реалізації публічної влади від бажань об'єктів влади;
- > верховенство, обов'язковість рішень для іншої влади;
- > публічність, тобто всезагальність і безособовість, що є виразом усезагальної волі;
- > нормативне регулювання суспільних відносин, що виявлено в можливості публічної влади видавати загальнообов'язкові правила поведінки.

Важливо пам'ятати, що публічна влада ширша за змістом за державну, **оскільки публічні суб'єкти** – це органи державної влади й місцевого самоврядування та інші невідомі суб'єкти делегованих владних повноважень під час здійснення виконавчих функцій.

Тим самим будь-яка державна влада є публічною, але не всяка публічна влада є державною.

Отже, публічна влада – це здатність публічних суб'єктів впливати на суспільні відносини між людьми з приводу організації їхньої сумісної діяльності з метою реалізації публічного інтересу.

Згідно з принципом розподілу влад і конституційних норм державна

влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Зовнішньою формою реалізації державної влади є:

- > для законодавчої влади – законотворчість;
- > для виконавчої влади – **публічне адміністрування**;
- > для судової влади – правосуддя.

У цій тріаді ми виділяємо виконавчу владу, що реалізує свої завдання (функції) на основі норм адміністративного права.

Сутністю виконавчої влади є:

1) реалізація та виконання законів на території всієї держави;
2) публічне забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
3) публічне адміністрування в різних сферах суспільного життя – соціально-культурній, адміністративно-політичній, фінансово-економічній та ін.;

4) сприяння задоволенню життєвих потреб населення, коли забезпечити їх за рахунок приватної ініціативи неможливо.

Тим самим, зовнішнім виразом реалізації юридичної діяльності виконавчої влади є **публічне адміністрування**.

Приклад: у процесі здійснення публічного адміністрування Кабінет Міністрів України здійснює виконання Конституції та законів України, уживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, щодо створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості та ін.

Публічне адміністрування як форма реалізації публічної влади – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, що здійснюється з метою задоволення публічного інтересу й негативно відмежовується від законодавчої судової та політичної діяльності.

Отже, основними видами публічного адміністрування є:

1) надання публічною адміністрацією адміністративних послуг і здійснення виконавчо-розпорядчої (публічної управлінської) діяльності – за змістом;

2) зовнішня та внутрішня організаційна діяльність публічної адміністрації – за спрямуванням владного впливу;

3) втручальне, сприяльне та забезпечувальне адміністрування – за юридичними наслідками.

Суб'єкти публічного адміністрування

До суб'єктів публічної адміністрації належать:

- 1) органи виконавчої влади;
- 2) суб'єкти місцевого самоврядування;
- 3) суб'єкти делегованих повноважень:

громадські об'єднання в забезпеченні публічного інтересу;

інші суб'єкти під час здійснення делегованих законодавством виконавчих функцій.

Крім основних, для яких публічне адміністрування є головним видом діяльності, існують й *інші суб'єкти публічного адміністрування*, зокрема:

– Президент України – щодо внесення до Верховної Ради України подань про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, Голови Служби безпеки України; зупинки дії актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції; ухвалення рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

– судді на адміністративних посадах та апарат суду – під час надання адміністративних послуг у системі судоустрою та здійснення прийому громадян.

2. Адміністративне право як складова публічного права

Призначення (мета і завдання) адміністративного права

Адміністративне право наповнює всю правову матерію суспільства. Практично неможливо знайти важливі суспільні відносини, які б не врегульовувалися певною мірою нормами адміністративного права.

Відповідно одним із перших питань, на яке треба дати відповідь, є визначення ролі адміністративного права у правовій системі. На це питання найбільш слушно дати відповідь через розкриття категорій «мета» і «завдання» адміністративного права.

Метою адміністративного права є врегулювання відносин між суб'єктами публічної адміністрації та приватними особами.

Основними галузевими завданнями адміністративного права є забезпечення того, щоб:

- > публічна адміністрація якісно та своєчасно надавала адміністративні послуги;
- > публічна адміністрація ефективно здійснювала виконавчо-розпорядчу діяльність;
- > було мінімізовано корупційні та інші випадки зловживань у діяльності публічної адміністрації.

Завдання адміністративного права України мають своїм підґрунтям положення теорії природного права та Конституції України, відповідно до яких «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Виходячи з таких позицій, **основними завданнями адміністративного права на сучасному етапі є:**

- > *конкретизація прав і свобод приватних осіб*, які мають

забезпечуватися суб'єктами публічної адміністрації, як реалізація конституційної формули щодо утвердження прав і свобод людини. Це здійснюється в законах України та підзаконних нормативно-правових актах, які визначають обов'язки / повноваження суб'єктів публічної адміністрації).

Приклад: у Законі «Про Національну поліцію» конкретизовано, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності;

> **формування ефективних адміністративних інструментів** реалізації прав і свобод у сфері публічного адміністрування як реалізація конституційної формули щодо забезпечення прав і свобод людини;

> **підвищення ефективності функціонування публічних інститутів** держави й суспільства – напр., через створення за вимогою громадянського суспільства державою нових антикорупційних органів – Національного антикорупційного бюро та Національного агентства із запобігання корупції;

> **уніфікація та закріплення на законодавчому рівні процедур адміністративної діяльності** публічної адміністрації. Напр., Верховна рада Україна через відповідний Закон закріпила адміністративну процедуру щодо стратегічного екологічного оцінювання;

> **оптимізація публічного контролю** з боку інституцій громадянського суспільства за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації. Наприклад, громадські ради центральних і місцевих органів виконавчої влади здійснюють громадський контроль за врахуванням органом пропозицій та зауважень громадськості, забезпечення ним прозорості та відкритості своєї діяльності, доступу до публічної інформації;

> **удосконалення інституту юридичної відповідальності.**

Приклад: 2014 року чинний КУпАП було доповнено главою 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією», суб'єктом адміністративного проступку яких визначено спеціальні суб'єкти публічної адміністрації.

Динамічний розвиток суспільних відносин в Україні щодо адаптації як суспільного життя, так і правової практики до інституцій ЄС, призводить до уточнення, доповнення та зміни завдань адміністративного права.

Предмет адміністративного права

Правові відносини виникають виключно між людьми як різновид найбільш важливих суспільних відносин. Ці відносини можуть бути як публічними, так і приватно-правовими.

Основною приватно-правових відносин є цивільне право, а публічно-правових – адміністративне право.

Предметний обсяг адміністративного права України окреслюється такими його складовими:

1) відносинами, що виникають у зв'язку із забезпеченням публічною адміністрацією прав і свобод та законних інтересів приватних осіб у процесі надання адміністративних послуг;

2) адміністративною діяльністю публічної адміністрації щодо здійснення виконавчо-розпорядчої (публічної управлінської) діяльності:

у процесі виконавчої діяльності публічна адміністрація забезпечує публічне виконання законів на території всієї держави;

розпорядча діяльність полягає в ухваленні суб'єктами публічної адміністрації підзаконних нормативно-правових актів на основі та з виконання законів.

Отже, предметом адміністративного права України є суспільні відносини, які виникають між суб'єктами публічної адміністрації та приватними особами. За змістом предмет адміністративного права складається з надання адміністративних послуг і здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності (публічного управління) адміністрацією.

3.Адміністративно-правові відносини

У будь-якому суспільстві існують різноманітні відносини між окремими особами та різними об'єднаннями людей. Усі вони до певної міри упорядковані, організовані, значна частина з них регулюється нормами права. Головне призначення норм права – бути регулятором суспільних відносин. Регулюючи певні відносини, воно надає їм правового характеру, правової, юридичної форми. У результаті цього вони й стають правовими. Тобто вони є наслідком дії права. Але правові відносини з'являються не лише тому, що діють правові норми, а й тому, що певні суспільні відносини об'єктивно потребують правової регламентації, не можуть нормально розвиватися без неї.

Адміністративно-правові відносини відбивають вплив адміністративних правових норм на поведінку суб'єктів та об'єктів публічного управління, через що між ними виникають сталі правові зв'язки публічного владного характеру.

Отже, адміністративно-правові відносини у вузькому розумінні – це суспільні відносини, урегульовані нормами адміністративного права.

Структура адміністративно-правових відносин характеризується взаємопов'язаністю всіх її складових компонентів, якими є суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин та юридичні факти.

Суб'єкти правовідносин – це учасники адміністративно-правових відносин, які мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки й наділені специфічними юридичними властивостями. Об'єкти правовідносин – це те,

на що спрямовано інтереси суб'єктів, з приводу чого ті вступають в адміністративно-правові відносини. Ці елементи нерозривно пов'язані.

Суб'єкти адміністративно-правових відносин вступають у них з метою задоволення своїх інтересів і потреб, які опосередковують об'єкти адміністративно-правових відносин. Виникнення у суб'єктів взаємних прав і обов'язків можливе лише на підставі настання певних юридичних умов і юридичних фактів, закріплених у гіпотезах адміністративно-правових норм.

Об'єкти адміністративно-правових відносин – це блага матеріальні або нематеріальні, а також певні дії, заради яких суб'єкти вступають в такі відносини. Об'єктом адміністративно-правових відносин може бути все, що здатне слугувати здійсненню публічних інтересів. У цій ролі можуть бути права людини і громадянина, право власності й послуги інших осіб. Права людини і громадянина стають об'єктом адміністративного права, оскільки є природними; законодавець через Конституцію України та інші закони їх установлює та визначає межі, в яких ними можна беззаперечно користуватися. У такий спосіб об'єктами адміністративного права стає вся палітра прав, визначених у розділі першому та другому Конституції України. Наприклад, це право людини на життя, здоров'я, честь, гідність, особисту недоторканність, свободу пересування, свободу слова, зібрань, право особисто та разом з іншими володіти, користуватись і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї творчої інтелектуальної діяльності, право займатися підприємницькою діяльністю.

Об'єкти адміністративного права поділяються на:

1) нематеріальні особисті блага людини – життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність, безпеку, свободу пересування та ін.;

2) матеріальні – предмети матеріального світу, створені природою чи людиною.

3) дії суб'єктів адміністративно-правових відносин, коли суб'єкт чи об'єкт публічного управління має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання певних дій.

Приклад: *наряд патрульної поліції має право перевіряти в осіб за підозри у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а громадянин (іноземець) має право вимагати від поліцейського надати йому допомогу та зареєструвати заяву про скоєне правопорушення.*

Отже, об'єктами адміністративно-правових відносин можуть бути різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, які становлять публічну цінність, а також діяння суб'єктів адміністративного права, пов'язані з цими благами.

Як бачимо, крім суб'єктів та об'єктів, до складу адміністративно-правових відносин входять їх юридичні обов'язки та суб'єктивні права (останні у значенні правоможності суб'єктів). У юридичній літературі це отримало назву «зміст адміністративно-правових відносин».

Зміст адміністративно-правових відносин – це сукупність

суб'єктивних публічних прав (публічної правоможності) та юридичних обов'язків суб'єктів адміністративного права, коли кожному суб'єктивному праву одного суб'єкта адміністративно-правових відносин відповідає (кореспондується) юридичний обов'язок іншого суб'єкта, і навпаки.

Виходячи з того, що адміністративно-правові відносини є поєднанням фактичних суспільних відносин і адміністративно-правових норм, які надають фактичним суспільним відносинам адміністративно-правової форми, розрізняють фактичний і юридичний зміст аналізованих відносин.

Фактичний зміст адміністративно-правових відносин – це фактичні соціальні, економічні, культурні, політичні та інші відносини, які отримали через опосередкування адміністративно-правових норм свою юридичну форму. Вони зберегли фактичний зміст, але завдяки адміністративним правовим нормам набули нових якостей.

Юридичний зміст адміністративно-правових відносин – це взаємозв'язок зафіксованих в адміністративному праві суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників адміністративно-правових відносин.

Суб'єктивне право – це передбачені для уповноваженої особи вид і міра можливої або дозволеної поведінки, забезпечені відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб. Проте в адміністративному праві діє не суто суб'єктивне право, а «суб'єктивне публічне право».

Суб'єктивні права громадянина обов'язково характеризуються ознакою публічності, що означає можливість впливати на управлінські процеси, брати участь у державній і суспільно-політичній діяльності, користуватися передбаченими Конституцією правами і свободами, оскаржувати дії, рішення чи бездіяльність органів влади та їх посадових осіб до суду. Діяльність громадян у публічно-правовій сфері здійснюється в рамках створених публічно-правових інституцій. Ці правовідносини характерні тим, що, з одного боку, суб'єкт владних повноважень зобов'язаний сприяти реалізації прав і свобод громадян, а з іншого – громадянин у разі порушення його конституційних гарантій має право звертатися зі скаргою чи позовом до суду на дії органів публічної влади або до управлінських органів у порядку ієрархічної вертикалі.

Публічне суб'єктивне право – це складне явище, що включає в себе певні повноваження:

1) право невіддільних осіб вимагати від публічної адміністрації здійснення юридичних дій, спрямованих на захист їх прав (наприклад, люди мають право вимагати від публічних органів контролю над забезпеченням їх у закладах торгівлі незалежно від форм власності безпечними для здоров'я та життя харчовими продуктами);

2) право вимагати від іншої сторони виконання обов'язку, тобто право на чужі дії (наприклад, суб'єкт господарювання має право вимагати від Антимонопольного комітету України вжиття заходів до іншого суб'єкта господарювання чи публічного органу, який порушує законодавство про

захист економічної конкуренції);

3) право ввести в дію апарат примусу держави проти зобов'язаної особи, тобто право на примусове виконання обов'язку (наприклад, відділ державної виконавчої служби в разі несплати у визначений строк має право у примусовому порядку стягнути з правопорушника штраф); можливість користуватися певними соціальними публічними благами (наприклад, особа, яка втратила роботу і стала на облік у центрі зайнятості, має право на допомогу з безробіття).

У змісті адміністративно-правових відносин залежно від спрямування діяльності публічної адміністрації виникають певні комбінації:

по-перше, коли правовідносини виникають за ініціативою приватної особи, – це сукупність суб'єктивних прав приватної особи та адміністративних обов'язків суб'єкта публічної адміністрації;

по-друге, коли адміністративно-правові відносини виникають за законною ініціативою суб'єкта публічної адміністрації, – це сукупність адміністративних прав суб'єкта публічної адміністрації та юридичних обов'язків приватної особи;

по-третє, коли беруть участь два суб'єкти публічної адміністрації, – це сукупність в адміністративно-правових відносинах адміністративних прав і публічних обов'язків суб'єктів публічної адміністрації.

Юридичний обов'язок – це передбачені для зобов'язаної особи та забезпечені можливістю державного примусу вид і міра необхідної поведінки, які потрібно виконувати в інтересах уповноваженої особи, що має відповідні публічні суб'єктивні права.

Юридичний обов'язок в адміністративному праві налічує чотири основні компоненти:

1) обов'язок здійснювати певні дії чи утримуватися від них (напр., водії транспортних засобів зобов'язані дотримуватися правил дорожнього руху);

2) обов'язок відреагувати на законні вимоги уповноваженого суб'єкта;

3) обов'язок нести відповідальність за невиконання цих вимог;

4) обов'язок не перешкоджати уповноваженому суб'єкту користуватися тим благом, на яке він має право (напр., публічна адміністрація не має права втручатися в корпоративне управління суб'єкта господарювання).

Юридичні обов'язки в адміністративному праві забезпечують публічні інтереси людини і громадянина, суспільства і держави та є гарантіями суб'єктивних публічних прав.

Юридичний факт – це конкретна життєва обставина, з якою норма адміністративного права пов'язує виникнення, зміну або припинення адміністративно-правових відносин.

Головне призначення юридичних фактів у процесі публічного

адміністрування – забезпечити виникнення, зміну чи припинення адміністративно-правових відносин. Юридичні факти забезпечують перехід від загальної моделі поведінки, закріпленої в адміністративно-правовій нормі, до конкретних адміністративно-правових відносин.

За критерієм відношення до волі суб'єкта адміністративно-правові відносини поділяються на:

1) події, настання яких як юридичних фактів не залежить від волі суб'єктів адміністративного права (напр., повінь як стихійне лихо, що зобов'язує публічну адміністрацію надавати допомогу населенню);

2) діяння, що поділяються на:

> дії – вольові акти поведінки людей, які мають свідомо вольовий характер;

> бездіяльність – пасивна поведінка суб'єктів права.

Дії можуть бути **правомірні**, що здійснюються в межах адміністративно-правових норм, і **протиправні**, що здійснюються з їх порушенням.

Правомірні дії поділяються на **юридичні акти та юридичні вчинки**.

Юридичні акти мають індивідуальний характер і породжують конкретні адміністративно-правові відносини.

Юридичні вчинки – дії, що безпосередньо не переслідують юридичної мети, але все одно породжують адміністративно-правові наслідки (напр., закінчення будівництва автомагістралі породжує адміністративно-правові відносини щодо введення її в експлуатацію).

Неправомірні дії – це правопорушення, проступки, що зумовлюють застосування заходів примусового впливу. До таких дій належать правопорушення, зокрема адміністративні та дисциплінарні, за які настає відповідальність. Учинення правопорушення тягне за собою виникнення певного кола правовідносин, пов'язаних із застосуванням норм матеріального та процесуального права.

Отже, адміністративно-правові відносини в широкому розумінні – це форма соціальної взаємодії публічної адміністрації та приватних осіб, що виникає на підставі адміністративно-правових норм із метою забезпечення прав та свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства й держави, учасники якої мають суб'єктивні права і несуть юридичні обов'язки.

4. Адміністративне право як галузь, наука та навчальна дисципліна

У формі однорідної, відособленої в системі юриспруденції правової матерії адміністративне право характеризується як:

> галузь права;

> наука;

> навчальна дисципліна.

У теорії права під галуззю права розуміють відносно самостійну

сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу суспільних відносин специфічним методом правового регулювання. Щодо визначення поняття конкретної галузі права в юридичній літературі виробився підхід, за яким визначаються такі її ознаки: основа відокремлення певної галузі права – якісно однорідні суспільні відносини, об'єктивність відокремлення груп суспільних відносин, певна структура.

Адміністративне право як галузь права – це сукупність юридичних норм, які врегульовують однорідні суспільні відносини щодо надання адміністративних послуг і здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності, що здійснюється суб'єктами публічної адміністрації.

Найбільш широким за сутністю і змістом у тріаді аналізованих феноменів є адміністративне право як наука, що полягає в онтологічному опануванні, гносеологічному пізнанні та діалектичному розвитку й удосконаленні різноманітних норм та інститутів адміністративного права. Більше того, часто в межах науки адміністративного права здійснюється дослідження юридичних інститутів інших галузей права в тих сферах, де до їх вирішення залучаються суб'єкти публічної адміністрації.

Отже, адміністративне право як наука – це теоретичні положення й методологічні основи, які забезпечують процес, дослідження засад й ефективності інститутів адміністративного права.

Адміністративне право викладається в юридичних та інших навчальних закладах із метою оволодіння майбутніми юристами, працівниками публічних органів системою теоретичних і науково-прикладних знань щодо засад та адміністративного інструментарію, якими на основі норм адміністративного права регулюються суспільні відносини в різних сферах суспільних відносин, а також із метою прищеплення студентам знань, розуміння і практичних навичок та аналізу й синтезу (оцінювання) різноманітних адміністративно-правових відносин.

Природно, що в умовах широкого самоврядування вищих начальних закладів навчальна й робоча програми викладання навчальної дисципліни «Адміністративне право України» можуть різнитися, проте незаперечним у них є людиноцентристське підґрунтя. Крім того науково-педагогічні працівники мають повірять їх із програмою єдиного фахового випробування, що затверджується наказом МОН.

Отже, адміністративне право як навчальна дисципліна – це систематизований відповідно до навчальної та робочої програм курс, що викладається в навчальних юридичних закладах.

Отже, система адміністративного права – це внутрішня єдність галузі адміністративного права України, що відбиває послідовне розміщення і взаємозв'язок її структурних елементів (частин) – адміністративно-правових інститутів і підгалузей адміністративного права, які складаються з певних сукупностей однорідних адміністративно-правових норм.

Перший варіант розуміння системи адміністративного права дістався у спадок від минулої епохи, коли одним з основних джерел адміністративного права був КУпАП, що поділяється на «загальну» та «особливу» частини. До особливої частини входить публічне адміністрування в різних галузях державного управління.

5. Джерела адміністративного права

Джерела адміністративного права – це засіб зовнішнього оформлення адміністративно-правових норм, який засвідчує їх державну загальнообов'язковість (засоби, форми вираження й закріплення публічної волі), цим самим врегульовуючи адміністративно-правові відносини.

До джерел адміністративного права відносять:

- національні джерела адміністративного права (Конституція України, законодавчі акти, підзаконні нормативні акти);
- міжнародні джерела адміністративного права (міжнародні договори, акти органів міжнародних організацій та юридичні акти «м'якого права»);
- рішення судових органів (практика Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного суду України та висновки Верховного Суду України щодо застосування норм права).

6. Адміністративне правопорушення та його ознаки

Порушення норм адміністративного права є адміністративним правопорушенням. Кожне правопорушення як явище реальної дійсності чиниться конкретною особою, у певному місці та часі, порушує діючу правову норму, характеризується точно визначеними ознаками.

Законодавче визначення поняття адміністративного правопорушення викладено у статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

З такого законодавчого визначення можна зробити висновок, що законодавець ототожнює поняття «правопорушення» та «проступок». Хоча в теорія права є інші думки з цього приводу. Колпаков В.К. стверджує, що поняття адміністративного проступку пов'язано з трансформаційними процесами у сфері кримінального права – поступовим виділенням з кримінальних правопорушень (злочинів) особливої групи діянь, які кваліфікувались як малозначущі проступки або кримінальні проступки. Проступки (малозначні злочини) за своєю правовою природою

діяннями кримінального характеру, але історично отримують назву адміністративних проступків (деліктів), як такі, що були підвідомчі органам адміністративної влади.

Варто зазначити, що проступки посягають на цінності, що охороняються всіма нормами права – кримінального, цивільного, адміністративного, трудового, екологічного, фінансового тощо. Тому серед проступків розрізняють кримінальні, адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні та ін. У визначенні адміністративного правопорушення (проступку), закріпленого у ст. 9 КУпАП робиться акцент на об'єкти адміністративного правопорушення – громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління.

З цього визначення також можна виокремити наступні ознаки адміністративного правопорушення:

– діяння. Йдеться про те, що лише усвідомлювані особою акти поведінки, виражені як у діях (а не в думках, бажаннях чи інших подібних проявах психічної діяльності людей), так і в бездіяльності, можуть уважатися адміністративним правопорушенням.

Як приклад дій, що є адміністративними правопорушеннями, можна привести приклад керування транспортними засобами, особами, які перебувають у стані сп'яніння (ст. 130 КУпАП), або дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП). Прикладами вчинення адміністративного правопорушення у формі бездіяльності можуть бути ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт (ст. 183 КУпАП) чи невиконання законних вимог посадових осіб Національного антикорупційного бюро України (ст. 185-13 КУпАП).

– суспільна шкідливість (цю ознаку дехто ототожнює з антигромадською спрямованістю або суспільною небезпекою). Адміністративне правопорушення заподіює або створює загрозу громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, встановленому порядку управління;

– протиправність. Подібне діяння завжди посягає на загальнообов'язкові правила, встановлені тим чи іншим нормативним актом. Протиправність це внутрішня властивість адміністративного проступку. Ознака протиправності адміністративного правопорушення впливає з факту його заборонності законом, як такого, що спричиняє шкоду, або створює загрозу спричинення такої шкоди.

Протиправність виділяє адміністративне правопорушення, як юридичний факт, з ряду інших, нехай і неправомірних дій (або бездіяльності), на вчинення яких закон не встановив ніяких правових заборон.

Поняття «протиправність» охоплює як проступки шкідливі, тобто такі, що спричиняють шкоду охоронюваним правом відносинам, правам та законним інтересам особи, так і посягання небезпечні, що

включають в себе лише небезпеку, можливість, загрозу спричинення шкоди.

– винність – діяння може бути адміністративним правопорушенням лише тоді, коли має місце вина у формі умислу чи необережності. Лише вольове і свідоме діяння можуть визнаватись адміністративними правопорушеннями; При вчиненні адміністративного проступку вина може проявлятися як у формі умислу, так і в формі необережності. (ст.ст. 10, 11 КУпАП).

Діючи умисно, правопорушник усвідомлює протиправний характер свого діяння, передбачає і бажає (прямий умисел) або свідомо допускає (непрямий умисел) настання шкідливих наслідків.

Адміністративне правопорушення може бути вчинене і з необережності. Необережність проявляється у вигляді самовпевненості або недбалості. Самовпевненість полягає в тому, що особа передбачає настання протиправного, шкідливого наслідку, але легковажно розраховує на його відвернення. Недбалість полягає в тому, що особа не передбачає можливості настання протиправних наслідків, хоча за даних обставин повинна була і могла їх передбачити.

Таким чином, наявність вини правопорушника в тій чи іншій формі є важливою і необхідною ознакою адміністративного правопорушення.

– адміністративна караність – подібне протиправне, винне діяння буде визнане адміністративним проступком тільки тоді, коли за його вчинення законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Крім цього, адміністративним правопорушенням властивий ще цілий ряд характерних ознак, які утворюють їх юридичні склади. Слід зауважити, що залежно від юридичних властивостей розрізняють ознаки як такі, що мають юридичне значення, і які такого значення не мають. В свою чергу, юридично значущі ознаки можуть входити до юридичного складу правопорушення (так звані конструктивні ознаки), інші ж з них до такого складу не входять (наприклад обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність, тощо).

Діюче адміністративне законодавство України, визначаючи поняття адміністративного правопорушення, розкриває його матеріальний зміст та юридичну природу, соціальну суть і тим самим визначає об'єктивні та суб'єктивні ознаки проступку.

7. Загальні засади адміністративної відповідальності (адміністративно деліктне право)

У ст. 92 Конституції України адміністративну відповідальність визначено як один з основних видів юридичної відповідальності в Україні. Вона є наслідком невиконання чи неналежного виконання

особою норм адміністративного законодавства, що тягне невідворотне реагування держави на адміністративні правопорушення (проступки), та встановлюється виключно законами тощо.

Адміністративна відповідальність відповідно до українського законодавства – це відповідальність за вчинення адміністративного проступку (правопорушення).

Вітчизняна правова доктрина адміністративної відповідальності базується на розмежуванні кримінальних і адміністративних правопорушень, а відтак окремих видів юридичної відповідальності – кримінальної та адміністративної. Натомість за законодавством західних країн аналогічні діяння обіймаються поняттям кримінального правопорушення, в якому виокремлюються проступки, що не тягнуть за собою певних наслідків, скажімо, судимості.

Адміністративна відповідальність характеризується негативною реакцією держави на протиправні прояви окремих фізичних (а в деяких випадках і юридичних) осіб шляхом встановлення відповідних правил, заборон і адекватних порушенням санкцій щодо порушників.

Адміністративна відповідальність має всі ознаки юридичної відповідальності, позаяк є різновидом останньої. Це, з одного боку, державний примус, міра стягнення за вчинене правопорушення, а з іншого – обов'язок винного зазнавати негативних для нього наслідків. Відповідальність може наставати тільки в тому випадку, коли це передбачено нормою права. Наявність норми і органу, що її застосовує, – це лише передумова. Але вони недостатні для накладення стягнення, для притягнення до адміністративної відповідальності обов'язковою підставою є адміністративний проступок.

Основні риси адміністративної відповідальності виявляються в тому, що:

1. підставою для її настання є адміністративний проступок;
2. вона реалізується за умов неслужбової непідлеглості;
3. існує велика кількість уповноважених органів (посадових осіб), що накладають адміністративні стягнення;
4. порядок накладання адміністративних стягнень визначається нормами адміністративного права.

Отож, адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень. Законодавче регулювання адміністративної відповідальності здійснюється на підставі Кодексу України про адміністративні правопорушення, Митного кодексу України, Податкового кодексу, а також інших законодавчих актів.

8. Поняття адміністративних стягнень та їх класифікація

Сутність адміністративної відповідальності виявляється накладенні адміністративних стягнень на осіб, які вчинили протиправні дії або бездіяльність.

Адміністративне стягнення – це визначена в законі міра покарання у вигляді певних несприятливих заходів морального, матеріального або фізичного характеру, яка застосовується щодо суб'єкта адміністративного проступку за його протиправне діяння.

Метою адміністративного стягнення, як зазначено в ст. 23 КУпАП, є виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами. Крім того, вони мають за мету захист громадської безпеки, власності, встановленого порядку управління та інших суспільних відносин.

Кожне адміністративне стягнення – це несприятливі юридичні наслідки, це покарання за шкоду, завдану проступком суспільним відносинам.

Стаття 24 КУпАП містить перелік одинадцяти адміністративних стягнень:

1. попередження(ст. 26 КУпАП);;
2. штраф(ст. 27 КУпАП);
3. оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення(ст. 28 КУпАП);
4. конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення(ст. 29 КУпАП);
5. позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинуві (права керування транспортними засобами, права полювання);
6. позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю(ст. 30 КУпАП);
7. громадські роботи(ст. 30-1 КУпАП);
8. виправні роботи(ст. 31 КУпАП);
9. суспільно корисні роботи(ст. 31-1 КУпАП);
10. адміністративний арешт(ст. 32 КУпАП);
11. арешт з утриманням на гауптвахті(ст. 32-1 КУпАП).

До іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень може бути застосовано (крім передбачених у ст. 24 КУпАП) адміністративне видворення за межі України. Згідно зі статтею 25 КУпАП (Основні і додаткові адміністративні стягнення), оплатне вилучення та конфіскація предметів можуть

застосовуватись як основні, так і додаткові адміністративні стягнення; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю тільки як додаткове; інші адміністративні стягнення, зазначені в частині першій статті 24 КУпАП, можуть застосовуватись тільки як основні.

За одне адміністративне правопорушення може бути накладено основне або основне і додаткове стягнення.

Передбачені в КУпАП адміністративні стягнення слід класифікувати за наступними критеріями:

- а) характером впливу на особу;
- б) порядком застосування;
- в) дією в часі;
- г) суб'єктами застосування.

Законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених у цій статті, види адміністративних стягнень.

Законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок.

В юридичній літературі прийнято всі стягнення, які накладаються в адміністративно-правовому порядку, залежно від характеру впливу на особу поділяти на особисті, майнові та змішані – особисто-майнові, а також на ті, що мають тільки виправно-виховний вплив, і ті, що поряд з виховним впливом виключають можливість вчинення подібних правопорушень в майбутньому даною особою

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна характеристика Кримінального кодексу України

Кримінальне право – це система юридичних норм, встановлених вищим органом законодавчої влади, що визначають підстави і принципи кримінальної відповідальності, котрі встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили.

Предметом кримінального права є кримінальне правопорушення і покарання.

Основним національним джерелом кримінального законодавства є Кримінальний кодекс України (КК), який прийнятий 05.04.2001 і набрав чинності з 01.09.2001 (з наступними змінами і доповненнями).

Загальна характеристика Кримінального кодексу України

Кримінальний кодекс України складається з двох частин: загальної та особливої.

Загальна частина включає розділи:

- загальні положення;
- закон про кримінальну відповідальність;
- кримінальне правопорушення, його види та стадії;
- особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення);
- вина та її форми;
- співучасть у кримінальному правопорушенні;
- повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень;
- обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння;
- звільнення від кримінальної відповідальності;
- покарання та його види;
- призначення покарання;
- звільнення від покарання та його відбування;
- судимість;
- обмежувальні заходи;
- інші заходи кримінально-правового характеру;
- заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб;
- особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Особлива частина містить норми щодо окремих видів кримінальних правопорушень і покарань за них:

- злочини проти основ національної безпеки України;
- кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи;
- кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи;
- кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;

- кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина;
- кримінальні правопорушення проти власності;
- кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності;
- кримінальні правопорушення проти довкілля;
- кримінальні правопорушення проти громадської безпеки;
- кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва;
- кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту;
- кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності;
- кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення;
- кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації;
- кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів;
- кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку;
- кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;
- кримінальні правопорушення проти правосуддя;
- кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення);
- кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Кримінальний кодекс України містить також прикінцеві та перехідні положення.

Кримінальне правопорушення, його ознаки та види

Кримінальним правопорушенням є передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого Кримінальним кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Ознаки кримінального правопорушення:

- кримінальним правопорушенням є лише діяння (дія або бездіяльність);
- це діяння має бути вчинене суб'єктом кримінального правопорушення;
- воно має бути винним;
- вказане діяння має бути суспільно небезпечним;
- відповідне діяння повинно бути передбачене чинним Кримінальним кодексом.
- за це діяння передбачена кримінальна караність.

Складом кримінального правопорушення визнається сукупність закріплених у кримінальному законі ознак, за наявності яких реально вчинене суспільне небезпечне діяння визнається кримінальним правопорушенням.

Елементи складу кримінального правопорушення:

- об'єкт кримінального правопорушення.
- об'єктивна сторона кримінального правопорушення.
- суб'єкт кримінального правопорушення.
- суб'єктивна сторона кримінального правопорушення.

1. Об'єкт кримінального правопорушення – це охоронювані кримінально–правовими нормами суспільні відносини та соціальні блага, на які посягає злочин.

2. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний законом об'єкт, яким цьому об'єкту заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння.

Основними ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення є:

- 1) суспільне небезпечне (злочинне) діяння;
- 2) його наслідки;
- 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

3. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення відображає процеси, які відбуваються у свідомості особи у зв'язку з вчиненням нею кримінального правопорушення і свідчать про спрямування її волі та про її ставлення до суспільно небезпечного діяння та його наслідків.

Ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є:

- 1) вина;
- 2) мотив кримінального правопорушення;
- 3) мета кримінального правопорушення.

4. Суб'єктом кримінального правопорушення (Стаття 18 КК) є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Види кримінальних правопорушень.

Кримінальні правопорушення поділяються на **кримінальні проступки і злочини.**

Кримінальним проступком є передбачене Кримінальним кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Нетяжким злочином є передбачене Кримінальним кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

За вчинення тяжкого злочину передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

За вчинення особливо тяжкого злочину передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

За формою вини кримінальні правопорушення бувають:

- учинені умисно;
- учинені з необережності.

Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Умисел поділяється на прямий і непрямий.

Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Необережність поділяється на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість.

Необережність є кримінальною протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Необережність є кримінальною протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Стадії вчинення кримінального правопорушення

Усі кримінальні правопорушення поділяються на **закінчені та незакінчені**.

Закінченим кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу.

Незакінченим кримінальним правопорушенням є готування до кримінального правопорушення та замах на кримінальне правопорушення.

Таким чином КК України (ст. 13) виокремлює **три стадії вчинення кримінального правопорушення:**

- 1) готування до кримінального правопорушення;
- 2) замах на кримінальне правопорушення;
- 3) закінчене кримінальне правопорушення.

Готуванням до кримінального правопорушення є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Замахом на кримінальне правопорушення є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

Кримінальна відповідальність за готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення настає за статтею 14 або 15 і за тією статтею Особливої частини Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за **закінчене кримінальне правопорушення**.

Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні

Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця.

Добровільним визначається припинення попередньої злочинної діяльності особою виключно за власним бажанням.

Остаточність відмови – це безповоротність прийняття рішення про припинення попередньої злочинної діяльності, тобто особа відмовляється надалі повертатися до цього злочину.

Особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення.

Отже добровільна відмова – це обставина, яка звільняє особу від

кримінальної відповідальності в разі, якщо у фактично здійсненому діянні відсутній склад іншого злочину.

Співучасть у кримінальному правопорушенні

Співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення.

Виходячи з цієї ролі, яку виконують співучасники у злочині, співучасть поділяється на дві форми – просту й складну. За простої співучасті всі співучасники є виконавцями (співвиконавцями) кримінального правопорушення, тобто виконують однорідну роль. Складна співучасть є співучастю з розподілом ролей.

Кримінальний кодекс виділяє такі види співучасників:

– **виконавець** – особа, яка безпосередньо вчинила кримінальне правопорушення;

– **організатор** – особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення або керувала його підготовкою чи вчиненням;

– **підбурювач** – особа, умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення;

– **пособник** – особа, яка сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла сприяти приховуванню кримінального правопорушення.

Запам'ятай, не плутай: завідомо не обіцяне переховування речей, здобутих злочинним шляхом і недонесення про злочин, який готується або вчинений – це не співучасть, а окремі види злочинів, оскільки вони прямо передбачені в особливій частині КК України.

Ступінь і характер участі кожного зі співучасників у вчиненні злочину повинні враховуватися судом при визначенні покарання.

Кримінальне покарання, його види

Покарання – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

За покаранням підсудний зазнає певних витрат (матеріальних й особистих). Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

До осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

Встановлену систему покарань закон поділяє на три групи:

- 1) основні покарання;
- 2) додаткові покарання;
- 3) покарання, що можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові.

До **основних покарань** належать: громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі.

Додаткові покарання – позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна.

Штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання.

Поняття осудності та неосудності (ст. 19 ч. 2, ст. 20 КК України)

Осудність – психічний стан особи, за яким особа в момент вчинення кримінального правопорушення здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними. Осудність – одна з умов настання кримінальної відповідальності.

Неосудність – це нездатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Особа, яка вчинила злочин у стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності. До неї застосовуються засоби медичного характеру:

- надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом;

- госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом;
- госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

Розглядаючи такі справи, суд обов'язково призначає судово-медичну експертизу стану здоров'я підсудного, щоб з'ясувати чи справді він страждає душевною хворобою, яка позбавляє можливості особі розуміти свої дії та керувати ними.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх

Кримінальна відповідальність настає з 16 років, а за окремі тяжкі злочини, як, наприклад, умисне вбивство, розбій, грабіж, зґвалтування та ін. – із 14 років.

До неповнолітніх, які вчинили злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки, **можливе застосування примусових заходів виховного характеру:**

- застереження;
- обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- направлення неповнолітнього до спеціальної навчально – виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

До неповнолітніх судом можуть бути застосовані **такі основні види покарань:**

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

Поняття та функції судової влади

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конституції України державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом.

Судова влада в Україні – це самостійна і незалежна гілка державної влади представлена системою сформованих у визначеному Конституцією та законами України порядку судів, юрисдикція яких поширюється на усі правовідносини, що виникають у державі та які наділені виключним (монопольним) правом на здійснення правосуддя відповідно до встановлених законом процедур.

Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур.

На судову владу покладається здійснення функції правосуддя. Як зазначається у статті 124 Конституції України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

Функції судової влади – це основні напрямки та види діяльності судів, регулярне виконання ними своїх повноважень через які реалізується їх соціальне призначення у суспільстві і державі.

Функції судової влади:

- правозахисна;
- правоохоронна;
- функція здійснення правосуддя.

Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Засади організації судової влади

Суди України утворюють єдину систему. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Засадами організації судової влади в Україні є:

- єдність судової системи;
- здійснення правосуддя виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства;
- незалежність судів;

- забезпечення права на справедливий суд;
- забезпечення права на повноважний суд;
- рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- забезпечення права на професійну правничу допомогу при реалізації права на справедливий суд;
- гладність та відкритість судового процесу;
- обов'язковість судових рішень;
- забезпечення права на перегляд справи та оскарження судового рішення.

Конституційний Суд України: правовий статус, повноваження, порядок утворення та склад

Конституційний Суд України – це особливий інститут судової влади, єдиний орган конституційної юрисдикції України, наділений Основним Законом виключними повноваженнями вирішувати питання щодо відповідності Конституції України законів та інших правових актів, здійснювати офіційне тлумачення Конституції та законів України, а також здійснювати інші функції конституційного контролю.

Основні принципи діяльності Конституційного Суду України:

- верховенства права;
- незалежності;
- колегіальності;
- рівноправності суддів;
- гласності;
- повного і всебічного розгляду справ;
- обгрунтованості прийнятих ним рішень.

До **повноважень** Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):

законів та інших правових актів Верховної Ради України;
 актів Президента України;
 актів Кабінету Міністрів України;
 правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою.

Організаційні основи судоустрою в Україні

Система судоустрою України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Її систему складають (ст. 17 Закону «Про судоустрій і статус суддів»):

1) **місцеві суди** (місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах); місцевими господарськими судами є окружні господарські суди; місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом – ст. 21);

2) **апеляційні суди** (апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах – ст. 26);

3) **Верховний Суд** (Верховний Суд – найвищий суд у системі судоустрою України ст. 36).

У системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ.

Вищими спеціалізованими судами є:

1) Вищий суд з питань інтелектуальної власності;

2) Вищий антикорупційний суд.

Для розгляду окремих категорій справ в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди (Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд). Створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Суд утворюється і ліквідується законом. Місцезнаходження, територіальна юрисдикція і статус суду визначаються з урахуванням принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Утворення суду може відбуватися шляхом створення нового суду або реорганізації (злиття, поділу) судів. Суд є юридичною особою, якщо інше не визначено законом.

Статтею 18 Закону «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Крім того, у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Стаття 27 Закону «Про судоустрій і статус суддів» визначає наступні **повноваження апеляційного суду:**

1) здійснення правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом;

2) аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, інформування про результати узагальнення судової практики відповідних місцевих судів, Верховний Суд;

- 3) надання місцевим судам методичної допомоги в застосуванні законодавства;
- 4) здійснення інших повноважень, визначених законом.

Верховний Суд

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Верховний Суд:

1. Здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом;
  2. Здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики;
  3. Надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою;
  4. Надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
  5. Звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;
  6. Забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;
  7. Здійснює інші повноваження, визначені законом.
- Стаття 37 Закону «Про судоустрій і статус суддів» визначає склад та структуру Верховного Суду та максимальну кількість суддів, що входять у його склад, яких має бути не більше двохсот.

У складі Верховного Суду діють:

1. Велика Палата Верховного Суду;
2. Касаційний адміністративний суд;
3. Касаційний господарський суд;
4. Касаційний кримінальний суд;
5. Касаційний цивільний суд.

Правоохоронна діяльність: поняття, ознаки та суб'єкти її здійснення

Правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів (державних та недержавних) з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в

установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам.

Ознаки правоохоронної діяльності:

1. Правоохоронна діяльність носить владний характер, який полягає у реалізації від імені держави та на підставі наданих нею повноважень, відповідними органами та посадовими особами, їх приписи є обов'язковими для адресатів.

2. Правоохоронна діяльність реалізується не в будь-якому порядку, не будь-яким способом, а лише із застосуванням законних заходів впливу до правопорушників у встановленій формі.

3. Правоохоронна діяльність має правозастосовчий характер, не приймаються нові юридичні норми, а застосовуються вже чинні. Дії та результати дій суб'єктів правоохоронної діяльності спрямовані на інших суб'єктів права, створюючи, змінюючи або припиняючи їх права та обов'язки.

4. Реалізація правоохоронної діяльності покладається на спеціально уповноважені органи, які, для виконання правоохоронних функцій, держава наділяє коштами та матеріальними ресурсами.

Суб'єктами здійснення правоохоронної діяльності виступають як правило такі правоохоронні органи: прокуратура; Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро тощо.

Органи внутрішніх справ

Одне з центральних місць серед існуючих в Україні правоохоронних органів посідають органи внутрішніх справ України. Особливе становище цих органів у системі правоохоронних органів зумовлюється обсягом і складністю їх компетенції при здійсненні правоохоронної діяльності, а також тим, що на них покладається основний тягар боротьби зі злочинністю, окрім того і робота з профілактики та запобігання злочинам, яка є складовою внутрішньої політики суверенної та незалежної України.

Органи внутрішніх справ найчисленніші серед інших правоохоронних органів України. На дані органи покладено виконання таких **завдань**:

1. Забезпечення охорони громадського порядку і громадської безпеки;
2. Розкриття і розслідування злочинів, виявлення та розшук злочинців;
3. Забезпечення безпеки дорожнього руху;
4. Охорона прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності від протиправних посягань;
5. Вжиття заходів щодо усунення причин і умов вчинення злочинів та інших правопорушень;
6. Забезпечення суворого дотримання законності при здійсненні діяльності підрозділів та посадових осіб органів внутрішніх справ України;
7. Участь у розробці та реалізації державної політики боротьби зі злочинністю;
8. Визначення основних напрямків удосконалення діяльності цих органів.

Функції органів внутрішніх справ України визначаються їх завданнями.

До основних функцій даних органів належать:

1. Організація і забезпечення охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю;
2. Захист прав і свобод громадян, суспільства, держави від протиправних посягань;
3. Організація і забезпечення безпеки дорожнього руху в містах та інших населених пунктах, а також на автомагістральних шляхах;
4. Здійснення оперативно-розшукової діяльності;
5. Здійснення дізнання і досудового слідства у кримінальних справах, що належать до їх компетенції.

Очолює систему органів внутрішніх справ **Міністерство внутрішніх справ України** (далі – МВС України), яке є центральний орган виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МВС України є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян; а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань; ведення боротьби із злочинністю; забезпечення громадської безпеки; безпеки дорожнього руху; охорони громадського порядку; охорони та оборони особливо важливих державних об'єктів.

До складу МВС України входять: Національна поліція України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Міграційна служба України, Державна прикордонна служба України та Національна гвардія України. **Національна поліція України: завдання та система**

Стаття 1 Закону України «Про національну поліцію» визначає, що Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Загальну систему поліції складають:

- 1) центральний орган управління поліцією;
- 2) територіальні органи поліції.

До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань.

У складі поліції функціонують:

- 1) кримінальна поліція;
- 2) патрульна поліція;
- 3) органи досудового розслідування;
- 4) поліція охорони;
- 5) спеціальна поліція;
- 6) поліція особливого призначення.

Основними обов'язками поліцейського є:

1) Неухильне дотримання положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

2) Професійне виконання своїх службових обов'язків відповідно до вимог нормативно-правових актів, керівництва;

3) Повага і не порушення прав і свобод людини;

4) Надавання невідкладної, зокрема, до медичної і медичної допомоги особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

5) Збереження інформації з обмеженим доступом, яка стала йому відома узв'язку з виконанням службових обов'язків;

6) Інформування безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

Поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції.

Звертаючись до особи, або у разі звернення особи до поліцейського, поліцейський зобов'язаний назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та пред'явити на її вимогу службове посвідчення, надавши можливість ознайомитися з викладеною в ньому інформацією, не випускаючи його з рук.

Правоохоронні органи спеціального призначення

Всі правоохоронні органи мають мету – захист і охорону, проте кожний орган окремо має свої завдання та функції.

Служба безпеки України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України (стаття 1 Закону України «Про Службу Безпеки України» від 25 березня 1992 року). Стаття 19 Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року визначає Службу безпеки України як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку, здійснюючи з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина:

1) протидію розвідувально-підривної діяльності проти України;

2) боротьбу з тероризмом;

3) контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного

потенціалу, кібербезпеки, економічної та інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури;

4) охорону державної таємниці.

Враховуючи те, що корупція залишається однією з найсерйозніших проблем, що гальмує розвиток України, необхідність створення **Національного антикорупційного бюро України** було однією з ключових вимог Європейського Союзу в рамках виконання Плану дій щодо візової лібералізації та подальшого вступу України до ЄС.

Національне антикорупційне бюро функціонує відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», який було прийнято 14 жовтня 2014 року. **Національне антикорупційне бюро України** – це державний правоохоронний орган, який займається розслідуванням та розкриттям корупційних правопорушень з боку вищих посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Головною функцією Бюро є протидія корупційним правопорушенням, які вчинені високопосадовцями та становлять загрозу національній безпеці України.

Відповідно до абзацу 2 частини 1 статті 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Державне бюро розслідувань (стаття 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року) є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції.

Державне бюро розслідувань вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування (стаття 5 Закону):

1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, судьями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України;

2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності

детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;

3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України.

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України – це, відповідно до Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.

Основними завданнями Служби правопорядку є:

1) виявлення причин, передумов і обставин злочинів та інших правопорушень, вчинених у військових частинах та на військових об'єктах;

2) розшук осіб, які самовільно залишили військові частини (місця служби);

3) запобігання вчиненню і припинення злочинів та інших правопорушень Збройних Силах України;

4) участь в охороні військових об'єктів та забезпеченні громадського порядку і військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях;

5) захист майна Збройних Сил України від розкрадання та інших злочинних посягань;

6) забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів; участь у гарнізонних заходах;

7) виконання у передбачених законом випадках рішень про тримання військовослужбовців на гауптвахті;

8) забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання у дисциплінарному батальйоні;

9) сприяння у межах своєї компетенції органам, що здійснюють оперативну розшукову діяльність, органам досудового розслідування та суду, органам державної влади, органам місцевого самоврядування,

органам військового управління, підприємствам, установам, організаціям у виконанні покладених на них відповідно до законів обов'язків;

10) участь у протидії диверсійним проявам та терористичним актам на військових об'єктах.

Прокуратура України

Слово «прокуратура» походить від латинського слова *procurator*, що означає «керую». У механізмі державної влади органи прокуратури виступають відносно самостійним інститутом і безпосередньо не входять до законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади, хоча й тісно взаємодіє з усіма гілками влади, особливо з останньою.

Прокуратура України становить єдину систему, яка Законом України «Про прокуратуру», в передбаченому порядку здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави (стаття 1 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року з наступними змінами і доповненнями).

На прокуратуру покладаються такі функції:

1. Підтримання державного обвинувачення в суді;
2. Представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом;
3. Нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
4. Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

На прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України.

Діяльність прокуратури ґрунтується на засадах:

- 1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю;
- 2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- 3) територіальності;
- 4) презумпції невинуватості;
- 5) незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків;
- 6) політичної нейтральності прокуратури;
- 7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади;
- 8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами

процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом;

9) прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;

10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки.

Єдність системи прокуратури України забезпечується:

1. Єдиними засадами організації та діяльності прокуратури;
2. Єдиним статусом прокурорів;
3. Єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності прокурорів;
4. Фінансуванням прокуратури виключно з Державного бюджету України;
5. Вирішенням питань внутрішньої діяльності прокуратури органами прокурорського самоврядування.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ ПРОКУРАТУРИ

1. Систему прокуратури України становлять:

1) Офіс Генерального прокурора

Прокурором Офісу Генерального прокурора може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше п'яти років та володіє державною мовою. Ці вимоги не поширюються на прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури";

2) обласні прокуратури;

Обласну прокуратуру очолює керівник обласної прокуратури, У структурі обласної прокуратури утворюються підрозділи – управління та відділи. Прокурором обласної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше трьох років та володіє державною мовою.

3) окружні прокуратури;

У системі прокуратури України діють окружні прокуратури, перелік та територіальна юрисдикція яких визначається наказом Генерального прокурора. Утворення, реорганізація та ліквідація окружних прокуратур, визначення їхньої компетенції, структури і штатного розпису здійснюються Генеральним прокурором";

4) спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Відповідно до наказу офісу генерального прокурора від 22.11.2021р.№370

“Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері”:

Зазначається, що:

– спеціалізованим прокуратурам у військовій та оборонній сфері (на правах обласних) забезпечувати виконання повноважень, визначених

Законом України «Про прокуратуру», іншими законодавчими актами, наказами Генерального прокурора, з урахуванням положень цього наказу на території;

– спеціалізованій прокуратурі у військовій та оборонній сфері Західного регіону – Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької областей;

Вимоги до кандидатів на посаду прокурора встановлені у статті 27 Закону України «Про прокуратуру». Так, прокурором окружної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років та володіє державною мовою. Прокурором обласної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше трьох років, а прокурором Генеральної прокуратури України може бути призначений громадянин України, який має стаж роботи в галузі права не менше п'яти років. Ці вимоги не поширюються на прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури може бути призначена особа, яка має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше п'яти років та володіє державною мовою.

Не може бути призначена на посаду прокурора особа, яка:

1) визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною;
2) має захворювання, що перешкоджає виконанню обов'язків прокурора;

3) має незняту чи непогашену судимість або на яку накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення.

Адвокатура та нотаріат в Україні

Стаття 59 Конституції закріпила право кожного на професійну правничу допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Конституції проголосила існування одного з найважливіших правових інститутів – адвокатури, основним завданнями якої є забезпечення права на захист від обвинувачення та подання іншої правової допомоги, у тому числі представництва громадян, юридичних осіб у судах.

Так, стаття 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року встановлює поняття адвокатури. **Адвокатура України** є недержавним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвокатуру

України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. Адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів.

Адвокат України здійснює адвокатську діяльність на всій території України та за її межами, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або законодавством іноземної держави. Так, адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності).

Адвокат іноземної держави здійснює адвокатську діяльність на території України відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності.

Так, **адвокатом** є фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені вказаним Законом. Тоді як адвокатською діяльністю є незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Видом адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення є **захист**.

Адвокат може надавати інші види правової допомоги (види адвокатської діяльності), зокрема, з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення.

Видами адвокатської діяльності є:

1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави;

2) складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру;

3) захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення;

4) надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні;

5) представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні;

6) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами;

7) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в іноземних, міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

8) надання правової допомоги під час виконання та відбування кримінальних покарань.

Адвокат може здійснювати інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом.

Законодавством встановлені вимоги до адвоката, ним може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених вказаним Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Не може бути адвокатом особа, яка:

1. Має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі;

2. Визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною;

3. Позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю, – протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю;

4. Звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення, – протягом трьох років з дня такого звільнення.

Нотаріат

Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси). Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу.

Нотаріус є представником органів та установ нотаріату, що законом уповноважений вчиняти нотаріальні дії. На нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах або займаються приватною нотаріальною діяльністю, законом може бути покладено вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Нотаріус – уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. Нотаріусу забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

Нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності.

Статті 4 та 5 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року з наступними змінами і доповненнями визначає права та обов'язки нотаріуса.

Так, нотаріус має право:

1) витребувати від підприємств, установ і організацій відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій;

2) одержувати плату за надання додаткових послуг правового та технічного характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, плату за вчинення інших дій, покладених на них відповідно до закону, а також за вчинення приватними нотаріусами нотаріальних дій;

3) складати проекти угод і заяв, виготовляти копії документів та виписки з них, а також давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру.

Чинним законодавством нотаріусу можуть бути надані й інші права. Нотаріальним округом є територіальна одиниця, в межах якої нотаріус здійснює нотаріальну діяльність і в межах якого знаходиться державна нотаріальна контора, в якій працює державний нотаріус, або робоче місце (контора) приватного нотаріуса. Нотаріус не вправі здійснювати нотаріальну діяльність за межами свого нотаріального округу, за винятком заміщення інших нотаріусів у випадках, передбачених цим Законом.

Робоче місце (контора) приватного нотаріуса повинно розташовуватися в межах визначеного для нього нотаріального округу. Вимоги до робочого місця (контори) приватного нотаріуса встановлюються Міністерством юстиції України.

Законом визначено нотаріальні дії, що вчиняють нотаріуси.

Так, **нотаріуси вчиняють такі нотаріальні дії:**

- 1) посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо);
- 2) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 3) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя;
- 5) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів);
- 6) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися;
- 7) провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме;
- 8) видають дублікати нотаріальних документів, що зберігаються у справах нотаріуса;
- 9) накладають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягає державній реєстрації;
- 9-1) накладають заборону щодо відчуження грошових сум, що будуть зараховані заявником вимоги, визначеним відповідно до частини четвертої статті 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» (514-17), на рахунок умовного зберігання (ескроу), відкритий відповідно до зазначеного закону;
- 10) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;

- 11) засвідчують справжність підпису на документах;
- 12) засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- 13) посвідчують факт, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту;
- 14) посвідчують факт, що фізична особа є живою;
- 15) посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці;
- 16) посвідчують час пред'явлення документів;
- 17) передають заяви фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам;
- 18) приймають у депозит грошові суми та цінні папери;
- 19) вчиняють виконавчі написи;
- 20) вчиняють протести векселів;
- 21) вчиняють морські протести;
- 22) приймають на зберігання документи.

Законодавство встановлює можливість іншим органам та посадовим особам вчиняти нотаріальні дії (дипломатичні та консульські установи, виконавчі комітети сільських, селищних рад, посадові особи державних установ тощо).

Перелік таких органів і посадових осіб, їх повноваження встановлені у статтях 37-40, 40-1 Закону України «Про нотаріат». Так, стаття 40-1 Закону передбачає, що начальник установи виконання покарань засвідчує справжність підпису особи, яка перебуває в такій установі, відповідно до статті 78 даного Закону.

Засвідчення начальником установи виконання покарань справжності підпису на документах прирівнюється до нотаріального засвідчення справжності підпису.

Тестові завдання для підсумкового контролю

І рівень

1. Цілісна система державних органів, підприємств, установ, за допомогою яких виконуються функції держави називається:

- орган держави;
- апарат держави;
- механізм держави.
- політична система;
- система права.

2. Система всіх державних органів, які організують здійснення завдань держави та виконання її функцій, називається:

- механізм держави;
- державний примус;
- апарат держави.

3. Організований державою чи безпосередньо народом колектив державних службовців, який наділений владними повноваженнями, називається:

- апарат держави;
- орган держави;
- механізм держави;
- державна установа.

4. Система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, спрямованих на врегулювання суспільних відносин, і дотримання яких забезпечується цілеспрямованою діяльністю держави називається:

- право;
- права людини;
- кодекс;
- система права;
- законодавство.

5. До складних держав відноситься:

- деспотія;
- федерація;
- республіка;
- монархія.

6. Примусово утворена, зазвичай через завоювання одного народу іншим, складна держава, частини якої повністю залежать від верховної влади, називається:

- метрополія;
- імперія;
- диктатура;
- монархія.

7. Державний режим – це:

- порядок організації вищих державних органів;
- сукупність форм і методів здійснення державної влади, обсяг та рівень реальності прав і свобод громадян та рівень їх участі в управлінні справами держави і суспільства;
- організований державою чи безпосередньо народом колектив державних службовців, який наділений владними повноваженнями;
- територіальний поділ держави та механізм взаємовідносин її складових частин між собою і державою в цілому.

8. Право, яке діє у конкретній державі як загальна, незалежна від волі окремого суб'єкта права потреба в регулюванні суспільних відносин між людьми, називається:

- публічне право;
- суб'єктивне право;
- об'єктивне право;
- природне право.

9. Загальні правила поведінки, що діють в суспільстві і забезпечуються різними засобами впливу, називаються:

- норми права;
- соціальні норми;
- етика;
- культура.

10. До форм (джерел) права відноситься:

- політичний акт;

- правовий звичай;
- правила суспільного життя.

11. Звичаєве правило поведінки, яке санкціонується і забезпечується державою, називається:

- традицією;
- моральною нормою;
- правовим звичаєм.

12. Виданий уповноваженим державним органом офіційний письмовий документ, у якому закріплюються обов'язкове правило поведінки загального характеру, що забезпечуються державним примусом називається:

- правовий припис;
- норма права;
- нормативно-правовий акт.

13. Рішення судового органу щодо конкретної справи, яке стає обов'язковим для вирішення інших аналогічних справ, називається:

- постановою;
- вироком;
- правовим прецедентом.

14. Врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники (суб'єкти) яких виступають як носії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що забезпечуються державою, називаються:

- правовими відносинами;
- громадянськими відносинами;
- суспільними відносинами.

15. Реальні соціальні блага, які задовольняють потреби й інтереси людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються права та обов'язки, називаються:

- правовідносинами;
- об'єктом правовідносин;
- юридичними фактами.

16. Конкретні життєві обставини, які викликають виникнення, зміну чи припинення правових відносин, називаються:

- зміст правовідносин;
- юридичні факти;

- об'єктивна сторона;
- об'єкт правовідносин.

17. Закріплені у юридичних нормах межі можливої поведінки особи щодо інших суб'єктів права називаються:

- природними правами;
- суб'єктивними правами;
- позитивними правами.

18. Суверенна політична та територіальна організація влади певної частини населення з притаманним їй спеціальним апаратом управління і примусу, яка спроможна за допомогою права встановлювати загальнообов'язкові для населення правила, керувати та управляти загальносуспільними справами називається:

- механізм держави;
- форма правління;
- держава;
- політичний режим.

19. Система суттєвих рис, властивих усім державам, економічною основою яких є певний тип виробничих відносин і які виражають соціально-змістовну сутність і соціальне призначення держави, називається:

- історичний тип держави;
- система держави;
- форма держави.

20. Політико-юридична властивість держави, яка означає її верховенство і повноту всередині країни, незалежність і рівноправність ззовні називається:

- форма державного правління;
- форма державного устрою;
- суверенітет держави.

21. Спосіб організації та здійснення вищої державної влади – це:

- форма державного правління;
- форма державного устрою;
- державний режим.

22. До форм державного правління відноситься:

- теократія;
- дуалістична монархія;

- унія;
- федерація.

23. Форма державного устрою – це:

- спосіб поділу території держави на складові частини і розподілу повноважень між загальнодержавними і місцевими органами влади;
- спосіб організації вищої державної влади;
- спосіб організації центральних органів державної влади;
- спосіб здійснення державної влади певними методами і способами.

24. Форма державного правління, при якій влада монарха обмежується діяльністю парламенту, називається:

- парламентська республіка;
- конституційна монархія;
- конфедерація;
- імперія.

25. Елементами механізму держави є:

- політичні партії;
- органи держави;
- громадські організації.

26. Система всіх державних органів, що здійснюють управління суспільством, виконання функцій держави називається:

- органом держави;
- апаратом держави;
- механізмом держави.

27. Впорядкована, складна, багатогранна система державних і недержавних стосунків соціальних (суспільних та політичних) інститутів, що виконують певні політичні функції називається:

- правова система;
- механізм держави;
- політична система.

28. За строком функціонування органи держави бувають:

- виборні;
- постійні;
- локальні;
- місцеві.

29. За територією дії органи держави бувають:

- виборні;
- постійні;
- місцеві.

30. За способом утворення органи держави можуть бути:

- локальні;
- виборні;
- постійні;
- місцеві.

31. За принципом поділу влади органи держави можуть бути:

- виборні;
- судові;
- місцеві.

32. Вкажіть правильне твердження

- право – це особливий вид моралі;
- мораль – це особливий вид права;
- мораль і право – соціальні норми.

33. Держава забезпечує дотримання норм права в суспільстві за допомогою:

- переконання;
- державного примусу;
- звичаїв і традицій;
- релігії;
- моралі.

34. Ознакою права є:

- моральність;
- формальна визначеність;
- об'єктивність.

35. Найдієвішим регулятором суспільних відносин являються:

- релігійні норми;
- норми права;
- звичаї і традиції;
- норми моралі.

36. Вольова поведінка людей, зовнішнє оформлення їх волі, свідомості громадян і юридичних осіб називається:

- юридичним актом;
- юридичною дією;
- юридичним фактом.

37. Сукупність нормативно-правових актів, які видаються в установленому порядку, називається:

- законодавство;
- юридичні норми;
- інститут права;
- галузь права;
- закони.

38. Правовий акт, який стосується конкретного випадку чи конкретної справи, називається:

- індивідуальним правовим актом;
- нормативно-правовим актом;
- правовим прецедентом.

39. Система юридичних норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у рамках галузі права, називається:

- інститутом права;
- підгалуззю;
- розділом.

40. Теорія, яка пов'язує виникнення держави природженими потребами одних людей керувати, а інших – підкорятись, називається:

- теологічна;
- патріархальна;
- договірна;
- психологічна;
- органічна.

41. Правило поведінки, яке встановлюється за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і визнається та забезпечується державою, називається:

- правовий прецедент;
- нормативний договір;
- правовий звичай;
- нормативно-правовий акт.

42. Норми, що встановлюють бажану, але не обов'язкову поведінку суб'єктів, називаються:

- диспозитивні;
- імперативні;
- заохочувальні;
- рекомендаційні.

43. До первинних органів держави належать:

- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Конституційний Суд України;
- Рада національної безпеки та оборони.

44. Із названих органів перерахуйте законодавчі органи України:

- Конституційний Суд України;
- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України.

45. Повторні вибори Президента України проводяться:

- у випадку дострокового припинення повноважень Президента України;
- якщо до виборчого бюлетеня для голосування було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано;
- у випадку створення нових адміністративно-територіальних одиниць до закінчення конституційного строку повноважень Президента України.

46. Вибори Президента України призначає:

- Конституційний Суд України;
- Верховна Рада України;
- Центральна виборча комісія.

47. Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються:

- в першу неділю березня п'ятого року повноважень;
- в останню неділю березня п'ятого року повноважень;
- в першу неділю жовтня п'ятого року повноважень;
- в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень.

48. Вибори народних депутатів до Верховної Ради України проводяться за:

- мажоритарною системою;
- пропорційною системою;
- змішаною системою.

49. Вибори депутатів обласних рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше проводяться за:

- мажоритарною системою;
- пропорційною системою;
- змішаною системою.

50. *Вибори депутатів сільських рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше проводяться за:*

- мажоритарною системою;
- пропорційною системою;
- змішаною системою.

51. *Вибори депутатів селищних рад територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч проводяться за:*

- мажоритарною системою;
- пропорційною системою;
- змішаною системою

52. *Вибори депутатів міських рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше проводяться за:*

- мажоритарною системою;
- пропорційною системою;
- змішаною системою.

53. *Вибори депутатів районних у містах рад територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше проводяться за:*

- мажоритарною системою;
- пропорційною системою;
- змішаною системою.

54. *Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим проводяться за:*

- мажоритарною системою;
- пропорційною системою;
- змішаною системою.

55. *Вибори сільського голови проводяться за:*

- мажоритарною системою;
- пропорційною системою;
- змішаною системою.

56. *Вибори селищного голови проводяться за:*

- мажоритарною системою;

- пропорційною системою;
- змішаною системою.

57. *Вибори міського голови проводяться за:*

- мажоритарною системою;
- пропорційною системою;
- змішаною системою.

58. *Голосування під час проведення виборів народних депутатів проводиться у день виборів:*

- з восьмої до двадцятої години;
- з восьмої до двадцять другої години;
- з сьомої до двадцятої години;
- з сьомої до двадцять другої години.

59. *Голосування під час проведення місцевих виборів проводиться у день виборів:*

- з восьмої до двадцятої години;
- з восьмої до двадцять другої години;
- з сьомої до двадцятої години;
- з сьомої до двадцять другої години.

60. *Добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод, називається:*

- місцевим самоврядуванням;
- громадською організацією;
- об'єднанням громадян.

61. *Об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво у їхньому складі, називається:*

- політичною партією;
- виборчим блоком;
- місцевим самоврядуванням.

62. *Об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів називається:*

- виборчим блоком;
- місцевим самоврядуванням;

– громадською організацією.

63. Термін повноважень Верховної Ради України становить:

- 1 рік;
- 3 роки;
- 4 роки;
- 5 років.

64. Вкажіть вік, з якого громадянин України може бути народним депутатом України:

- 16 років;
- 18 років;
- 21 рік;
- 35 років.

65. Термін повноважень Президента України становить:

- 1 рік;
- 3 роки;
- 4 роки;
- 5 років.

66. Особлива процедура усунення Президента України з поста називається:

- інавгурація;
- імпічмент;
- імплементація.

67. Вкажіть, яка кількість народних депутатів становить конституційний склад Верховної Ради України:

- 225;
- 300;
- 400;
- 450.

68. Особа, яка претендує на посаду Президента України, повинна досягнути:

- 18 років;
- 21 рік;
- 35 років;
- 45 років.

69. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначається на:

- 1 рік;
- 3 роки;
- 4 роки;
- 5 років.

70. Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює:

- Верховна Рада України;
- Президент України;
- Кабінет Міністрів України;
- органи місцевого самоврядування.

71. Складова адміністративно-правової норми, в якій зазначені обставини (умови), з настанням чи ненастанням яких припис вступає в дію, називається:

- гіпотеза;
- диспозиція;
- санкція.

72. Норми, які приписують носіям прав та обов'язків здійснювати ті чи інші дії правового характеру, називаються:

- зобов'язальні;
- забороняючі;
- уповноважуючі;
- рекомендаційні.

73. Здатність суб'єктів реалізовувати свої права та обов'язки адміністративно-правового характеру, називається:

- адміністративна правоздатність
- адміністративна дієздатність;
- адміністративна деліктоздатність.

74. Вкажіть вік, після досягнення якого настає адміністративна відповідальність:

- 14 років;
- 16 років;
- 18 років;
- 21 рік.

75. Адміністративний арешт як адміністративне стягнення застосовується на строк до:

- 3 діб;
- 5 діб;
- 10 діб;
- 15 діб;
- 1 місяця;
- 2 місяців.

76. Адміністративне стягнення у вигляді виправних робіт призначається:

- органами внутрішніх справ (поліція);

- прокуратурою;
- судом.

77. Адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт призначається:

- органами внутрішніх справ (поліція);
- прокуратурою;
- судом.

78. Громадські роботи згідно з КУпАП призначаються на термін:

- від 10 до 50 год.;
- від 20 до 60 год.;
- від 50 до 150 год.;
- від 60 до 240 год.

79. Адміністративне стягнення у вигляді позбавлення наданого громадянину права полювання застосовується на строк до:

- 1 року;
- 2 років;
- 3 років;
- 4 років;
- 5 років.

80. Адміністративне стягнення у вигляді позбавлення наданого громадянину права керування транспортними засобами застосовується на строк до:

- 1 року;
- 2 років;
- 3 років;
- 4 років;
- 5 років.

81. Основна частина адміністративно-правової норми, в якій визначено конкретне правило поведінки, називається:

- гіпотеза;
- диспозиція;
- санкція.

82. Норми, які встановлюють можливість для виконавців діяти в межах їх приписів і наділяють їх правом вибору відповідної моделі поведінки в межах, що дозволено чинним законодавством, називаються:

- зобов'язальні;
- забороняючі;

- уповноважуючі;
- рекомендаційні.

83. Здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за порушення адміністративно-правових норм, називається:

- адміністративна правоздатність;
- адміністративна дієздатність;
- адміністративна деліктоздатність.

84. За загальним правилом адміністративне стягнення може бути накладене не пізніше як:

- через місяць з дня вчинення правопорушення;
- через 2 місяці з дня вчинення правопорушення;
- через 3 місяці з дня вчинення правопорушення;
- через 6 місяців з дня вчинення правопорушення;
- через рік з дня вчинення правопорушення;
- через 3 роки з дня вчинення правопорушення.

85. За загальним правилом при триваючому правопорушенні адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як:

- через місяць з дня вчинення правопорушення;
- через 2 місяці з дня вчинення правопорушення;
- через 3 місяці з дня вчинення правопорушення;
- через 6 місяців з дня вчинення правопорушення;
- через рік з дня вчинення правопорушення;
- через два місяці з дня його виявлення.

86. Виправні роботи згідно з КУпАП застосовуються на строк до:

- 15 діб;
- 1 місяця;
- 2 місяців;
- 3 місяців;
- 6 місяців;
- 1 року.

87. Адміністративне стягнення у вигляді адміністративного арешту може призначати:

- органи внутрішніх справ (поліція);
- прокуратура;
- суд.

88. Здатність особи мати цивільні права і нести цивільні обов'язки називається:

- цивільна правосуб'єктність;
- цивільна правоздатність;
- цивільна дієздатність.

89. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла:

- 14 років;
- 16 років;
- 18 років;
- 21 року.

90. Часткову дієздатність має особа у віці:

- до 12 років;
- до 14 років;
- до 16 років;
- до 18 років.

91. Неповну дієздатність має особа у віці:

- 8-12 років;
- 12-16 років;
- 14-18 років;
- 16-21 року.

92. Над недієздатною фізичною особою встановлюється:

- нагляд;
- опіка;
- патронаж;
- піклування.

93. Над фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена, встановлюється:

- нагляд;
- опіка;
- патронаж;
- піклування.

94. Над малолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, встановлюється:

- патронаж;
- охорона;
- опіка;
- піклування;
- нагляд.

95. Над неповнолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, встановлюється:

- патронаж;
- охорона;
- опіка;
- піклування;
- нагляд.

96. Правочини від імені недієздатної фізичної особи в її інтересах вчиняє:

- піклувальник;
- заклад, в якому особа перебуває на лікуванні;
- опікун
- орган соціального захисту.

97. Місцем відкриття спадщини визнається:

- останнє місце проживання спадкодавця;
- переважне місце проживання спадкодавця;
- нотаріальна контора за місцем знаходження майна;
- постійне місце проживання спадкоємця;
- місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, незалежно від наявності відомостей про останнє місце проживання спадкодавця.

98. Фізична особа може бути визнана обмежено дієздатною:

- органом опіки або піклування;
- судом;
- органом соціального захисту;
- медичною установою.

99. Доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене – це:

- шкода;
- реальні збитки;
- упущена вигода;

- моральна шкода;
- нікчемний правочин.

100. За договором оренди на передане орендарю майно він має право:

- оперативного управління;
- користування;
- повного господарського відання;
- володіння;
- розпорядження.

101. Дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків називається:

- зобов'язання;
- правочин;
- договір.

102. Здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та відповідати у разі їх невиконання називається:

- цивільна правосуб'єктність;
- цивільна правоздатність;
- цивільна дієздатність.

103. Дитину якого віку пасажир має право провозити з собою безплатно без права зайняття нею окремого місця:

- до 3 років;
- до 5 років;
- до 6 років;
- до 7 років.

104. Домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків називається:

- зобов'язання;
- правочин;
- договір.

105. Цивільна правоздатність у фізичної особи виникає:

- з моменту її державної реєстрації;
- у 16 років;
- у 18 років;
- у 21 рік.

106. Цивільна правоздатність у юридичної особи виникає з моменту:

- з моменту її застосування;
- розробки установчих документів;
- створення керівних органів.

107. Правові норми та інститути, що стосуються всіх цивільно-правових відносин становлять:

- загальну частину цивільного права;
- особливу частину цивільного права;
- спеціальну частину цивільного права.

108. Норми права, які регулюють окремі групи спеціальних цивільно-правових відносин становлять:

- загальну частину цивільного права;
- особливу частину цивільного права;
- спеціальну частину цивільного права.

109. Загальна позовна давність становить:

- 1 рік;
- 2 роки;
- 3 роки;
- 5 років.

110. Вкажіть договір, за яким кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар:

- купівлі-продажу;
- поставки;
- міни;
- ренти.

111. Вкажіть, скільки існує черг спадкоємців за законом:

- 3;
- 4;
- 5;
- 7.

112. Загальний строк випробування при прийнятті на роботу становить:

- 1 місяць;
- 2 місяці;
- 3 місяці;
- 6 місяців.

113. Вкажіть, протягом якого часу нез'явлення на роботу внаслідок

тимчасової непрацездатності тягне за собою розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу:

- більше 1 місяця;
- більше 3 місяців;
- більше 4 місяців;
- більше 6 місяців.

114. Вкажіть, скільки годин на тиждень становить скорочена тривалість робочого часу для працівників віком від 16 до 18 років:

- 24 години;
- 36 годин;
- 38 годин;
- 40 годин.

115. Вкажіть, на скільки годин встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується при роботі в нічний час:

- на 30 хвилин;
- на 1 годину;
- на 2 години;
- на 3 години.

116. Максимальний час перерви для відпочинку і харчування становить:

- 30 хвилин;
- 45 хвилин;
- 1 годину;
- 2 години.

117. Тривалість щорічної основної відпустки становить не менше:

- 15 днів;
- 24 днів;
- 31 дня;
- 45 днів.

118. Робота в надурочний час за погодинною системою оплати праці оплачується:

- як завжди;
- на 20% більше;
- у подвійному розмірі;
- у потрійному розмірі.

119. Вкажіть, скільки разів на місяць виплачується заробітна плата працівникам:

- 1 раз;

- не менше 2 разів;
- не менше 3 разів.

120. Строк випробування при прийнятті на роботу робітників не може перевищувати:

- 1 місяць;
- 2 місяці;
- 3 місяці;
- 6 місяців.

121. Працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за:

- 3 дні;
- тиждень;
- 2 тижні;
- місяць.

122. Вкажіть, скільки годин на тиждень не може перевищувати нормальна тривалість робочого часу працівників:

- 24 години;
- 36 годин;
- 38 годин;
- 40 годин.

123. Вкажіть, на скільки годин напередодні святкових і неробочих днів скорочується тривалість роботи працівників:

- на 30 хвилин;
- на 1 годину;
- на 2 години;
- на 3 години.

124. Вкажіть, які години відносить КЗпП до нічного часу:

- з 20 до 8 години;
- з 21 до 7 години;
- з 22 до 6 години;
- з 23 до 5 години.

125. Тривалість щотижневого безперервного відпочинку повинна бути не менш як:

- 12 годин;
- 24 години;
- 36 годин;

– 42 години.

126. Після закінчення якого строку безперервної роботи працівникам надаються щорічні основна та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік роботи:

- 6 місяців;
- 9 місяців;
- 11 місяців;
- 12 місяців.

127. Вкажіть, як оплачується робота у святковий і неробочий день за погодинною системою оплати праці:

- як завжди;
- на 20% більше;
- у подвійному розмірі;
- у потрійному розмірі.

128. Вкажіть, до досягнення якого віку дитиною жінці надається відпустка для догляду за дитиною з виплатою за ці періоди допомоги відповідно до законодавства:

- 1 року;
- 2 років;
- 3 років;
- 6 років.

129. На підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами (до пологів) тривалістю:

- до 30 днів;
- до 56 днів;
- до 70 днів;
- до 90 днів.

130. Працівникам, що стають на роботу вперше, трудова книжка оформлюється після видання наказу про прийняття на роботу не пізніше

- п'яти днів;
- одного тижня;
- одного місяця.

131. Мінімальний щоденний відпочинок між робочими днями (змінами) має становити не менше:

- 6 годин;
- 10 годин;

- 12 годин;
- 24 годин.

132. На підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами (після пологів) тривалістю:

- до 30 днів;
- до 56 днів;
- до 70 днів;
- до 90 днів.

133. Вкажіть, зі скількох частин складається Кримінальний кодекс України:

- однієї;
- двох;
- трьох;
- чотирьох.

134. Кримінальне правопорушення за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, називається:

- малозначним;
- нетяжким;
- середньої тяжкості;
- тяжким;
- особливо тяжким;
- кримінальним проступком.

135. Кримінальне правопорушення, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі, називається:

- малозначним;
- невеликої тяжкості;
- середньої тяжкості;
- тяжким;
- особливо тяжким;
- довічним.

136. Заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами, називається:

- необхідна оборона;
- крайня необхідність;
- уявна оборона.

137. Вкажіть вік, з якого за загальним правилом настає кримінальна відповідальність:

- 14 років;
- 16 років;
- 18 років;
- 21 рік.

138. Кримінальне правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі, називається:

- малозначним;
- невеликої тяжкості;
- середньої тяжкості;
- тяжким;
- особливо тяжким;
- кримінальним проступком.

139. Громадські роботи згідно з ККУ призначаються на термін:

- від 20 до 60 год.;
- від 50 до 150 год.;
- від 60 до 240 год.;
- від 100 до 300 год.

140. Кримінальне правопорушення, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років, називається:

- малозначним;
- невеликої тяжкості;
- середньої тяжкості;
- тяжким;
- особливо тяжким;
- довічним.

141. Дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного від-

вернення чи припинення посягання, називаються:

- необхідна оборона;
- крайня необхідність;
- уявна оборона.

142. Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння:

- завжди має зворотну силу;
- не має зворотної сили в часі;
- має зворотну силу, якщо та вирішить суд;
- не має зворотної дії в часі, якщо так вирішить суд;
- не має зворотної дії в часі, якщо передбачає покарання у вигляді позбавлення волі.

143. Мінімальний розмір аліментів на одну дитину становить:

- 25 % від заробітної плати;
- 50 % від заробітної плати;
- не менше 25 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку;
- не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

144. Шлюбний вік для чоловіка встановлюється у:

- 15 років;
- 16 років;
- 17 років;
- 18 років.

145. Вкажіть, після спливу якого часу від дня подання особами заяви реєструється шлюб:

- негайно;
- 15 днів;
- 1 місяця;
- 2 місяців.

146. Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею:

- 14 років;
- 16 років;
- 18 років;
- 21 року.

147. Шлюбний вік для жінки встановлюється у:

- 15 років;
- 16 років;
- 17 років;
- 18 років.

148. Вкажіть, після спливу якого часу від дня подання заяви державний орган реєстрації актів цивільного стану виносить постанову про розірвання шлюбу:

- негайно;
- 15 днів;
- 1 місяця;
- 2 місяців.

149. Вкажіть вік, з якого громадяни здійснюють право на одержання жилого приміщення:

- 14 років;
- 16 років;
- 18 років;
- 21 рік.

150. При наданні жилих приміщень не допускається заселення однієї кімнати особами різної статі, (крім подружжя) старшими за:

- 6 років;
- 9 років;
- 14 років;
- 16 років.

151. Документ, який є єдиною підставою для вселення в надане жиле приміщення в будинку державного або громадського житлового фонду називається:

- свідоцтво на право власності;
- договір найму;
- договір купівлі-продажу;
- ордер на жиле приміщення;
- довідка Бюро технічної інвентаризації.

152. Максимальний строк довгострокової оренди земельної ділянки становить:

- 10 років;
- 25 років;
- 50 років;
- 100 років.

153. Максимальний строк короткострокової оренди земельної ділянки становить:

- 1 рік;
- 3 роки;
- 5 років;
- 10 років.

154. Відповідно до Конституції України пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від:

- прожиткового мінімуму, встановленого органами місцевого самоврядування;
- прожиткового мінімуму, встановленого міжнародно-правовими актами;
- мінімальної заробітної плати;
- прожиткового мінімуму, встановленого законом;
- достатнього життєвого рівня;
- нормального життєвого рівня.

155. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у солідарній системі виплата пенсій здійснюється за рахунок коштів:

- виключно загального фонду Державного бюджету;
- виключно спеціального фонду Державного бюджету;
- Пенсійного фонду;
- фонду загальнообов'язкового державного соціального забезпечення;
- фонду Державного майна України;
- виключно за рахунок коштів пенсіонерів;
- немає правильної відповіді.

156. Затвердження загальнодержавних програм соціального розвитку відноситься до повноважень:

- Міністерства праці і соціальної політики України;
- Кабінету Міністрів України;
- Верховної Ради України;
- обласних державних адміністрацій;
- Президента України;
- органів місцевого самоврядування;
- органів регіонального самоврядування.

157. Вкажіть, у яких закладах охорони здоров'я, відповідно до Конституції України, медична допомога надається безоплатно:

- виключно у державних закладах;
- виключно у комунальних закладах;
- у державних і комунальних закладах;
- у державних та комунальних закладах, за виключенням спеціалізованих інститутів;
- виключно в акредитованих державних закладах ;
- виключно у соціальних закладах охорони здоров'я;
- у всіх без винятку закладах охорони здоров'я.

158. Найвищим судовим органом у системі судоустрою є:

- Верховний Суд;
- Конституційний Суд України;
- Вищий Господарський Суд України;
- Вищий Адміністративний Суд України;
- Міжнародний Суд з прав людини.

159. Рішення Конституційного Суду України:

- є остаточним і не може бути оскарженим;
- може бути оскарженим до Верховного Суду ;
- може бути оскарженим до Міжнародного Суду.

160. Юрисдикція суду поширюється на:

- усі цивільні правовідносини;
- деліктні правовідносини;
- правовідносини у сфері судочинства;
- зобов'язальні правовідносини;
- на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення

161. Конституційний Суд України складається з:

- 6 суддів;
- 9 суддів;
- 12 суддів;
- 18 суддів;
- 21 судді.

162. Суддя Конституційного Суду України призначається на:

- 3 роки;
- 5 років;

- 6 років;
- 9 років;
- 10 років.

163. Продовжте твердження: голова Конституційного Суду України:

- призначається Президентом України;
- призначається Верховною Радою України;
- обирається з'їздом суддів України;
- обирається зі складу суддів Конституційного Суду України.

164. Строк повноважень голови Конституційного Суду України становить:

- 1 рік;
- 3 роки;
- 5 років;
- 6 років;
- 9 років.

165. Строк повноважень Генерального прокурора України становить:

- 1 рік;
- 3 роки;
- 6 років;
- 7 років;
- 10 років.

166. При здійсненні своїх цивільних прав особа:

- має здійснювати цивільні права у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства
- не може відмовитись від свого майнового права
- не може мати кілька місць проживання;
- може бути примушена до вчинення дій, які не є обов'язковими для неї;

167. Моральна шкода, зокрема, полягає:

- у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.
- в упущеній вигоді;
- у сплаті неустойки

168. Якщо особа визнана обмежено дієздатною:

- вона може самостійно вчиняти дрібні побутові правочини;

- над нею встановлюється опіка;
- опікун відповідає за шкоду, завдану обмежено дієдатною особою іншій особі;
- її цивільна дієдатність не підлягає поновленню.

169. Опікун або піклувальник може бути призначений:

- органом опіки та піклування;
- навчальним закладом, у якому перебуває особа, щодо якої не призначено опікуна або піклувальника;
- закладом охорони здоров'я;
- закладом соціального захисту населення.

170. Малолітня особа самотійно:

- здійснює особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- здійснює майнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- відповідає за завдану нею моральну шкоду;
- відповідає за завдану нею моральну шкоду.

171. Майном згідно з Цивільним кодексом України є:

- майнові права;
- послуги;
- результати інтелектуальної діяльності;
- інформація.

172. Нікчемним є правочин, якщо:

- його недійсність встановлена законом;
- сторони відмовилися від нього;
- одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом;
- сторони неоднаково тлумачать його зміст.

173. Договір є укладеним, якщо:

- сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору;
- сторони визнали необхідність договору для них;
- сторони обмінялися пропозиціями щодо укладення договору;

- сторони підписали протокол про наміри щодо укладення договору.

174. Договір може бути розірваний:

- якщо має місце істотна зміна обставин;
- якщо його укладення пов'язане з корупційним діянням, що встановлено судом;
- у будь-якому випадку;
- якщо він є фіктивним.

175. Шкода, завдана фізичною особою, цивільна дієдатність якої обмежена:

- відшкодовується нею на загальних підставах;
- відшкодовується її піклувальником у повному обсязі;
- відшкодовується нею і її піклувальником у повному обсязі;
- не відшкодовується.

176. Не відноситься до способів відшкодування шкоди:

- неустойка.
- передача речі того ж роду і такої ж якості;
- поладження пошкодженої речі;
- відшкодування завданих збитків;

177. Особа, яка незаконно набула майно:

- зобов'язана повернути його в натурі та відшкодувати шкоду незалежно від строку володіння та користування;
- зобов'язана повернути його в натурі без відшкодування завданої шкоди незалежно від строку володіння та користування;
- зобов'язана його викупити у власника;
- не зобов'язана його повернути в натурі та відшкодувати шкоду, якщо сплив строк набувальної давності.

178. Відшкодування шкоди НЕ може бути правовим наслідком:

- удаваного правочину.
- вчинення правочину під впливом обману;
- вчинення правочину під впливом насильства;
- вчинення правочину під впливом тяжкої обставини;

179. Субсидіарна відповідальність означає:

- поряд з відповідальністю боржника додаткову відповідальність іншої особи;
- боржник відповідає за порушення зобов'язання іншими особами, на яких було покладено його виконання;

1. Из наведених нижче функцій держави вкажіть ті, які відносяться до внутрішніх:

- соціальна;
- оборони держави;
- торговельно-економічна;
- культурно-освітня;
- правоохоронна;
- підтримання загального миру.

2. Перерахуйте форми державного політичного режиму:

- монархія;
- авторитаризм;
- республіка;
- диктатура;
- федерація;
- унітарна держава.

3. Из перелічених функцій права вкажіть ті, які відносяться до спеціально-юридичних:

- інформативна;
- регулятивна;
- охоронна;
- виховна.

4. Назвіть структурні елементи системи права України:

- судова практика;
- юридичний прецедент;
- форма права;
- правосвідомість;
- інститут права;
- правова поведінка;
- галузь права.

5. Ознаки, за якими будь-яка організація відрізняється від держави:

- виступає офіційним представником усього суспільства;

– кожен із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати обов'язок у рівній частці;

– кожен із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу у повному обсязі.

II рівень

- вирішує загальносуспільні справи;
- може видавати закони;
- виступає представником частини населення;
- характеризується суверенітетом;
- вирішує справи, що стосуються, як правило, лише частини населення;
- може встановлювати загально-обов'язкові для всього населення правила поведінки.

6. Форма держави характеризується такими складовими:

- державний устрій;
- парламентська республіка;
- унітарна держава;
- державний режим;
- імперія;
- дуалістична монархія;
- державне правління.

7. Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України приймається Верховною Радою України у випадках:

- складення повноважень за особистою заявою;
- порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності;
- невходження народного депутата України, обраного від політичної партії, до складу депутатської фракції цієї політичної партії;
- виходу народного депутата із складу депутатської фракції;
- виїзду народного депутата за межі України.

8. Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України

приймається Верховною Радою України у випадках:

- припинення громадянства народного депутата України;
- порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності;
- невходження народного депутата України, обраного від політичної партії, до складу депутатської фракції цієї політичної партії;
- виходу народного депутата України із складу депутатської фракції;
- виїзду народного депутата України на постійне проживання за межі України.

9. Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України приймається судом у випадках:

- припинення повноважень у випадку смерті;
- порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності;
- невходження народного депутата України, обраного від політичної партії, до складу депутатської фракції цієї політичної партії;
- складення повноважень за особистою заявою;
- виїзду народного депутата за межі України.

10. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить:

- народним депутатам України;
- Конституційному Суду України;
- Президентові України;
- Верховному Суду України;
- Вищому Адміністративному Суду України.

11. Верховна Рада України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України за пропозицією:

- коаліції депутатських фракцій;
- Президента України;
- Конституційного Суду України;

- однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України;
- Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

12. До повноважень Верховної Ради України належить:

- контроль за виконанням Державного бюджету;
- прийняття рішень про визнання іноземних держав;
- забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності;
- виконання загальнодержавних програм охорони довкілля;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики.

13. До повноважень Верховної Ради України належить:

- оголошення за поданням Ради національної безпеки і оборони України стану війни;
- заслуховування щорічних послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- призначення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою;
- виконання загальнодержавних програм охорони довкілля;
- призначення на посаду Голови Рахункової палати.

14. Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України у випадку:

- якщо протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій;
- якщо дострокового припинення повноважень Верховної Ради України вимагає парламент Європейського Союзу або Генеральна Асамблея ООН;
- якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;
- якщо Верховна Рада України два рази підряд відхиляє Програму діяльності Кабінету Міністрів України;

– якщо Верховна Рада України три рази підряд не зможе подолати вето Президента України.

15. Офіційним оприлюдненням результатів виборів Президента України вважається їх оприлюднення у таких періодичних виданнях:

- «Голос України»;
- «Юридична газета»;
- «Відомості Верховної Ради України».
- «Вісник Конституційного Суду України»;
- «Урядовий кур'єр».

16. В Україні не мають права голосу:

- іноземці;
- особи без громадянства;
- громадяни, що працюють за кордоном;
- громадяни, що відбувають покарання в установах кримінально-виконавчої системи;
- громадяни, що знаходяться на лікуванні у психіатричних лікувальних закладах.

17. Питання про зміну території України вирішує:

- Верховний Суд України;
- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Конституційний Суд України;
- всеукраїнський референдум;
- Кабінет Міністрів України.

18. Суб'єкти правовідносин які належать до індивідуальних:

- державні органи;
- іноземні громадяни;
- трудові колективи;
- громадяни України.

19. Вкажіть обставини, що обтяжують адміністративну відповідальність:

- вчинення правопорушення неповнолітнім;
- вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин;
- вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року;

– вчинення правопорушення в стані сп'яніння.

20. Вкажіть, які з нижченаведених суб'єктів відносяться до колективних:

- державні органи;
- іноземні громадяни;
- трудові колективи;
- громадяни України.

21. До джерел адміністративного права відноситься:

- Конституція України;
- КУпАП;
- рішення судів загальної юрисдикції;
- ухвали Конституційного Суду України.

22. Вкажіть обставини, що пом'якшують адміністративну відповідальність:

- вчинення правопорушення неповнолітнім;
- вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин;
- вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року;
- вчинення правопорушення в стані сп'яніння.

23. Протягом якого часу з моменту передання непродовольчого товару покупець має право обміняти його у місці купівлі або інших місцях, оголошених продавцем, на аналогічний товар інших розміру, форми, габариту, фасону, комплектації тощо:

- 7 днів;
- 14 днів;
- 1 місяця;
- 3 місяців.

24. Фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право:

- самостійно вчиняти цивільні правочини;
- самостійно розпоряджатися своїми доходами;
- самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної діяльності;

– розпоряджатися вкладом внесеним іншими особами на її ім'я;
– вчиняти правочини щодо нерухомого майна.

25. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років, у разі якщо вона:

– працює за трудовим договором,
– є опікуном;
– є піклувальником;
– є сиротою;
– аписана матір'ю або батьком дитини;
– займається трудовою діяльністю неофіційно.

26. Піклування встановлюється над:

– неповнолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування;
– неповнолітніми особами, які мають одного із батьків;
– фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена;
– фізичними особами, цивільна дієздатність яких припинена;
– психічно хворими;
– інвалідами.

27. Суд встановлює опіку над:

– фізичною особою в разі обмеження її цивільної дієздатності;
– фізичною особою в разі визнання її недієздатною;
– малолітньою особою, яка позбавлена батьківського піклування;
– неповнолітньою особою, яка позбавлена батьківського піклування;
– повнолітньою особою, яка самостійно не може реалізувати свої права.

28. Договір найму житла, якщо у договорі строк не обумовлений, укладається на:

– 1 рік;
– 2 роки;
– 3 роки;
– 5 років.

29. Неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання називається:

– штраф;
– проценти;
– пеня;
– гарантія.

30. Якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Вкажіть, який строк від дня пред'явлення вимоги боржник повинен виконати такий обов'язок:

– 3 дні;
– 5 днів;
– 7 днів;
– 14 днів.

31. Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини протягом:

– 1 року;
– 2 років;
– 3 років;
– 5 років.

32. Вкажіть, протягом якого часу від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про повернення позики вона має бути повернена позичальником, якщо договором не встановлений строк її повернення або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги:

– 14 днів;
– 30 днів;
– 3 місяців;
– 6 місяців.

33. Неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання називається:

– штраф;
– проценти;
– пеня;
– гарантія.

34. Фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо в місці її

постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом:

- 1 року;
- 2 років;
- 3 років;
- 5 років.

35. Грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторів боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання називається:

- гарантія;
- порука;
- завдаток.

36. Договір, за яким одна сторона передає другій стороні у власність майно, а платник взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві певну грошову суму, називається:

- купівлі-продажу;
- поставки;
- оренди;
- ренти.

37. Договір, за яким одна сторона передає у власність другій стороні грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а інша зобов'язується повернути таку ж суму грошових коштів або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості, називається:

- купівлі-продажу;
- поставки;
- оренди;
- позики.

38. Спадкоємство за законом має місце у випадках:

- визнання заповіту недійсним ;
- якщо заповітом охоплено не все майно спадкодавця;
- спадкової трансмісії;
- спливу строку дії заповіту;
- заповідального відказу.

39. Право на обов'язкову частку у спадщині мають:

- повнолітні діти;
- батьки;

- неповнолітні діти;
- непрацездатна дружина;
- дружина.

40. Вкажіть, який строк встановлюється для прийняття спадщини з часу відкриття спадщини:

- 1 місяць;
- 3 місяці;
- 6 місяців;
- 12 місяців.

41. Вкажіть, після закінчення якого строку з часу відкриття спадщини видається свідоцтво про право на спадщину спадкоємцям:

- 1 місяця;
- 3 місяців;
- 6 місяців;
- 12 місяців.

42. У другу чергу на спадкування за законом має право:

- батьки спадкодавця;
- рідні брати та сестри спадкодавця;
- діти спадкодавця;
- рідні дід та баба спадкодавця.

43. У третю чергу на спадкування за законом має право:

- рідні дядько та тітка спадкодавця;
- рідні брати та сестри спадкодавця;
- інші родичі спадкодавця;
- рідні дід та баба спадкодавця.

44. У четверту чергу на спадкування за законом має право:

- рідні дядько та тітка спадкодавця;
- рідні брати та сестри спадкодавця;
- рідні дід та баба спадкодавця;
- інші родичі спадкодавця;
- особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.
- особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як три роки до часу відкриття спадщини.

45. У п'яту чергу на спадкування за законом має право:

- рідні дядько та тітка спадкодавця;
- рідні брати та сестри спадкодавця;

- рідні дід та баба спадкодавця;
- особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини;
- інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно.

46. Спадщина відкривається внаслідок:

- оголошення особи померлою;
- визнання особи безвісно відсутньою;
- визнання особи недієздатною;
- визнання особи обмежено дієздатною;
- смерті особи;
- встановлення над особою опіки;
- встановлення над особою піклування.

47. Спадкування здійснюється за:

- договором;
- законом;
- рішенням суду;
- заповітом;
- рішенням органів державної влади;
- рішенням органів місцевого самоврядування;
- всі відповіді правильні.

48. Часом відкриття спадщини є:

- день смерті спадкодавця;
- день визнання особи обмежено дієздатною;
- день визнання особи безвісно відсутньою;
- день, з якого спадкодавець оголошується померлим;
- день визнання особи недієздатною;
- всі відповіді правильні;
- правильна відповідь відсутня.

49. Вкажіть, на який строк власник має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди, для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, виробничих аварій, а також інших обставин:

- до 1 місяця;
- до 2 місяців;
- до 3 місяців;
- до 6 місяців.

50. Вкажіть, не пізніше якого строку, з дня вчинення проступку може бути

накладене дисциплінарне стягнення власником або уповноваженим ним органом до працівника:

- 1 місяця;
- 2 місяців;
- 3 місяців;
- 6 місяців.

51. Вкажіть, не пізніше якого строку, з дня виявлення, застосовується дисциплінарне стягнення власником або уповноваженим ним органом до працівника:

- 1 місяця;
- 2 місяців;
- 3 місяців;
- 6 місяців.

52. Крім загальної перерви для відпочинку й харчування додаткові перерви для годування дитини надаються жінкам, що мають дітей віком:

- до 3 місяців;
- до 6 місяців;
- до 1 року;
- до 1,5 року.

53. Вкажіть, який із перелічених органів встановлює розмір мінімальної заробітної плати:

- місцеві державні адміністрації;
- Міністерство праці та соціальної політики України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Президент України.

54. Дія колективного договору поширюється:

- на усіх працівників, що працюють у роботодавця;
- тільки на членів профспілки;
- тільки на тих працівників, які працювали на момент укладення колективного договору.

55. Вкажіть, скільки видів співучасників існує за ККУ:

- 2;
- 3;
- 4;
- 5;

- 6;
- 7.

56. Вкажіть, на який строк встановлюється покарання у виді виправних робіт згідно з ККУ:

- від 1 місяця до 1 року;
- від 3 місяців до 2 років;
- від 6 місяців до 2 років;
- від 1 року до 3 років.

57. Вкажіть, скільки видів злочинів залежно від ступеня тяжкості визначено в ККУ:

- 2;
- 3;
- 4;
- 5;
- 6;
- 7.

58. Вкажіть, скільки видів покарань існує за ККУ:

- 5;
- 7;
- 10;
- 12;
- 15;
- 21.

59. Вкажіть, які з нижче наведених покарань відносяться до додаткових:

- арешт;
- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- конфіскація майна.

60. Особа у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

- 2 роки;
- 3 роки;
- 5 років;
- 8 років;
- 10 років;
- 15 років.

61. Особа у разі засудження до покарання у виді обмеження волі звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

- 2 роки;
- 3 роки;
- 5 років;
- 8 років;
- 10 років;
- 15 років.

62. Особа у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

- 2 роки;
- 3 роки;
- 5 років;
- 8 років;
- 10 років;
- 15 років.

63. Особа у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

- 2 роки;
- 3 роки;
- 5 років;
- 8 років;
- 10 років;
- 15 років.

64. Особа у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин звільняється від відбування покарання, якщо з дня

– від 1 до 3 років;

набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

- 2 роки;
- 3 роки;
- 5 років;
- 8 років;
- 10 років;
- 15 років.

65. Вкажіть, які з нижче наведених покарань можуть застосовуватися як основні та додаткові:

- арешт;
- штраф;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- конфіскація майна.
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

66. Покарання у виді арешту встановлюється на строк:

- до 15 діб;
- до 1 місяця;
- від 1 до 3 місяців;
- від 1 до 6 місяців.
- до 10 років;
- до 15 років.

67. Відповідно до ККУ позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк:

- від 1 до 2 років;
- від 1 до 3 років;
- від 1 до 5 років;
- від 2 до 3 років;
- від 2 до 5 років;
- від 3 до 5 років.

68. Відповідно до ККУ позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як додаткове покарання на строк:

- від 1 до 2 років;

- від 1 до 5 років;
- від 2 до 3 років;
- від 2 до 5 років;
- від 3 до 5 років.

військовослужбовців або три дні виправних робіт;

- чотири години громадських робіт;
- шість годин громадських робіт;

69. Покарання у виді обмеження волі встановлюється на строк:

- до 15 діб;
- до 1 місяця;
- від 1 до 3 місяців;
- від 1 до 6 місяців;
- від 1 до 3 років;
- від 1 до 5 років;
- від 3 до 10 років;
- до 15 років.

70. Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби на строк:

- від 1 до 3 місяців;
- від 1 до 6 місяців;
- від 3 до 6 місяців;
- від 6 місяців до 1 року;
- від 6 місяців до 2 років;
- від 6 місяців до 3 років.

71. Відповідно до ККУ одному дню позбавлення волі відповідають:

- один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту;
- два дні тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту;
- три дні тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту;
- один день обмеження волі;
- два дні обмеження волі;
- три дні обмеження волі.

72. Відповідно до ККУ одному дню позбавлення волі відповідають:

- один день службового обмеження для військовослужбовців або один день виправних робіт;
- два дні службового обмеження для військовослужбовців або два дні виправних робіт;
- три дні службового обмеження для

– вісім годин громадських робіт.

73. За загальним правилом умовно-дестрокове звільнення від відбування покарання за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також за необережний тяжкий злочин може бути застосоване після фактичного відбуття засудженням:

- не менше однієї третини строку покарання, призначеного судом;
- не менше половини строку покарання, призначеного судом;
- не менше двох третин строку покарання, призначеного судом;
- не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом.

74. За загальним правилом умовно-дестрокове звільнення від відбування покарання за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-дестроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженням:

- не менше однієї третини строку покарання, призначеного судом;
- не менше половини строку покарання, призначеного судом;
- не менше двох третин строку покарання, призначеного судом;
- не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом.

75. За загальним правилом умовно-дестрокове звільнення від відбування покарання за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані

алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі. може бути застосоване після фактичного відбуття засудженням:

- не менше однієї третини строку покарання, призначеного судом;
- не менше половини строку покарання, призначеного судом;
- не менше двох третин строку покарання, призначеного судом;
- не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом.

76. Вкажіть, з якого віку учасник сімейних відносин має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу:

- 12 років;
- 14 років;
- 16 років;
- 18 років.

77. Батьки (за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу) зобов'язані утримувати повнолітніх дітей, якщо вони продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, до досягнення:

- до 17 років;
- до 18 років;
- до 21 року;
- до 23 років.

78. Вкажіть, яка норма загальної площі встановлюється в Україні на одну особу:

- 10 м²;
- 13,65 м²;
- 14,55 м²;
- 21 м².

79. Вкажіть, протягом якого часу при тимчасовій відсутності наймача або членів його сім'ї за ними зберігається жиле приміщення:

- 6 місяців;

- 1 року;
- 2 років;
- 3 років.

80. Вкажіть, яка норма жилої площі встановлюється в Україні на одну особу:

- 10 м²;
- 13,65 м²;
- 14,55 м²;
- 21 м².

81. Назвіть елементи системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»:

- солідарна система;
- субсидіарна система;
- пропорційна система;
- мажоритарна система;
- диференційна система;
- накопичувальна система пенсійного страхування;
- система абсолютного страхування.

82. Назвіть елементи системи накопичувального пенсійного забезпечення відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»:

- система недержавного пенсійного забезпечення;
- субсидіарна система;
- пропорційна система;
- мажоритарна система;
- солідарна система;
- накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- диференційна система.

83. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» система недержавного пенсійного забезпечення базується на засадах:

- загальнообов'язкової участі всіх суб'єктів;
- добровільної участі громадян;
- обов'язкової участі роботодавців;
- добровільної участі роботодавців;

- обов'язкової участі роботодавців державної форми власності;
- обов'язкової участі роботодавців – резидентів України;
- обов'язкової участі роботодавців – іноземних громадян.

84. Кількісний склад Верховного Суду України становить:

- 9 суддів;
- 18 суддів;
- 20 суддів;
- 25 суддів;
- 48 суддів;
- 84 суддів.
- не більше 200 суддів

85. Право звільнити з посади суддю має:

- орган, який його обрав;
- орган, який його призначив;
- голова відповідного суду;
- Вища рада правосуддя;
- Міністр юстиції України;
- Генеральний прокурор України.

86. Строковими є повноваження суддів:

- міжрайонних судів;
- Вищого господарського суду України;
- які розглядають виключно цивільні позови;
- Конституційного Суду України;
- Верховного Суду;
- військових спеціалізованих судів.

87. Відповідно до Конституції України суди створюються:

- Верховною Радою України;
- Верховним Судом ;
- Конституційним Судом України;
- народом;
- Законом, проект якого вносить до ВРУ Президент України;
- з'їздом суддів України;
- Кабінетом Міністрів України.

88. Вкажіть способи обрання та призначення суддів судоустрою :

- призначення Верховним Судом ;
- призначення Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя;
- призначення Верховною Радою України;

- обрання з'їздом суддів;
- обрання Верховною Радою України;
- обрання Президентом України;
- обрання Головою Верховної Ради України.

89. Суддею Конституційного Суду України може бути:

- громадянин України, який досяг 21-річного віку;
- громадянин України, який досяг 25-річного віку;
- громадянин України, який досяг 30-річного віку;
- громадянин України, який досяг 35-річного віку;
- громадянин України, який досяг 40-річного віку;
- громадянин України, який досяг 45-річного віку.

90. Оберіть правильні відповіді:

Різновидами теорій, що пояснюють виникнення держави вважають:

- теологічну;
- договірну;
- родову;
- комп'ютерну;
- групову;
- індивідуальну.

91. Оберіть правильні відповіді:

До передумов виникнення держави відносять:

- великий розподіл праці;
- наявність суспільної влади;
- поява приватної власності та майнової нерівності;
- наявність примусу у первісному суспільстві.

92. Оберіть правильні відповіді:

Люди в конкретній державі можуть існувати як

- іноземці;
- особи без громадянства;
- як члени роду, племені;
- як дородова спільність людей.

93. Оберіть правильні відповіді:

До внутрішніх ознак суверенітету відносять

- верховенство влади;
- неподільність влади;
- українські політичні партії;
- громадські організації.

94. Оберіть правильні відповіді:

До зовнішніх ознак суверенітету відносять

- незалежність;
- рівноправність;
- вседозволеність;
- підпорядкованість.

95. Оберіть правильні відповіді:

До внутрішніх функцій держави належать

- економічна;
- охорони і захисту усіх форм власності;
- оборона країни;
- боротьба за мирне співіснування держави.

96. Оберіть правильні відповіді:

До зовнішніх функцій належать:

- співробітництво з іншими суб'єктами міжнародних відносин;
- захист державного суверенітету;
- охорони правопорядку, прав і свобод людини і громадянина;
- соціального обслуговування населення.

97. Оберіть правильні відповіді:

Структуру механізму держави становлять

- апарат держави;
- державні підприємства і установи;
- трудові колективи;
- політичні партії.

98. Оберіть правильні відповіді:

Орган держави це

- структурно організований колектив державних службовців;
- утворений на законних підставах для виконання завдань і функцій держави;
- народ країни;
- сама держава.

99. Оберіть правильні відповіді:

Залежно від забезпечення державної безпеки чи правопорядку, розрізняють такі види органів держави

- Збройні Сили та інші військові формування;
- правоохоронні органи держави;
- апарат держави;
- механізм держави.

100. Оберіть правильні відповіді:

Назвіть види форм правління

- монархія;
- республіка;
- імперія;
- федерація.

101. Оберіть правильні відповіді:

Виділіть особливості парламентської республіки

- глава держави президент, обирається парламентом;
- уряд формується з представницьких партій, що одержали більшість в парламенті;
- президент є главою уряду і здійснює виконавчу владу;
- глава держави президент, обирається всенародно.

102. Оберіть правильні відповіді:

Виділіть особливості конфедерації

- добровільне об'єднання самостійних держав;
- нестійка форма об'єднання, яка з часом розпадається;
- складана держава, яка включає головну державу (метрополію) та її колонії;
- єдина держава, частини якої мають ознаки державності.

103. Оберіть правильні відповіді:

До системи органів внутрішніх справ входять:

- Міністерство внутрішніх справ України;
- Національна поліція України;
- Національна гвардія України;
- слідчі апарати;
- прокуратура;
- Служба Безпеки України.

104. Оберіть правильні відповіді:

Органи внутрішніх справ забезпечують реалізацію

- правопорядку;
- особисту безпеку громадян;

- представляють інтереси в суду;
- розголошують відомості про особисте життя людини.

105. Оберіть правильні відповіді:

Одній із форм державного правління «монархії» властиві такі юридичні ознаки

- безстроковість влади;
- влада передається у спадок;
- влада залежить від населення;
- владу здійснює представницький загальнонаціональний орган влади (парламент).

106. Оберіть правильні відповіді:

Різновидами антидемократичного режиму є:

- расистський режим;
- фашистський режим;
- ліберально-демократичний;
- національно-демократичний.

107. Оберіть правильні відповіді:

У яких відповідях правильно названо форми (джерела) права?

- акт;
- правовий звичай;
- правила суспільного життя
- правовий прецедент.

108. Оберіть правильні відповіді:

Ознакою права є:

- формальна визначеність;
- сутність;
- вседозволеність;
- загальнообов'язковість;
- вольовий характер
- апарат держави.

109. Оберіть правильні відповіді:

Ознакою права є:

- формальна визначеність;
- сутність;
- вседозволеність.
- забезпечується державним примусом;
- встановлене державою;
- безстроковість влади.

110. Оберіть правильні відповіді:

Елементами системи права є:

- інститут права;
- санкція;

- розділ права;
- галузь права;
- гіпотеза;
- правовий звичай;
- преамбула.

111. Оберіть правильні відповіді:

Елементами системи права є:

- норма права;
- підгалузь права;
- правовідносини;
- правова система;
- диспозиція;
- санкція;
- юридична відповідальність.

112. Оберіть правильні відповіді:

Видами нормативно-правових актів є:

- закон;
- вирок;
- наказ;
- звіт;
- санкція.

113. Оберіть правильні відповіді:

Видами нормативно-правових актів є:

- ухвала;
- вирок;
- гіпотеза;
- указ;
- диспозиція.

114. Оберіть правильні відповіді:

Елементами складу правопорушення є

- суб'єкт;
- зміст;
- об'єкт;
- гіпотеза;
- юридичний факт;
- закон.

115. Оберіть правильні відповіді:

Елементами складу правопорушення є

- суб'єкт;
- об'єктивна сторона;
- санкція;
- гіпотеза;
- зміст;
- вирок.

116. Оберіть правильні відповіді:

Елементами правової норми є

- диспозиція;
- санкція;
- об'єкт;
- закон;
- зміст.

117. Оберіть правильні відповіді:

Елементами правової норми є

- диспозиція;
- зміст;
- інститут права;
- гіпотеза;
- об'єкт.

118. Оберіть правильні відповіді:

Ознаками правопорушення є

- протиправність;
- караність;
- відомчість;
- підсудність;
- підзвітність.

119. Оберіть правильні відповіді:

Кому в державі належить обов'язок захищати та охороняти життя людини?

- органам внутрішніх справ;
- органам охорони здоров'я;
- державі;
- поліції.

120. Оберіть правильні відповіді:

До основних ознак унітарної держави належать

- єдина конституція;
- єдине громадянство і єдина державна символіка;
- наявність двопалатного парламенту;
- допускається подвійне громадянство.

121. Оберіть правильні відповіді:

До основних рис держави, що відрізняють її від інших соціальних організацій відносять:

- суверенітет;
- територія;
- апарат управління і примусу;
- загальнообов'язковість;
- формальна визначеність.

122. Оберіть правильні відповіді:

Суверенітет держави це:

- верховенство державної влади;

- самостійність державної влади;
- повновладдя народу;
- незалежність державної влади
- загальнообов'язковість.

123. Оберіть правильні відповіді:

Історичний тип держави це:

- сукупність найбільш важливих рис держави певної суспільно-економічної формації;
- має єдину соціально-класову сутність;
- політична система суспільства;
- міжнародна незалежність і правосуб'єктність.

124. Оберіть правильні відповіді:

Під терміном держава розуміється:

- політико-правова організація влади певної частини населення або всього населення;
- має свій апарат управління і здатна за допомогою права робити свої веління загальнообов'язковими для населення всієї країни;
- сукупність установ, підприємств, організацій.
- спеціальний апарат примусу, що забезпечує панування одного класу над іншим.

125. Оберіть правильні відповіді:

В залежності від історичного типу суспільства виділяють такі типи держави:

- рабовласницький;
- буржуазний;
- громадянський;
- феодалний;
- соціальний.

126. Оберіть правильні відповіді.

Умовами прийняття до громадянства України є:

- подання декларації про відсутність іноземного громадянства або зобов'язання припинити іноземне громадянство;
- визнання і дотримання Конституції України та законів України;
- проживання в Україні протягом 1 року;
- сплата податків.

127. Оберіть правильні відповіді.

Формами безпосередньої демократії є:

- засідання Кабінету Міністрів України;
- сесії Верховної Ради України;
- референдум;
- вибори.

128. Оберіть правильні відповіді

Громадянство України набувається:

- за народженням;
- за територіальним походженням;
- унаслідок екстрадиції;
- за заявою особи

129. Оберіть правильні відповіді.

Всеукраїнський референдум призначається:

- Верховною Радою України;
- Президентом України;
- Кабінетом Міністрів України;
- Центральною виборчою комісією;
- Конституційним Судом України.

130. Оберіть правильні відповіді.

Закони та інші нормативно-правові акти мають зворотну дію в часі

- у випадку, коли вони пом'якшують відповідальність особи;
- у випадку, коли вони скасовують відповідальність особи;
- у випадку, коли вони посилюють відповідальність особи;
- у випадку коли встановлюють злочинність діяння.

131. Оберіть правильні відповіді.

До центральних органів виконавчої влади належать:

- міністерства;
- державні комітети;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України.

132. Оберіть правильну відповідь.

Конституцію України було прийнято:

- 26 червня 1996 року;
- 28 червня 1991 року;
- 28 червня 1996 року;
- 8 грудня 2004 року.

133. Оберіть правильну відповідь.

За способом прийняття Конституція України є:

- народною;

- дарованою;
- октройованою;
- змішаною.

134. Оберіть правильну відповідь.

Право обирати представницькі органи влади належить:

- громадянам України, які досягли 21 року;
- іноземцям, які перебувають в Україні на законних підставах;
- особам без громадянства;
- громадянам України, які досягли 18 років

135. Оберіть правильну відповідь.

За порядком внесення змін, Конституція України:

- гнучка;
- жорстка;
- змішана;
- писана.

136. Оберіть правильні відповіді.

Визначте, які документи підтверджують громадянство України:

- паспорт громадянина України;–
- тимчасове посвідчення громадянина України;
- декларація про відсутність іноземного громадянства;
- свідоцтво члена наукової експедиції;

137. Оберіть правильну відповідь.

Конституція України містить:

- преамбули та 15 розділів;
- 15 розділів;
- 20 розділів;
- 15 розділів та Перехідні положення

138. Оберіть правильні відповіді.

Державними символами України є:

- Державний прапор України;
- національна грошова одиниця;
- Державний Герб України;
- державна мова.

139. Оберіть правильні відповіді.

Конституційне право України:

- самостійна галузь права;
- провідна галузь національної системи права;

- підгалузь державного права;
- галузь приватного права;
- інститут кримінального права.

140. Оберіть правильні відповіді.

Джерелами конституційного права

України є:

- Декларація про державний суверенітет України;
- чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- документи, які підтверджують громадянство України;
- документи, які подаються для реєстрації політичної партії

141. Оберіть правильні відповіді.

Державний контроль за діяльністю політичних партій здійснюють:

- народ України;
- Міністерство юстиції України;
- Центральна виборча комісія;
- Президент України

142. Оберіть правильну відповідь.

Прокуратуру України очолює:

- Верховний прокурор України;
- Голова Верховного Суду України;
- Генеральний прокурор України;
- Головний прокурор України.

143. Оберіть правильну відповідь.

Генеральний прокурор України, призначається на посаду:

- Верховною Радою України;
- за згодою Президента України Верховною Радою України;
- Президентом України, за згодою Верховної Ради України.

144. Оберіть правильну відповідь.

Прокуратуру України очолює

Генеральний прокурор України, який звільняється з посади:

- за згодою Верховної Ради України Президентом України;
- за згодою Президента України Верховною Радою України;
- Президентом України;
- Верховною Радою України.

145. *Оберіть правильну відповідь.*

Недовіру Генеральному прокуророві України може висловити:

- Верховна Рада України;
- Президент України;
- Голова Верховного Суду України;
- Прем'єр-міністр України

147. *Оберіть правильну відповідь.*

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами:

- допускаються у випадках, передбачених законом;
- допускаються спеціально уповноваженим органам державної влади;
- допускаються органам прокуратури;
- не допускаються

148. *Оберіть правильну відповідь.*

Найвищим судовим органом у системі судоустрою є:

- Конституційний Суд України;
- Вищий господарський суд України;
- Вищий адміністративний суд України;
- Верховний Суд.

149. *Оберіть правильну відповідь.*

Оберіть правильне формулювання пропущеного фрагменту у реченні:

“Незалежність і недоторканність суддів _____ Конституцією і законами України”:

- визнається;
- гарантується;
- декларується;
- забезпечується.

150. *Оберіть правильну відповідь.*

Оберіть правильне формулювання пропущеного фрагменту у реченні: “Без згоди _____ суддю не може бути затримано, або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом”:

- Президента України;
- Кабінету Міністрів України;
- Вищої ради правосуддя;
- Верховного Суду України.

152. *Оберіть правильні відповіді.*

Правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках:

- народні засідателі;
- присяжні засідателі;
- присяжні;
- народні присяжні;
- працівники суду.

153. *Оберіть правильні відповіді.*

Професійні судді не можуть:

- належати до політичних партій та профспілок;
- брати участь у будь-якій політичній діяльності;
- мати представницький мандат;
- виконувати викладацьку роботу

155. *Оберіть правильні відповіді:*

Загальними засадами цивільного законодавства є:

- свобода договору;
- дієздатність;
- здатність бути позивачем і відповідачем у суді;
- об'єктивність;
- свобода підприємницької діяльності.

156. *Оберіть правильні відповіді:*

Які з вказаних правочинів можуть бути визнані судом недійсними:

- консенсуальні;
- укладені внаслідок обману;
- укладені внаслідок погроз;
- реальні;
- двосторонні.

157. *Оберіть правильні відповіді:*

Цивільні права і обов'язки виникають:

- з договорів;
- з дієздатності;
- з правоздатності;
- з правочинів.

158. *Оберіть правильні відповіді:*

Цивільний кодекс України регулює:

- майнові відносини;
- сімейні відносини;
- земельні відносини;
- трудові відносини;
- особисті немайнові відносини.

159. *Оберіть правильні відповіді:*

Юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на:

- юридичні особи-підприємства;
- юридичні особи-товариства;
- непідприємницькі товариства.
- юридичні особи приватного права;
- юридичні особи публічного права;

160. Оберіть правильні відповіді:

Назвіть об'єкти права інтелектуальної власності:

- художній твір;
- винахід;
- свідоцтво;
- атестат;
- патент.

161. Оберіть правильні відповіді:

У яких відповідях правильно названі суб'єкти права власності в Україні?

- юридична особа;
- рухома річ;
- майно;
- громадянин України;

162. Оберіть правильні відповіді:

Які з тверджень є правильними:

- Цивільний кодекс України був прийнятий 16 січня 2004 року;
- фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом трьох років в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування;
- свобода договору є однією із засад цивільного законодавства;
- строк – це певний момент у часі, з настанням якої пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення;
- піклування встановлюється над неповнолітніми особами та обмежено дієздатними особами

163. Оберіть правильні відповіді:

Вставте пропущені слова: “Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, _____, _____ їх учасників”:

- вільному волевиявленні;
- сумісності;
- дольової участі;
- солідарності;
- майновій самостійності;
- юридичної рівності.

III рівень

1. До органів виконавчої влади відноситься:

- уряд;
- міністерства;
- парламент;
- місцеві суди;
- місцеві державні адміністрації.

2. Назвіть форми державного устрою:

- монархія;
- унітарна держава;
- республіка;
- федерація;
- імперія;
- теократія.

3. Основними ознаками демократичного державного режиму є:

- вільне існування усіх форм власності;

- розмежування політичних сил і приналежність влади одній партії;
- влада не контролюється населенням;
- пріоритет загальнолюдських цінностей;
- життєдіяльність суспільства абсолютно регламентована;
- демократизм правосуддя;
- рівноправність людей у здійсненні прав і виконанні обов'язків.

4. Оборонна функція держави реалізується у таких напрямках:

- участь у міжнародному співробітництві;
- участь у розв'язанні наукових проблем;
- охорона державних кордонів;
- організація цивільної оборони;
- вдосконалення збройних сил;
- участь у боротьбі з міжнародним тероризмом;

– допомога населенню інших країн у разі стихійного лиха.

5. Влада у первісному соціально однорідному суспільстві, на відміну від держави, відзначається такими характеристиками:

- носії влади не утворюють соціально відокремлених груп;
- суспільні відносини регламентуються соціальними нормами;
- влада поширюється на все населення незалежно від місця перебування;
- функції влади підлягають поділу на певні види;
- влада відображає інтереси всіх членів суспільства;
- населення не піддається оподаткуванню;
- носії влади організаційно відокремлені.

6. До загальних ознак правової держави належать:

- особливо високе становище у суспільному житті судових органів;
- панування законів, які виражають волю окремої групи населення;
- виконання нормативних актів лише державними органами;
- наявність юридичних знань у населення;
- врегулювання відносин між особою і державою на основі загально дозвільних принципів;
- закріплення основних прав і свобод в Конституції;
- відсутність засобів юридичного захисту особи.

7. Основними критеріями класифікації державних органів на види є:

- за складом;
- за способом діяльності;
- за часом функціонування;
- за особливостями діяльності;
- за змістом діяльності;
- за процесом діяльності;
- за місцем діяльності.

8. У парламентських республіках:

- президент обирається парламентом;

- президент обирається всенародно або за особливою процедурою;
- уряд формується з представників партій, що мають більшість у парламенті;
- уряд підзвітний парламентові;
- главою держави є монарх;
- президент здійснює виконавчу владу;
- парламент може висловити урядові недовіру, що тягне за собою його відставку.

9. У президентських республіках:

- президент обирається парламентом;
- президент обирається всенародно або за особливою процедурою;
- уряд формується з представників партій, що мають більшість у парламенті;
- уряд підзвітний парламентові;
- главою держави є президент;
- президент здійснює виконавчу владу;
- парламент може висловити урядові недовіру, що тягне за собою його відставку.

10. Видами нормативно-правових актів є:

- закон;
- вирок;
- указ;
- звід;
- інструкція.

11. Повноваження народного депутата України припиняються достроково у таких випадках:

- визнання його судом недієздатним;
- визнання його судом безвісно відсутнім;
- зміни ним постійного місця проживання в межах держави;
- припинення його громадянства;
- виходу народного депутата із складу депутатської фракції.

12. Вкажіть, якими видами діяльності не може займатися народний депутат України:

- науковою діяльністю;
- діяльністю в якості депутата місцевої ради;
- викладати у вищому навчальному закладі;
- командувати військовою частиною;
- очолювати обласну державну адміністрацію.

13. Вкажіть, які види суспільно корисної діяльності сумісні з мандатом народного депутата України

- наукова діяльність;
- діяльність в якості депутата місцевої ради;
- викладацька діяльність у вищому навчальному закладі ;
- діяльність в якості міського голови;
- створення музичних творів.

14. До повноважень Президента України належить:

- визначення засад внутрішньої політики;
- призначення всеукраїнського референдуму з питань зміни території;
- утворення судів у визначеному законом порядку;
- прийняття рішення про визнання іноземних держав;
- визначення засад зовнішньої політики.

15. До повноважень Верховної Ради України належить:

- прийняття Регламенту Кабінету Міністрів України;
- усунення Президента України з поста в порядку імпичменту;
- перейменування населених пунктів і районів;
- затвердження загальнодержавних програм охорони довкілля;
- вибори Конституційного Суду.

16. До повноважень Верховної Ради України належить:

- затвердження указів Президента України;
- дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності;
- затвердження загальнодержавних програм соціального розвитку;
- вибори Вищої ради юстиції.

17. Вкажіть, призначення яких осіб належить до повноважень ВРУ:

- Уповноваженого ВРУ з прав людини;
- Голови Рахункової палати;
- Міністра закордонних справ України;

- Голови Ради національної безпеки і оборони України;
- Голови Національного банку України.

18. Вкажіть, призначення яких осіб є виключною компетенцією Верховної Ради України:

- третини складу Конституційного суду;
- Голови Фонду державного майна;
- Голови Рахункової палати;
- Голови Антимонопольного комітету України;
- половини складу Ради національного банку України.

19. Вкажіть, призначення яких осіб є виключною компетенцією Верховної Ради України:

- суддів судів загальної юрисдикції вперше;
- половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- Голови Рахункової палати;
- членів Кабінету Міністрів України;
- керівника апарату Верховної Ради України.

20. Виключною компетенцією Верховної Ради України є звільнення:

- третини складу Конституційного суду;
- Голови Фонду державного майна;
- Голови Рахункової палати;
- Голови Антимонопольного комітету України;
- Половини складу Ради національного банку України.

21. Верховна Рада України затверджує укази Президента України про:

- введення надзвичайного стану в Україні;
- часткову мобілізацію;
- призначення голови Служби Безпеки України;
- призначення керівника апарату Верховної Ради України;
- введення воєнного стану в окремих місцевостях України.

22. До складу адміністративно-правових відносин входить:

- об'єкт;
- суб'єкт;
- суб'єктивна сторона;
- зміст правових відносин;
- об'єктивна сторона.

23. Вкажіть, які з нижченаведених видів адміністративних стягнень можуть застосовуватись як основні та додаткові:

- штраф;
- виправні роботи;
- адміністративний арешт;
- конфіскація;
- позбавлення спеціального права;
- оплатне вилучення предмета.

24. До складу адміністративного правопорушення входить:

- об'єкт;
- юридичні факти;
- суб'єкт;
- суб'єктивна сторона;
- зміст правових відносин;
- об'єктивна сторона.

25. За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

- зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- штраф;
- попередження;
- громадські роботи;
- догана або сувора догана;
- виправні роботи.

26. До об'єктів особистих немайнових відносин належить:

- здоров'я;
- цінні папери;
- ділова репутація;
- речі;
- фірмове найменування;
- гроші.

27. Вкажіть, що з нижченаведеного являється об'єктом майнових відносин:

- здоров'я;
- цінні папери;

- ділова репутація;
- речі;
- фірмове найменування;
- гроші.

28. Опіка припиняється у разі:

- досягнення недієздатною фізичною особою повноліття;
- передачі підопічної особи батькам;
- досягнення підопічним чотирнадцяти років;
- поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною;
- зняття інвалідності;
- досягнення підопічним тринадцяти років.

29. Піклування припиняється у разі:

- передачі малолітньої особи батькам;
- досягнення фізичною особою повноліття;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- досягнення підопічним чотирнадцяти років;
- зняття інвалідності;
- поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.

30. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть:

- держава;
- батьки;
- усиновлювачі;
- опікуни;
- навчальний або виховний заклади;
- піклувальники.

31. У першу чергу на спадкування за законом має право:

- батьки спадкодавця;
- рідні брати та сестри спадкодавця;
- діти спадкодавця;
- один з подружжя (чоловік або жінка);
- рідні дід та баба спадкодавця.

32. При посвідченні заповіту свідками не можуть бути:

- спадкоємці за заповітом;

- спадкоємці за законом;
- члени сім'ї спадкоємців за законом;
- близькі родичі спадкоємців за законом;
- особи, які не можуть підписати заповіт;
- сторонні особи;
- особи, які не можуть прочитати заповіт.

33. При посвідченні заповіту свідками можуть бути:

- посадова особа, яка посвідчує заповіт;
- службова особа, яка посвідчує заповіт;
- нотаріус, який посвідчує заповіт;
- члени сім'ї спадкоємців за законом;
- близькі родичі спадкоємців за законом;
- спадкоємці за законом;
- сторонні особи;
- спадкоємці за заповітом.

34. Фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо:

- у місці її перебування немає відомостей про неї протягом трьох років;
- фізична особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю – протягом шести місяців;
- фізична особа пропала безвісти за обставин, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку – протягом шести місяців;
- фізична особа, яка пропала безвісти у період надзвичайного стану – після спливу двох років після закінчення надзвичайного стану;
- у місці її постійного проживання немає відомостей про неї протягом трьох років;
- всі відповіді правильні.

35. Забороняється залучати до роботи в нічний час:

- працівників до 18 років;
- працівників до 21 року;
- вагітних жінок;
- жінок, що мають неповнолітніх дітей;
- працівників за висновком МСЕК.

36. Накладати стягнення за порушення трудової дисципліни має право:

- директор підприємства;
- роботодавець;
- головний інженер;
- начальник відділу кадрів;
- головний бухгалтер.

37. Забороняється залучати до надурочних робіт:

- працівників до 18 років;
- працівників до 21 року;
- вагітних жінок;
- жінок, що мають неповнолітніх дітей;
- працівників, які навчаються в загально-освітніх школах і професійно-технічних училищах без відриву від виробництва, в дні занять;
- працівників, які навчаються у вищих навчальних закладах без відриву від виробництва, в дні занять.

38. Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом лише у випадках:

- прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;
- нез'явлення на роботу протягом більш як двох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності;
- систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення;
- відмови працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством;
- появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

39. До конституційних принципів трудового права України належать:

- використання примусової праці забороняється;
- державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову;
- кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці;
- використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється;

–кожен має право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

40. До трудової книжки вносяться відомості про:

- оголошення подяки;
- нагородження державними нагородами;
- просування по службі;
- участь у громадському житті трудового колективу;
- дисциплінарні стягнення;
- відкриття, на які видано дипломи.

41. Елементами складу кримінального правопорушення є:

- об'єкт;
- юридичні факти;
- суб'єкт;
- суб'єктивна сторона;
- зміст правових відносин;
- об'єктивна сторона

42. Вкажіть, які з нижченаведених кримінальних покарань відносяться до основних:

- арешт;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- конфіскація майна;
- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

43. Довічне позбавлення волі не застосовується:

- до осіб, що вчинили злочин вперше;
- до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років;
- до осіб, що визнали свою вину і щиро покаялися;
- до осіб у віці понад 55 років;
- до осіб у віці понад 65 років;
- до осіб, що активно сприяли розкриттю злочину;
- до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину;
- до жінок, що були в стані вагітності на момент постановлення вироку.

44. Прямий умисел наявний, якщо:

- особа не бажала настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння;

- особа не усвідомлювала суспільно небезпечного характеру свого діяння;
- особа передбачала суспільно небезпечні наслідки свого діяння;
- особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння,
- особа не передбачала суспільно небезпечні наслідки свого діяння, хоча повинна була їх передбачити;
- особа легковажно розраховувала на відвернення суспільно небезпечних наслідків свого діяння;
- особа бажала настання суспільно небезпечні наслідки свого діяння.

45. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо:

- в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше);
- які ситуативно утворили об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів;
- співучасники об'єднані єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи;
- в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (дві і більше);
- які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів;
- співучасники об'єднані розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення умислу;
- співучасники об'єднані єдиним умислом, що відомий всім учасникам групи.

46. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям можливе, якщо винна особа:

- вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин;
- вперше вчинила умисний нетяжкий злочин;
- після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася;
- активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення;
- частково відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду;

- повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду;
- примирилася з потерпілим.

47. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим можливе, якщо винна особа:

- вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин;
- вперше вчинила умисний нетяжкий злочин;
- вперше вчинила умисний злочин середньої тяжкості;
- вперше вчинила умисний тяжкий злочин;
- після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася перед потерпілим;
- надала потерпілому невідкладну медичну допомогу;
- відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду;
- примирилася з потерпілим.

48. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки можливе, якщо винна особа:

- вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин;
- вперше вчинила злочин середньої тяжкості;
- вперше вчинила необережний тяжкий злочин;
- після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася;
- протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилитиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку;
- відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду;
- повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду;
- примирилася з потерпілим.

49. Вкажіть обставини, що обтяжують кримінальну відповідальність:

- вчинення кримінального правопорушення особою повторно та рецидив кримінальних правопорушень ;
- вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів;
- добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності.

50. Вкажіть обставини, що пом'якшують кримінальну відповідальність:

- вчинення кримінального правопорушення особою повторно та рецидив;
- вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів;
- добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- вчинення кримінального правопорушення з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності.

51. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- попередження;
- штраф;

- конфіскація майна;
- громадські роботи;
- обмеження волі;
- виправні роботи;
- арешт;
- позбавлення волі на певний строк.
- довічне позбавлення волі.

52. Загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають:

- особи, які забезпечують себе роботою самостійно;
- всі громадяни України;
- громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України;
- особи, які відповідно до законів отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- всі іноземці, які постійно проживають на території України;
- члени фермерського товариства.

53. Назвіть рівні системи пенсійного забезпечення в Україні відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»:

- солідарна система;
- індивідуальне пенсійне страхування;
- накопичувальна система пенсійного страхування;
- комунальне пенсійне страхування;
- система недержавного пенсійного забезпечення;
- субсидіарна система;
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття.

54. Право на соціальний захист, передбачене в Конституції України, включає право на:

- забезпечення громадян у старості;
- забезпечення громадян у разі втрати годувальника;
- забезпечення громадян у разі втрати правоздатності;
- забезпечення громадян у разі часткової втрати працездатності;
- у разі звільнення з роботи за ініціативи працедавця;

- забезпечення громадян у разі тимчасової втрати працездатності;
- забезпечення громадян у разі засудження за умисний злочин.

55. Вкажіть, які права у сфері охорони здоров'я закріплені у Конституції України:

- право на медичну допомогу;
- право на санітарне страхування;
- право на медичне страхування;
- право на оздоровчо-профілактичне страхування;
- право на охорону здоров'я;
- право на охорону вкладів у лікарняні каси;
- право на державне фінансування оздоровчо-профілактичного страхування.

56. Створення мережі яких закладів для догляду за непрацездатними передбачає стаття 46 Конституції України:

- приватних;
- закритого типу;
- загальнодоступного типу;
- комунальних;
- спеціалізованих за віковою ознакою;
- державних;
- індивідуального догляду.

57. Назвіть види державних пенсій за Законом України «Про пенсійне забезпечення»

- за віком;
- по інвалідності;
- в разі втрати годувальника;
- в разі тимчасової втрати працездатності;
- за станом здоров'я;
- за вислугу років;
- в разі визнання безробітним.

58. Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія по інвалідності призначається довічно:

- інвалідам-чоловікам старше 60 років;
- інвалідам-чоловікам старше 65 років;
- інвалідам I групи незалежно від віку;
- інвалідам-жінкам старше 55 років;
- інвалідам-жінкам старше 50 років;

– інвалідам I та II групи незалежно від віку.

59. Вимоги до особи адвоката:

– громадянство України;
– наявність вищої освіти;
– наявність стажу роботи у галузі права не менше двох років;
– прийняття присяги адвоката України;
– складення кваліфікаційних іспитів;
– проживання на території України не менше п'яти останніх років;
– проходження стажування;
– наявність повної вищої юридичної освіти.

60. До видів адвокатської діяльності належать:

– надання роз'яснень з юридичних питань;
– ведення дізнання;
– допит під час досудового слідства свідків;
– надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні;
– ведення досудового слідства;
– здійснення представництва в суді;
– здійснення представництва перед фізичними особами.

61. Назвіть обов'язки адвоката:

– представляти інтереси держави в суді;
– неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства;
– відвідувати підзахисного у випадку його затримання;
– використовувати свої повноваження на шкоду підзахисному;
– невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів;
– надавати процесуальні документи для їх перевірки судом;
– підвищувати свій професійний рівень.

62. Не мають права здійснювати досудове слідство:

– слідчий органів внутрішніх справ;
– слідчі органів державного бюро розслідувань;
– приватний детектив;
– слідчий Служби безпеки України;

– адвокат у справах публічного обвинувачення;
– потерпілий для захисту власних інтересів;

63. Вкажіть, якими є конституційні вимоги до особи, рекомендованої на посаду судді:

– вища юридична освіта;
– досягнення віку тридцяти років;
– стаж роботи в галузі права не менше п'яти років;
– проживання в Україні не менше п'яти років;
– володіння державною мовою;
– досягнення віку двадцяти п'яти років.

64. Адвокат має право:

– проводити досудове слідство;
– викликати громадян у справах про злочини;
– отримувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагають спеціальних знань;
– застосовувати науково-технічні засоби відповідно до чинного законодавства;
– вилучати у громадян і службових осіб предмети і речі, заборонені або обмежені в обороті;
– користуватися безкоштовно всіма видами громадського транспорту;
– запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними.

65. Суддів Конституційного Суду України призначає:

– Президент України;
– Верховна Рада України;
– Кабінет Міністрів України;
– Генеральний Прокурор України;
– Голова Верховного Суду України;
– з'їзд суддів України.

66. Суддею Конституційного Суду України може бути:

– громадянин України, який на день призначення досяг 40-річного віку;
– має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як 15 років;
– має науковий ступінь доктора юридичних наук;

- проживає в Україні протягом останніх 20 років;
- володіє державною мовою;
- володіє не менш як двома мовами;
- володіє високими моральними якостями.

- арбітражні суди;
- обласні суди;
- Верховний Суд.

67. У Верховному Суді діють:

- Судова палата у трудових спорах;
- Велика Палата Верховного Суду;
- Судова палата у земельних справах;
- Касаційний адміністративний суд ;
- Судова палата у митних справах;
- Касаційний кримінальний суд;
- Судова палата у сімейних справах;
- Касаційний цивільний суд;
- Касаційний господарський суд.

68. Вимоги до кандидата на призначення суддею :

- громадянство України;
- досягнення двадцяти одного року;
- досягнення тридцяти років;
- наявність вищої юридичної освіти;
- стаж професійної діяльності в сфері права не менш як п'ять років;
- володіння державною мовою;
- володіння двома мовами(українською, російською);
- проживання на території України не менш, як десять років;
- наявність наукового ступеня кандидата юридичних наук;
- проживання на території України не менш, як п'ять років.

69. Назвіть засади судочинства, визначені Конституцією України:

- рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- оперативність у вирішенні справ;
- обов'язковість судового рішення;
- неупередженість;
- національна мова судочинства.
- підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором.

72. Систему судустрою складають:

- місцеві суди;
- апеляційні суди;
- касаційні суди;
- вищі спеціалізовані суди;

Впишіть поняття яке відповідає даному визначенню

_____ суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів зі спіранням, у разі потреби, на легальний примус.

_____ цілісна ієрархічна система державних органів, що здійснюють державну владу, а також установ, підприємств, за допомогою яких виконуються завдання і функції держави.

_____ єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

_____ гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей.

_____ природні, основоположні, невід'ємні права людини, які мають здебільшого характер негативного права.

_____ можливості (свободи) збереження та розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх розвитку.

_____ система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу.

_____ система правових норм, які регулюють управлінські відносини у сфері здійснення виконавчої влади, розпорядничої діяльності державного апарату, його взаємовідносин з іншими державними та недержавними організаціями і громадянами.

_____ система правових норм, які регулюють майнові і особисті немайнові відносини, що укладаються між фізичними та юридичними особами як рівноправними

_____ система правових норм, які охороняють від злочинних посягань на права і свободи людини і громадянина, конституційний лад, усі види власності тощо, установлюючи міру кримінальної відповідальності за їх вчинення.

_____ об'єктивно відокремлена система взаємопов'язаних правових норм яка регулює трудові й тісно пов'язані з ними суспільні відносини.

_____ сукупність правових норм і принципів, які регулюють та охороняють особисті й пов'язані з ними майнові відносини фізичних осіб, що виникають із шлюбу й належності до сім'ї.

_____ провідна галузь національного права, що являє собою сукупність правових норм, перш за все принципів і норм конституції, які закріплюють основи

політичної та економічної організації суспільства, форму держави, порядок і принципи формування та компетенцію органів державної влади, основи правового статусу людини і громадянина.

_____система норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла і підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки.

_____це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що регулює найважливіші суспільні відносини шляхом встановлення загальнообов'язкових правил (норм); прийнятий в особливому порядку законодавчим органом (наприклад, парламентом); або безпосередньо народом.

_____передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

Теорія держави і права

1. Основи правознавства: навч. посіб. Ю. І. Крегул, Л. М. Шестопалова, В. В. Ладиченко та ін. ; за ред. Ю. І. Крегула. Вид. 2 –ге, перероб. та допов. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 528 с.
2. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун –т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с. URL.: <https://bit.ly/3Qyk6PS>
3. Правознавство : підручник / Дзера О. В. К. : ЮрінкомІнтер. 2019. 632 с.
4. Гапотій В. Д., Слишик О. Основи права: підручник / В. Д. Гапотій, О. А. Слишик. 2-ге вид. із змінами та доп. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2019. 882 с.
5. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с. URL : <https://bit.ly/3QSTxEL>

Конституційне право України

1. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М. І. Козюбри / Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська, В. М. Венгер, М. І. Козюбра, А. А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959_0.pdf
2. Конституційне право : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін. ; передм. М. І. Марчука. Харків, 2019. 484 с. URL: <https://bit.ly/3CcBJQZ>
3. Конституційне право України: навч. пос. для підгот. до іспиту. 2-е вид., перероб. і доп. / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філянїна. Дніпро, 2017. 293 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Boniak_Valentyna/Konstytutsiine_pravo_Ukrainy.pdf
4. Конституційне право України : підручник / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Ф. В. Веніславський та ін.; за заг. ред. Т. М. Слінько. Харків : Право, 2020. 592 с. URL: <https://bit.ly/3PtIDFO>
5. Конституційне право України : навч.-метод. посібник / Д. С. Терлецький, М. В. Афанасьєва, Ю. Д. Батан та ін. ; за заг. ред. Д. С. Терлецького. Одеса : 2020. 242 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12412> DOI 10.32837/11300.12412

Цивільне та сімейне право України

1. Аванесян Г. М., Басенко Р. О. Цивільне право України (Загальна частина) : навчально-методичний посібник. Полтава : ППЕП, 2020. 199 с. URL : <https://bit.ly/3QSSPHY>
2. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с. URL: <https://bit.ly/3waBwdv>
3. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 1. Навчальний посібник / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. В. А. Кройтора, канд. юрид. наук, доц. Кухарева О. Є., канд. юрид. наук, доц. Ткалича М.О. URL: <https://bit.ly/3dDD2Oz>
4. Цивільне право: загальна частина. Практикум : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / кол. авт. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 232 с. URL:<https://bit.ly/3SYoCbY>

Трудове право України

1. Трудове право України : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; /С. М. Бортник, К. Ю. Мельник, Л. В. Могілевський та ін.. Харків, 2019. 408 с. URL: <https://bit.ly/3PtjgTh>
2. Трудове право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 564 с. URL : <https://bit.ly/3zUN9Go>
3. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 536 с. URL:<http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3300>

Адміністративне право України

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ –ПЛЮС, 2021. 656 с. URL:<https://bit.ly/3dC7CZ8>
2. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. ; Вид. 2-е, доп.]Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с. Бібліогр.: с. 612–614. URL : <https://bit.ly/3Cga29Y>
3. Науково-практичний коментар Кодексу про адміністративні правопорушення / за заг. ред. С.В.Петкова. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 792 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-X (редакція від 17.04.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

Кримінальне право України

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с..URL: <https://bit.ly/3JXDfsd>

2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с. URL: <https://bit.ly/3SZ1Tgf>
3. Сухонос, В. В. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / В.В. Сухонос, Р. М. Білоконь, В. В.Сухонос (мол.) / за заг. ред. доктора юрид. наук, проф. В. В. Сухоноса. Суми : ПФ "Видавництво "Університетська книга", 2020. 672 с.
URL: <https://bit.ly/3R7tUk3>
4. Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій: навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182с.

Інтернет-ресурси:

1. <http://www.rada.gov.ua> – Офіційний сайт Верховної Ради України
2. <http://www.nbu.gov.ua> – Національна бібліотека імені В.І.Вернадського
3. <http://www.kmu.gov.ua> [Кабінет Міністрів України];
4. <http://www.nau.kiev.ua> [Нормативні акти України];
5. Єдиний реєстр судових рішень: <http://reyestr.court.gov.ua/>

ЗМІСТ

Передмова	3
Програма курсу	5
Основи теорії держави та права	5
Основні галузі права України	5
Основи конституційного права України	5
Цивільне право України	6
Сімейне право України	6
Трудове право та право соціального забезпечення України	6
Адміністративне право України	7
Кримінальне право України	7
Судові та правоохоронні органи України	7
Зміст теоретичного курсу	8
Основи теорії держави та права	8
Поняття держави, основні теорії виникнення держави та права	8
Функції держави, механізм держави, апарат держави	9
Класифікація держав за їхньою формою	11
Правова держава та громадське суспільство	12
Право: поняття й ознаки	13
Право – особливий вид соціальних норм	13
Джерела (форми) права	14
Поняття система законодавства, систематизація законодавства	15
Поняття система права, її елементи	15
Норма права: поняття, ознаки і структура	16
Поняття правовідносин, їх структура	17
Поняття правопорушення, його ознаки, склад і види	18
Поняття юридичної відповідальності, її види та принципи	19
Основи конституційного права України	21
Поняття та юридичні властивості Конституції України	21
Правова охорона Конституції України	22
Державний суверенітет	22
Народний суверенітет	23
Основні принципи демократичної правової держави	23
Конституційні засади державної мовної політики	23
Державні символи України	24
Єдність і відмінність понять людина, особистість, громадянин	24
Поняття та принципи громадянства України	25
Набуття та припинення громадянства України	25
Конституційні права та свободи людини і громадянина	29
Конституційне закріплення права на освіту	29
Конституційні обов'язки людини та громадянина	30
Поняття та форми безпосередньої демократії	31
Поняття та види референдумів в Україні	31

Поняття та види виборів	32
Поняття та принципи виборчого права	32
Поняття та види виборчих систем	32
Конституційна система органів державної влади України	33
Функції, повноваження та структура Верховної Ради України	34
Конституційно-правовий статус народного депутата України	35
Президент України – глава держави.	36
Функції та повноваження Президента України	36
Підстави дострокового припинення повноважень Президента України	37
Система органів виконавчої влади в Україні	38
Кабінет Міністрів України: склад, порядок формування, повноваження.....	38
Центральні органи виконавчої влади	39
Місцеві органи виконавчої влади	40
Поняття та принципи місцевого самоврядування в Україні.....	41
Система місцевого самоврядування в Україні	41
Конституційно-правовий статус територіальної громади	42
Міжнародно-правові гарантії захисту прав і свобод людини.....	43
Цивільне право України	47
Загальна характеристика цивільного законодавства України	47
Характеристика відносин, які регулюються цивільним правом	47
Учасники цивільних правовідносин.....	47
Поняття «юридична особа»	49
Особисті немайнові права	49
Право власності та інші речові права	50
Форми та види власності	51
Інтелектуальна власність	56
Авторське право та суміжні права, право промислової власності.....	57
Поняття правочину, його форми та види.....	58
Поняття договору купівлі-продажу, його характеристика	60
Договір дарування, договір майнового найму.....	60
Поняття спадкування. Спадкування за законом і за заповітом	61
Сімейне право України	63
Загальна характеристика Сімейного кодексу України	63
Поняття «шлюб», умови й порядок його укладення	63
Визнання шлюбу недійсним.....	65
Майнові права подружжя	65
Взаємні права й обов'язки батьків та дітей	66
Позбавлення батьківських прав	67
Опіка, піклування та патронат	67
Прийомна сім'я.....	70
Дитячий будинок сімейного типу.....	72
Трудове право та право соціального забезпечення України.....	75

Основи трудового права України	75
Загальні положення трудового права. Трудові правовідносини	75
Загальна характеристика Кодексу законів про працю України.....	76
Колективний договір, трудовий договір	77
Порядок укладення трудового договору.....	79
Припинення трудового договору.....	80
Правове регулювання робочого часу	82
Поняття часу відпочинку, його види.....	82
Робочий час і час відпочинку неповнолітніх	84
Правила внутрішнього трудового розпорядку	85
Трудова дисципліна.....	86
Дисциплінарні стягнення.....	86
Матеріальна відповідальність працівників за шкоду, заподіяну з його вини підприємству	87
Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів.....	89
Право соціального забезпечення України.....	90
Поняття соціального захисту та права соціального забезпечення в Україні	90
Загальнообов'язкове державне соціальне страхування	97
Поняття, система, види пенсійного забезпечення в Україні.....	98
Солідарна система	100
Пенсії за віком	100
Пенсія в разі інвалідності	102
Пенсії у зв'язку з втратою годувальника	103
Накопичувальна пенсійна система	103
Недержавне пенсійне забезпечення.....	104
Адміністративне право України	105
Основоположні категорії адміністративного права.....	105
Адміністративне право як складова публічного права.....	107
Адміністративно-правові відносини	109
Адміністративне право як галузь, наука та навчальна дисципліна.....	113
Джерела адміністративного права	115
Адміністративне правопорушення та його ознаки	115
Загальні засади адміністративної відповідальності.....	117
Поняття адміністративних стягнень та їх класифікація.....	119
Кримінальне право України	121
Загальна характеристика Кримінального кодексу України	121
Кримінальне правопорушення, його ознаки та види.....	122
Стадії вчинення кримінального правопорушення	125
Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні	125
Співучасть у кримінальному правопорушенні.....	126
Кримінальне покарання, його види	126
Поняття осудності	127
Кримінальна відповідальність неповнолітніх	128

Судові та правоохоронні органи України	129
Поняття та функції судової влади.....	129
Конституційний Суд України: правовий статус, повноваження, порядок утворення та склад.....	130
Організаційні основи судоустрою в Україні	131
Верховний Суд.....	132
Правоохоронна діяльність: поняття, ознаки та суб'єкти її здійснення.....	132
Правоохоронні органи спеціального призначення	135
Прокуратура України	138
Адвокатура та нотаріат в Україні	140
Тестові завдання для підсумкового контролю	146
Список використаної літератури і джерел	189

Навчальне видання

Укладачі:

Булавіна Світлана Євгенівна
Крисюк Юрій Петрович
Юхимюк Ольга Михайлівна

ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА

Навчальний посібник
для здобувачів освіти неюридичних спеціальностей

За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора
М. М. Яцишина

Третє видання, із змінами та доповненнями

Друкується в авторській редакції

Формат 60×84 ¹/₁₆. Обсяг 11,39 ум. друк. арк., 11,07 обл. –вид. арк.
Наклад 300 пр. Зам. 116. Видавець і виготовлювач – Вежа –Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. +38066 936 25 49).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.